

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI HUZURIDAGI
ILMIY DARAJALAR BERUVCHI DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01
RAQAMLI ILMUY KENGASH**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

UO'K: 821.512.133.09

Qo'lyozma huquqida

ESHPULATOVA SAODAT MAXMATOVNA

**MUNAQQID NORBOY XUDOYBERGANOVNING O'ZBEK
ADABIY TANQIDCHILIGIDA TUTGAN O'RNI**

10.00.02 – O'zbek adabiyoti

**FILOLOGIYA FANLARI BO'YICHA FALSAFA DOKTORI (PHD)
ILMIY DARAJASINI OLISH UCHUN TAYYORLANGAN
DISSERTATSIYA**

Ilmiy rahbar: Karimov Bahodir Nurmetovich
filologiya fanlari doktori, professor

Toshkent – 2023

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. NORBOY XUDOYBERGANOVNING MUNAQQID SIFATIDA SHAKLLANISHIDA ADABIY-NAZARIY QARASHLAR TA'SIRI. .	.12
1.1. XX asr 60-yillari o'zbek adabiy tanqidchiligidan paydo bo'lgan o'ziga xos tamoyillar	12
1.2. Norboy Xudoyberganov adabiy-tanqidiy qarashlarining shakllanishi va rivoji	30
Bob xulosasi	.44
II BOB. MUNAQQIDNING ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIYOTIGA DOIR TADQIQOTLARI TAHLILI	.45
2.1. Munaqqidning nasriy asarlarni tahlil etish mahorati	45
2.2. Tanqidchi ijodida zamonaviy o'zbek she'riyati muammolarining talqini.	66
Bob xulosasi	.90
III BOB. NORBOY XUDOYBERGANOV TADQIQOTLARIGA XOS USLUBIY XUSUSIYATLAR	.92
3.1. Munaqqid ijodida bahs-munozara janri	92
3.2. Tanqidchi tahlil uslubi	105
Bob xulosasi	.122
XULOSA	.123
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	.125

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon adabiyotshunosligida adabiy tanqid janrlari, ularning genezisi, taraqqiyoti, tarkibi, ichki shakllarini; folklor, mumtoz adabiyot bilan bog‘liqligi, o‘ziga xos poetik xususiyatlarini tadqiq etishga e’tibor kuchaymoqda. Ayniqsa, adabiyotshunoslikda muayyan adib ijodi, badiiy asar va uning yaratilishi xususiyatlarini tadqiq etuvchi adabiy tanqidchining badiiy asarga xolisona baho berish, ularning asarlarini o‘z adabiy-estetik nuqtayi nazari negizida shakllangan ustuvor prinsiplari fonida tahlilga tortish, badiiy asar va uning maydonga kelish jarayoni haqida ilmiy-nazariy xulosalar berishi bilan dolzarb hisoblanadi.

Dunyo adabiyotshunosligida ijtimoiy, ma’rifiy hayotda adabiy tanqidning roli, uning ahamiyati adabiy jarayonni tashkil qilish, badiiy didni tarbiyalash yoxud badiiy tafakkurni rivojlantirishda yaqqol ko‘rinishi, badiiy asarni tahlil qilish, baholash ekanligiga e’tibor qaratilayotgani ijobiy hodisalar sirasiga kiradi. Adabiy-tanqidiy mulohaza yozuvchining ijodiy pozitsiyasini belgilovchi yetakchi omil deb qaraladi va ijodkorning adabiyot haqidagi, badiiy asar va uning tabiatni, ijodiy jarayon xususidagi yondashuvlari majmuyi sifatida e’tirof etiladi.

O‘zbek tanqidchiligidagi adabiy-tanqidiy tahlil badiiy adabiyotning yuksalishi, adabiy jarayon, yozuvchi yoki shoir ijodi takomili, kitobxonning estetik didini tarbiyalashda muhim ahamiyatga egaligini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish bugungi zamonaviy adabiyotshunoslikning dolzarb mavzularidan biridir. Bugungi madaniy-ma’rifiy sohalardagi islohotlar jarayoni o‘zbek adabiyotshunoslige oldiga ham qator yangi vazifalar qo‘ydi. “Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi

fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi”¹. Shu jihatdan olib qaraganda, adabiy jarayonni baholab borish, adabiy qadriyatlarni qayta tiklash, shuningdek, adabiyot ilmida qodiriyshunoslik, cho‘lponshunoslik, oybekshunoslik, qahhorshunoslik kabi yo‘nalishlarning vujudga kelishida bu maktab egalari va shogirdlarining hissasi katta bo‘ldi. Ayniqsa, bu davrda munaqqid va ijodkor o‘rtasidagi do‘stona, xolis va ilmiy-adabiy hamkorlik o‘zining juda yaxshi samaralarini berdi. O‘zbek adabiy tanqidchiligi rivojiga munosib hissa qo‘shgan professor Norboy Xudoyberganov ilmiy-adabiy merosini yaxlit ko‘lamda o‘rganish muhimdir. Jumladan, olimning asar matnini kontekstual tahlil etish va sharhlash usullari, ilmiy faoliyatidagi an’anaviylik, xolislik, tizimlilik, ixchamlilik va daliliylik kabi mezonlarini monografik tarzda o‘rganish soha vakillari uchun muhim xulosalar beradi. Shu jihatdan, mazkur mavzuni tadqiq etish adabiyotshunoslikning dolzarb vazifalaridandir.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2016-yil 13-maydag‘i PF-4797-son “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni, 2017-yil 24-maydag‘i PQ-2995-son “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2017-yil 13-sentyabrdagi PQ-3271-son “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi Qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 16-fevraldag‘i 124-F son “O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini Xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro konferensiyanı o‘tkazish to‘g‘risidagi farmoyishi hamda sohaga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси // Халқ сўзи. – Т.: 2017. – 23 декабрь

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishi ustuvor yo‘nalishlariga mosligi. Dissertatsiya respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. “Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma’naviy-ma’rifiy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish” ustuvor yo‘nalishiga muvofiq ravishda bajarilgan.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Jahon adabiyotshunosligida taniqli olimlar hayoti, ilmiy-adabiy merosini o‘rganishga qaratilgan muayyan tadqiqotlar bajarilgan. O‘zbek adabiyotshunosligida esa Vadud Mahmud, Baxtiyor Nazarov, Matyoqub Qo‘shtonov, Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov kabi ko‘plab olimlar ijodi, ilmiy-adabiy merosi haqida muayyan tadqiqotlar amalga oshirilgan va bu ish ancha ilgari boshlangan². Professor Norboy Xudoyberganovning ilmiy-adabiy merosi maxsus ilmiy tadqiq doirasida o‘rganilmagan bo‘lsa-da, olimning ilmiy yangiliklari, o‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligidagi tutgan o‘rni haqida M.Qo‘shtonov, O.Sharafiddinov, U.Normatov, A.Quljonov, B.Norboyev, A.Ulug‘ov, B.Karimov, M.Mirqosimova, D.Begimqulov va boshqalar o‘z fikr-mulohazalarini bildirishgan³.

XX asr o‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligi tarixi, muammolarini yoritishga M.Qo‘shtonov, O.Sharafiddinov, U.Normatov, I.G‘afurov, A.Rasulov kabi olimlar katta hissa qo‘shdilar⁴. Akademik B. Nazarov, professorlar N.Xudoyberganov, A.Rasulov, I.G‘afurovlar ilmiy-ijodiy

---

² М. Беҳбудий. Танқид сараламоқдур. Ойна журнали, 1914 йил, 32-сон, Б. 621-623; Каримов Б. Жадид мунаққиди Вадуд Маҳмуд. – Т.: Университет, 2000; Карим Б. Руҳият алифбоси/ – Т.:Faфур Ғулом номидаги НМИУ, 2018; Шарафиддинов О. Довондаги ўйлар. – Т.: Маънавият, 2004; Расулов А. Бетакрор ўзлик. – Т.: Мумтоз сўз. 2009; Норматов У. Етуклиқ.– Т.: Адабиёт ва санъат, 1982; Ўтаев Ў. Танқид ва услуб. Адабий-танқидий мақолалар / – Т.: Адабиёт ва санъат, 1979; Қўшжонов М. Қалб ва қиёфа. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978.

³ Кулжонов А. Илм ва ижод оламида. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1980; Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сехри.(Сайланма). М. Қўшжонов. Ҳақгўй олим, бедор мунаққид. У. Норматов. Баҳсларда кечган йиллар. Б. Норбоев. Адолатни байроқ қилган мунаққид. М. Мирқосимова. Ўз сўзи, ўз қиёфаси. Б. Карим. Шизоатли мунаққид ёки дарёдан улги олган олим. А. Улуғов. Муросасиз мунаққид. Д. Бегимкулов. Ҳақ сўз соҳиби. – Т.: 2008.

⁴ Қўшжонов М. Ижод сабоқлари. – Т.: Ёш гвардия, 1973; Қўшжонов М. Моҳият ва бадиият (Адабий -танқидий мақолалар). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1977; Норматов У. Насримиз уфқлари. – Т.: Ёш гвардия, 1974; Норматов У. Давр туйғуси. – Т.: Ўқитувчи, 1987; Н. Худойберганов, А. Расулов. Ўзбек совет адабий танқидчилиги. – Т.: Ўқитувчи, 1990.

faoliyatida adabiyotshunoslik va tanqidchilik muammolariga bag‘ishlangan asarlar, darslik va qo‘llanmalar ko‘pchilikni tashkil qiladi⁵. Ozod Sharafiddinov ijodida adabiyotshunoslik va tanqidchilikka oid tadqiqotlar diqqatni jalg etadi⁶. Salohiddin Mamajonov, Abdug‘afur Rasulov, Sanjar Sodiq, Norboy Xudoyberganov kabi olimlarning tadqiqotlarida adabiy tanqidning janriy xususiyatlari haqida ba’zi mulohazalar, shu jumladan, bahsning adabiy jarayondagi o‘rni haqida ayrim qarashlar uchraydi. “O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi” kitobi mumtoz adabiyotshunoslikdagi adabiyotshunoslik va adabiy tanqid janrlari haqida ilmiy-nazariy qarashlarga boyligi bilan ajralib turadi⁷. Qayd etilgan manbalarda adabiyotshunoslik ilmidagi badiiy tahlil hamda talqinni o‘rganishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekani kuzatiladi. Yana shunisi muhimki, o‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixida muhim o‘rin tutgan olimlarning ilmiy-ijodiy faoliyati alohida tadqiq etilishi ham o‘zining juda muhim samaralarini beradi. Norboy Xudoyberganovning hayoti, ilmiy faoliyati, adabiyotshunoslikdagi yangiliklari, markaziy nashrlardagi ishtiroki⁸, matbuotdagি munozarali chiqishlari xususida bildirilgan taqriz, maqola, kitoblar olimning ilmiy-adabiy merosi, xususan, uning tadqiqot usullari va mezonlarini yaxlit yoritishni maqsad qilmagan, balki olim ilmiy faoliyatining ayrim jihatlarinigina tahlil

Tadqiqot mavzusining dissertatsiya bajarilgan oliy ta’lim muassasasi ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog‘liqligi. Dissertatsiya Alisher Navoiy

⁵ Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги. – Т.: Фан, 1979; Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сехри. – Т.: 2008; Худойберганов Н. Ишонч. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988; Худойберганов Н. Кашифийтлар йўлида (Адабий мавзуларда муҳокама, мунозара, ва мулоҳазалар), – Т.: Адабиёт ва санъат, 1972; Худойберганов Н. Сени ўйлайман, замондош. (70-80-йиллар ўзбек насли, шеърияти ва адабий танқидчилиги хақида ўйлар, мулоҳазалар, мунозаралар), – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983; Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978;Faufurov I. Xaё – халоскор. Сайланма, – Мансуралар, рисолалар. – Т.: Шарқ, 2006;

⁶ Шарафиддинов О. Гўзаллик излаб. Адабий-танқидий мақолалар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985; Шарафиддинов О. Талант- халқ мулки. – Т.: Ёш гвардия, 1979; Шарафиддинов О. Ҳақиқатга садоқат. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1989.

⁷ Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. – Т.: 1993; Мамажонов С. Теранлик. – Т.: 1989. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. – Т.: Фан, 2006; Худойберганов Н. Ишонч. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988.

⁸ Худайберганов Н. Исследование современной узбекской прозы. Вопросы литературы. 1984. №9; Худайберганов Н. Заметки о провинциализме И не только о нём. Вопросы литературы. 1985. №12; Н. Худайберганов. Анохронизм. Вопросы литературы. 1988. №8:

nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti ilmiy-tadqiqot ishlari rejasiga muvofiq “O‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb muammolari” mavzusi doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi Munaqqid Norboy Xudoyberganovning o‘zbek tanqidchiligidagi o‘rni, uning adabiy tanqid taraqqiyotiga qo‘sghan hissasi hamda o‘ziga xos uslubini ilmiy-nazariy jihatdan ohib berishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: adabiy tanqid janrlari tizimida adabiy tanqidning o‘rni, adabiy tanqidning ham fan, ham san’at ekanligi, kelib chiqishi, mumtoz adabiyot tarixi bilan bog‘liqligiga e’tibor qaratish;

munaqqid Norboy Xudoyberganov ilmiy-ijodiy faoliyatining barcha qirralarini evolyutsion tarzda o‘rganish;

munaqqid ijodining o‘ziga xosligi, uning boshqa munaqqid-ijodkorlardan farqi, tanqid jarayonida keskinlik, asardagi kamchiliklarni ochiq-oydin tanqid qilishiga baho berish;

tanqidchilikning har bir davrdagi taraqqiyotini kuzatish, adabiyot rivojidagi hamda adabiy-tanqidiy bahslarda munaqqid Norboy Xudoyberganov pozitsiyasini belgilash;

tanqid va tahvilning ilmiy-estetik tafakkur namunasi ekanligini Norboy Xudoyberganov ijodi misolida ilmiy asoslab, uning ichki xillari (tili, uslubi, kompozitsiyasi) xususiyatlarni yoritish;

munaqqid asarlariga tayangan holda badiiy asar mukammalligini belgilashda muhim o‘rin tutadigan tahvilning ma’lum bir davrdagi rivojini nazariy asoslash orqali umumlashma xulosalar chiqarish.

Tadqiqotning obyekti sifatida Norboy Xudoyberganovning “Ishonch”, “Haqiqat yog‘dulari”, “O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi”, “Parvoz davom etadi”, “Seni o‘ylayman, zamondosh”, “So‘z kurashga chorlaydi”, “Badiiy tahlil sehri”, “Ham inson, ham tabiat” kabi ilmiy-adabiy kitoblari tanlandi.

Tadqiqotning predmetini Norboy Xudoyberganov ilmiy faoliyati davomida olib borgan tadqiqot usullari va mezonlarini talqin qilish hamda

adabiy jarayon rivojiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan adabiy tanqidning taraqqiyoti va tabiatini aniqlash tashkil etadi.

Tadqiqotning usullari. Dissertatsiya mavzusini yoritishda germenevtik tahlil, kompleks tahlil, qiyosiy-tipologik va biografik usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

Norboy Xudoyberganov ijodidagi keskinlik, tanqidning kelib chiqishi, uning mumtoz va jahon adabiyoti tarixi bilan bog'liqligi, adabiyotdagি muhim bir muammoni ko'tarib chiqish, munaqqid va kitobxonlarning shu masalaga diqqatini tortish, tortishuvga asoslanish xususiyatlari olib berilgan;

tanqidchilikda muhokama, munozara taraqqiyoti belgilanib, har bir davrdagi muhim jihatlari Norboy Xudoyberganov ijodiga bog'liq ravishda ko'rsatilib, adabiy-tanqidiy bahsning ilmiy va estetik tafakkur namunasi sifatida adabiyot rivojidagi tizimli ishtiroki va o'rni asoslangan;

badiiy matn mukammalligini ta'minlashda katta o'rin tutadigan tanqidchilikning uch elementi (adabiyotdagи go'zallikni his qilish, fikrlash qobiliyati, so'z san'atiga nisbatan muhabbat) haqida ichki shakllari aniqlangan hamda ularning yaratilishiga sabab bo'lgan omillar dalillangan;

Norboy Xudoyberganov va boshqa munaqqidlarning o'z nuqtayi nazari, munozara jarayonida tahlillardagi aniqlik, obyektiv va subyektiv qarashlarning o'rni, shu orqali tanqidchining pozitsiyasi hamda rolining muhimligi ilmiy isbotlangan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat: Norboy Xudoyberganov ijodining o'zbek adabiyotida she'riy, nasriy hamda dramatik asarlarni tahlil etish, tanqidchilikda ularning o'rganilish darajasi, har bir davrda adabiyot rivoji va yozuvchi ijodi takomilida tutgan o'rni dalillangan.

XX asrning ikkinchi yarmidagi murakkab adabiy jarayonda, shuningdek, sho'ro davri va mustaqillik yillaridagi taraqqiyotidan kelib chiqib, asarlar tahlili keltirilgan va tahlil qilingan;

munaqqid ijodida biografik metodning o‘rnini aniqlash uchun uning “O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi”, “Badiiy tahlil sehri” kabi kitoblari tizimli o‘rganilgan;

tahlil jarayonida Norboy Xudoyberganovning o‘z zamondosh ijodkorlari asarlarining xolisona, ba’zan murosasiz tanqid va tahlillari, ularga sabab bo‘lgan omillar tekshirilgan;

badiiy asarda tasvirlangan voqealar Norboy Xudoyberganov talqinidagi individual xususiyatlari, boshqa munaqqidlar tomonidan tahlil qilingan mushohadalardagi rang-baranglik kabi jihatlar yoritilgan;

tahlilda munaqqidlarning badiiy matnga munosabatidagi muhim jihatlar ko‘rsatilib, janr xususiyati masalalari o‘rganilgan, muammo bo‘yicha zaruriy xulosalar chiqarilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi nazariy ma’lumotlarni berishda aniq ilmiy manbalarga tayanilganligi, tahlilga tortilgan materiallarning ilmiy metodlar vositasida asoslanganligi, nazariy fikr va xulosalarning amaliyotga joriy etilganligi, olingan natijalarining vakolatli tashkilotlar tomonidan tasdiqlanganligi, adabiyotshunoslikning zamonaviy ilmiy konsepsiyalari asosida tahlil va talqin qilinganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati tanqidchilikda janrlar muammosini, munaqqidlar ijodini o‘rganish va shu orqali adabiyot rivojida tanqidning rolini ko‘rsatish, bahsning ilmiy-nazariy jihatlari, mohiyatini tadqiq etish tajribasiga samarali ulush bo‘lib qo‘silishi, shuningdek, xulosalardan o‘zbek tanqidchiligidagi turli xarakterdagi adabiy tahlillarni o‘rganishda, asarlarni tahlil qilishda, faol o‘zbek tanqidchilari ijodiga baho berishda nazariy manba sifatida foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati o‘zbek adabiyotshunosligining nazariy asoslari hamda ijodkor adabiy-estetik qarashlariga doir ilmiy tadqiqotlar uchun material bera olishi, oliy o‘quv yurtlarining “Filologiya va tillarni o‘qitish(o‘zbek tili)” ta’lim yo‘nalishida “Adabiyotshunoslik

nazariyasi”, “O‘zbek adabiy tanqidi tarixi”, “Hozirgi adabiy jarayon”, “Adabiy tanqid nazariyasi” kabi fanlardan ma’ruzalar o‘qishda va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazishda, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar yaratishda manba bo‘lib xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Munaqqid Norboy Xudoyberganovning o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi tutgan o‘rni tadqiqi bo‘yicha olingan natijalar asosida:

Norboy Xudoyberganovning o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi tutgan o‘rni, davr adabiyotiga o‘z vaqtida bildirgan fikrlari, munosabatlari, olim ijodidagi keskinlik, asarlarning janriy xususiyati va taraqqiyoti, tanqidning kelib chiqishi, uning mumtoz va jahon adabiyoti tarixi bilan bog‘liqligi, adabiyotdagi muhim bir muammoni ko‘tarib chiqish, munaqqid va kitobxonlarning shu masalaga diqqatini tortish, tortishuvga asoslangan xususiyatlaridan, badiiy matn mukammalligini ta’minlashda katta o‘rin tutadigan tanqidchilikning uch elementi haqida ichki shakllari haqidagi ilmiy-nazariy xulosalardan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2021-2023-yillarda bajarilgan PZ-2020042022 raqamli “Turkiy tillarning lingvodidaktik elektron platformasi”ni yaratish” mavzusidagi amaliy loyihada foydalanilgan (Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetining 2023-yil 27-apreldagi 04/1-821-sonli ma’lumotnomasi). Natijada elektron platforma Norboy Xudoyberganovning o‘z nuqtayi nazari, munozara jarayonida tahlillardagi aniqlik, obyektiv va subyektiv qarashlarning o‘rni, shu orqali tanqidchining pozitsiyasi hamda rolining muhimligi kabi ilmiy materiallar bilan boyitilgan;

olim ijodini o‘rganish jarayonida uning tahlillaridagi keskinlik, murosasizlik, asar syujetini mukammal bilish, o‘rni kelganda, xalq og‘zaki ijodidan keng foydalanganlik, tanqidchilikda muhokama, munozara taraqqiyoti, adabiy-tanqidiy bahsning ilmiy va estetik tafakkur namunasi sifatida adabiyot rivojidagi tizimli ishtiroki va o‘rni haqidagi ilmiy xulosalardan O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiy tanqid ijodiy

kengashi hisobot yig‘ilishlarida, “Yosh munaqqidlar” to‘garagi faoliyatida, taniqli munaqqid Norboy Xudoyberganovning xotira kechalari, mahorat darslari dasturlarini tayyorlasda foydalanilgan (O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasining 2023-yil 19-apreldagi 01-03/544-sonli ma’lumotnomasi). Natijada badiiy va publitsistik asarlarni tanqid qilishda munaqqidning mahorati, asar tiliga e’tibor berishi, tahlil jarayoniga oid materiallar bilan boyigan;

Norboy Xudoyberganov bilan zamondosh bo‘lgan munaqqidlar M. Qo‘shtonov, O. Sharafiddinov, U. Normatovlarning ijodi, asarlari, tahlil uslubi, o‘zbek adabiy tanqidchiligi rivojiga qo‘shtagan hissasi haqidagi ma’lumotlar, XX asrning yetuk munaqqidlari, adabiyotshunoslari sifatida e’tirof etilganligi haqidagi ilmiy ma’lumotlardan “Mening yurtim” nodavlat telekanalida efirga uzatib kelinayotgan “Omon-omon” tonggi dasturi, “Hudud” informatsion dasturi hamda “O‘zimizning gap” kabi ko‘rsatuvarlar dasturini tayyorlashda foydalanilgan (“Mening yurtim” nodavlat telekanalining 2023-yil 25-apreldagi 410/22-sonli ma’lumotnomasi). Natijada ko‘rsatuvarlar ilmiy saviyasi yuksalishiga va Norboy Xudoyberganovning adabiyotimiz rivojidagi ahamiyatini keng targ‘ib qilishga erishilgan.

Tadqiqot shakllarining aprobatsiyasi. Tadqiqot ishi natijalari 6 ta, jumladan, 2 ta xalqaro va 4 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida muhokamadan o‘tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e’lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo‘yicha 19 ta ilmiy ish nashr etilgan. Shulardan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda 8 ta maqola, shundan, 3 tasi xorijiy nashrlarda chop etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya 133 sahifadan iborat bo‘lib, kirish, uch asosiy bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan tashkil topgan.

**I BOB. NORBOY XUDOYBERGANOVNING MUNAQQID
SIFATIDA SHAKLLANISHIDA ADABIY-NAZARIY QARASHLAR
TA'SIRI.**

**1.1. XX asr 60-yillari o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi paydo bo‘lgan
o‘ziga xos tamoyillar.**

Ijodkor shaxsiyati va uning boqiy asariga qiziqish, uning badiiyatini, g‘oyasini anglash va anglatishga intilish, san’atning go‘zal namunalarini targ‘ib-tashviq qilish barcha zamonlarga xos adabiy-estetik hodisadir. Zero, sohir so‘z inson ko‘nglini zavqlantirib, ruhiyatidagi o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Bu yo‘lda tabiiyki, adabiyotshunos va munaqqidlarning xizmati katta. “Adabiy jarayon, yozuvchi faoliyati g‘oyaviylik va badiiylik birligini ta’minlovchi ilmiy-estetik prinsiplar nuqtayi nazaridan yoritiladi. Asarni yoki biror yozuvchini yaxshi yoki yomon deb baholashning o‘zi bilan ish bitmaydi. Tanqidchi ham o‘ziga xos iste’dod egasi bo‘lib, yozuvchi hayotini, so‘z san’atini ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyot muammolariga bog‘liq tahlil qilib, zamon ruhini ro‘yi-rost aks ettiradigan ilmiy-estetik asarlar yaratadi. Keng o‘quvchilar ommasigagina emas, balki yozuvchilarga ham qandaydir naf keltiradigan har bir maqola, taqriz, tadqiqot zavq-shavq bilan o‘qilishi kerak. Hayot haqiqatining badiiy haqiqatga aylangani yoki aylanmaganini haqqoniy yoritib, badiiy ijod mohiyatini ochib beradigan tanqidchi o‘z vazifasini bajaradi”⁹. O‘z davrining faol munaqqidi Norboy Xudoyberganovning bu fikrlari o‘z ilmiy-adabiy ijodining mohiyatini ham tashkil etadi.

Adabiy jarayonni Norboy Xudoyberganov bilan baqamti tekshirib, baholab borgan taniqli munaqqid Umarali Normatov “Davr tuyg‘usi” kitobida adabiy tanqid vazifasi haqida shunday fikrlarni yozadi: “Ijod tabiatini chuqur his etgan, tushungan, adabiyotga cheksiz ichki mehr tuyg‘usi bilan yo‘g‘rilgan tanqidgina hurmat-e’tiborga loyiqdir. Adabiy asar tabiatini tushunmay, tub mohiyatini anglab yetmay, napisandlik bilan qilingan tanqid ham xuddi

---

⁹ Худойберганов Н. Ишонч. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б.107.

xushomadgo‘ylik, ko‘ngilchanlik oqibati bo‘lgan o‘rinsiz maqtov singari zararlidir”¹⁰.

Umr bo‘yi adabiy jarayonga, adabiy bahs-munozaralarga mutlaqo befarq bo‘lmagan professor Umarali Normatov esa o‘zining “O‘tilgan yo‘lning ba’zi saboqlari” nomli maqolasida shunday muhim fikrlarni yozdi: “...bugungi kunda yangi badiiy jarayonlarni eskicha qarashlar orqali anglash, eskirgan mezonlar bilan baholash aslo mumkin emas. So‘z san’ati - o‘z nomi bilan san’at, nafosat olami! Nafosat olami esa dag‘allikni, qo‘pollikni ko‘tarmaydi. Shoir aytmoqchi, hozir zamonning, charxning avzoyi o‘zgacha, endilikda do‘q-po‘pisalar, dag‘dag‘alar bilan ilmiy-ijodiy izlanishlarning yo‘lini to‘sib bo‘lmaydi”¹¹.

O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixining 60-70-yillariga e’tibor berilsa, avval tanqidchilik darg‘alari bo‘lgan Matyoqub Qo‘shjonov, Ozod Sharafiddinov, keyinchalik, Umarali Normatov va Norboy Xudoyberganovlar o‘zbek adabiyoti taraqqiyoti uchun salmoqli adabiy-tanqidiy kitoblar yozganligi ma’lum bo‘ladi.

O‘zbek adabiy tanqidchiligining yetakchilaridan biri adabiyotshunos olim, filologiya fanlari doktori, akademik Matyoqub Qo‘shjonov o‘zbek tanqidchiligidagi fikrlash tarzi va ifoda uslubi, jangovar haqgo‘yligi, sermahsul va salmoqdor tadqiqotlari bilan alohida ajralib turadi. Undan keyin yetishib chiqqan munaqqidlar Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov, Abdug‘afur Rasulov va Norboy Xudoyberganovlar uchun ustoz maqomida edi. U o‘z shogirdlarining ma’naviy dunyosini shakllantirish yo‘lida tinmay mehnat qildi. O‘zining “Ma’no va mezon”, “Oybek mahorati”, “Mohiyat va badiiyat”, “Mahorat mas’uliyati” kabi kitoblari bilan o‘zbek adabiy tanqidchiligi rivojiga katta hissa qo‘shdi. “Ma’no va mezon”, “Talant qirralari” deb nomlangan kitoblari Hamza nomidagi Davlat mukofoti bilan taqdirlandi.

---

¹⁰ Норматов У. Давр туйгуси. – Т.: Ўқитувчи, 1987. – Б. 15.

¹¹ Ўзбек адабий танқиди [Антология.] Б. Каримов, У. Норматов [ва бошқ.] / – Т.: Турон - Иқбол, 2011. – Б. 7-8.

XX asrning 60-yillarida adabiy jarayonga faol aralasha boshlagan Matyoqub Qo'shjonov tanqidiy qarashlarining shakllanishida rus tanqidchilarining ta'siri katta bo'ldi. Xususan, Belinskiy, Chernishevskiy, Dobrolyubov kabilarning uslubiga xos yo'l tutib, fikrni badiiy asarning estetik mohiyatiga qaratdi. U kitobxon va yozuvchi o'rtasidagi uzviylik mustahkamlanganini aytadi. Kitobxon asarni o'qib turib, biror joyida ikkilansa, tanqidchiga murojaat qiladigan bo'lganini ta'kidlaydi.

"Taqnidchilarimiz obrazlarni tanqidiy yo'l bilan qayta tiklash priyomini egallab oldilar. Yozuvchi badiiy asar yaratib kitobxonni o'z g'oyasiga bir marta sherik qilsa, tanqidchi o'sha asarni tahlil qila turib, asar g'oyasiga, estetik qimmatiga kitobxonni ikkinchi bor sherik qiladigan bo'ldi. Shu yo'l bilan tanqidchi asarning ta'sir kuchini oshiradigan, adabiyotning kuchiga kuch qo'shadigan bo'ldi"¹².

Darhaqiqat, kitobxon va munaqqid o'rtasidagi fikriy uyg'unlik asarning tub mohiyatini, mazmunini ochib beradi. Tanqidchi muallifning nima demoqchilagini, hayot haqiqatini ko'rsatuvchi omillarni tahlil qilib beradi. Asarning g'oyasi, mazmuni haqida xolis fikr beradi. Ijodkorning kashfiyoti, asarga olib kirgan yangiligi nimalarda aks etganini tahlil qiladi. Yozuvchi mahorati sirlarini idrok etishi o'qilayotgan asarning qadrini oshirishini ta'kidlaydi.

M. Qo'shjonov o'zbek romanchiligining asoschisi bo'lgan Abdulla Qodiriy asarlarini ham katta e'tibor bilan o'rgandi. "Mohiyat va badiiyat" kitobining "Ustozlar sabog'i" deb nomlangan bo'limida Abdulla Qodiriy, Oybek, Sharof Rashidov va Gulxaniy asarlari tahlil qilingan. Munaqqid A. Qodiriyning "Baxtsiz kuyov" pyesasi, "Juvonboz", "Shodmarg", "Jinlar bazmi", "Uloqda", "Tinch ish", "Otam va bolshevik", "Shubha", "Kalvak maxzumning xotira daftaridan", "Toshpo'lat tajang nima deydi?" kabi o'quvchiga tanish-notanish bo'lgan hamda qoloqlik va jaholatni fosh qilishga qaratilgan hikoyalari; kollektivlashtirish mavzusiga bag'ishlangan "Obid

¹² Кўшжонов М. Қалб ва қиёфа. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б. 62.

ketmon” qissasi, o‘zbek romanchiligining gultoji bo‘lmish “O‘tgan kunlar” hamda “Mehrobdan chayon” romanlarini tahlil qilgan va o‘ziga xos original fikr bildirib o‘tgan.

Olim ilgarilari bir necha bor boshqa tanqidchilar tomonidan o‘rganilgan va baholangan A. Qahhorning “Sarob” romaniga murojaat etib, uning ochilmagan qirralari, yoritilmagan xususiyatlarini topishga muvaffaq bo‘ladi. U ayrim munaqqidlar bilan birga o‘zi ham bir paytlari “Sarob”ga noto‘g‘ri munosabatda bo‘lganini ochiqchasiga e’tirof etadi. Jumladan, H.Abdusamatovning “Romanda ijobiy personajlarning salbiy kuchga qarshi olib borgan kurashlari deyarli sezilmaydi. Dushmanlarni deyarli tor-mor qilishda, jamiyatimizda salbiy hodisalarni yo‘qotishda sovet kishilarining ko‘rsatgan jonbozliklari, qahramonona kurashlari ijobiy shaxslarda to‘la mujassamlashtirilganda, asar, shubhasiz, yutgan bo‘lar edi”, degan fikrning asossiz ekanini ko‘rsatib, quyidagilarni ta’kidlaydi: “H. Abdusamatovning yuqorida fikriga yaqin mulohazalar mazkur satrlarning avtorida (*muallifida-S.Eshpulatova*) ham bir vaqtlar bayon qilingan edi. Chuqur va batafsil tahlil asar haqidagi bu fikrimizni o‘zgartirishga sabab bo‘ldi”¹³. Bu o‘rinda munaqqid Matyoqub Qo‘shtonov o‘zining xatosini tan olganligi e’tirof etilgan. Chunki o‘z xatosini tan olish olim uchun katta bir jasorat edi.

Bu davr munaqqid va adabiyotshunoslari davr bilan hisoblashishga, rus adabiyotshunosligi andozalari asosida fikr yuritishga majbur bo‘lgan edi. Shu bois, ularning kitoblarida rus olimlarining qarashlari yetakchi o‘rinda turadi. Deylik, rus tanqidchisi V. G. Belinskiy munaqqid va kitobxon haqida: “Munaqqid va xalq – ikki suhbattosh, boshidanoq nima haqida gaplashishni shartlashib olishlari kerak. Aks holda, ular bir-birlarini tushunib olishlari qiyin bo‘lib qoladi. Siz asarni tahlil qilasiz, ijod qonunlari haqida salmoq bilan gapisasiz va bu qonunlarni tahlil etilayotgan asarga tatbiq qilasiz, asarning go‘zal ekanligini $2 \times 2 = 4$ day qilib tushuntirib berasiz. Xalq sizning tanqidiy tahlilingizdan zavqlanadi, fikrlaringizga qo‘shiladi, chindan ham estetika

¹³ Худойберганов Н. Ҳақиқат ёғулари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985. – Б. 270-271.

qonunlarining moddalari to‘g‘ri hisobga olinganligini va asar har tomondan yaxshi ekanligini ko‘radi”¹⁴, deb aytgan fikrlari o‘zbek munaqqidlarining e’tiboridan chetda qolmadi.

XX asr 60-70-yillari o‘zbek adabiy tanqidi haqida so‘z borar ekan, asarlarning saviyasi, mazmuni, uning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi fikrlarida badiiy adabiyot taraqqiyoti uchun zarur mulohazalar bor edi. Darhaqiqat, “adabiy tanqidchilarning katta bir avlodi badiiy adabiyotning ijtimoiy vazifasiga asosiy urg‘u bergen V.G. Belinskiy, N.G. Chernishevskiy, N.A. Dobrolyubov va boshqa rus adabiy tanqidchilariga ergashdilar; sersavlat siyosiy “daho”lardan ko‘chirmalar olindi. Ularning bir qancha asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilindi; yo‘llanma beruvchi yig‘ma kitoblari nashr etildi”¹⁵.

Munaqqidlar o‘z vaqtida iste’dodlarning adabiy jarayon va XX asr o‘zbek adabiyotiga, adabiyot tarixini davrlashtirish va adabiy-nazariy konsepsiyanı yangilash zaruratiga diqqatni qaratishdi. Aslida tanqidchilikning yuki yengil emasligini, u munaqqidga katta mas’uliyat yuklashini ular yaxshi bilishadi.

Adabiyotshunos olimlar o‘zlarining adabiy-tanqidiy qarashlari jamlangan kitoblar nashr qildirish bilan birga, oliy o‘quv yurtlari fan dasturlariga mos o‘quv qo‘llanma va darsliklar yozish bilan ham mashg‘ul bo‘ldilar.

Norboy Xudoyberganov adabiyotshunos olim Abdug‘afur Rasulov bilan hamkorlikda yozgan “O‘zbek sovet adabiy tanqidchiligi” kitobida ijodkor maqtovga, e’tirof va e’tiborga muhtoj bo‘lmasligi lozimligini, u madhiyaga mahtal bo‘lib qolmasligini, maqtovning ketidan quvsasi, aks holda o‘zini ham, ijodini ham o‘ldirishini aytadi. Tanqidchi o‘zining nazariy bilimlarini oshirib borishini, ijodkorning mahoratini kashf etishini, kitobxonlarning estetik didini tarbiyalash zaruratini his qilishini, u ham ijodkor mas’uliyatini, ham kitobxon

¹⁴ Белинский В.Г. Адабий орзулар. Адабий-танқидий мақолалар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1977. – Б.236.

¹⁵ Ўзбек адабий танқиди [Антология.] Б. Каримов, У. Норматов [ва бошқ.] / – Т.: Турон-Иқбол, 2011. – Б. 6.

mas’uliyatini o‘z zimmasiga olishini aytadi. Shuningdek, ijodkor bilan kitobxon o‘rtasidagi do‘stona, xolis va ilmiy-adabiy hamkorlik rishtasini bog‘lashini ta’kidlaydi.

Tanqidchida, avvalo, yozuvchi qalamga olgan, o‘zi idrok eta olgan go‘zallikni ko‘ra oladigan toza qalb bo‘lmog‘i kerak. U asarda tasvirlangan qahramonlar holatini his qila bilishi kerak. Yozuvchi va kitobxon o‘rtasidagi ko‘prik bo‘la oladigan tanqidchida fikrlash qobiliyati teran bo‘lishi va so‘z san’atiga nisbatan muhabbat bo‘lishi lozim.

Hayotda ro‘y bergen voqealar badiiy adabiyotda ham o‘z aksini topib boradi. “...Natijada, badiiy asarda hayot ijodkorning talqinida aks etadi. Badiiy asarda biz hayotni ijodkorning ko‘zi bilan ko‘ramiz...”¹⁶

Zotan, badiiy so‘z ilmiy-estetik tafakkur havoda muallaq tursa yoki zamindan uzilsa, rivojlanmaydi. Hayot haqiqatining ko‘p jihatlarini chuqur yoritgan ijodkor tanqidchiga va o‘ziga xos ijod maydoniga muhtoj bo‘ladi. Ijodiy qahramonlik namunalarini ko‘rsatish, hayotiy holatlar haqida mustaqil hukm chiqarish o‘z fikrlarini rang-barang yo‘sinda ifodalash kamchiliksiz bo‘lmaydi.

Badiiy adabiyot to‘g‘risidagi fikr, badiiy asar talqini va tanqidi oddiy hodisa emas. Bu jarayon munaqqiddan keng qamrovli bilimni, did hamda farosatni talab etadi. Chunki har qanday ijodkor o‘zi yozgan asarining jamoatchilik tomonidan qanday qabul qilinishiga befarq bo‘lolmaydi, kimdandir munosabat kutishi tabiiy. Ammo tanqidda birovning ko‘ngli shod bo‘lishi uchun aytilgan maqtov, bir shoir ta‘biri bilan aytganda, “shirin og‘u sanalgan maqtov” ko‘pchilikka xush yoqadi, ammo u odamni zaharlab, oqibatda ma’nан o‘ldiradi.

Og‘ir sharoitda ham oqni oq, qorani qora, deb aytishga intilgan badiiy ijoddagi shaffoflikka sodiq qolgan munaqqid o‘zida keng qamrovli bilimni, did va farosatni mujassam etadi. Adabiyotshunos olim Norboy Xudoyberganov faoliyatida ibratga munosib jihatlar ko‘p. Uning teran nazari, shiddatli adabiy

---

¹⁶ Адабиёт назарияси. 1-том (Адабий асар). – Т.: Фан, 1978. – Б. 24.

faoliyati adabiy jarayondagi ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga chiqardi: ko‘zbo‘yamachilik, ofarinbozlik, qarsakbozlik kabi illatlarga nuqta qo‘yib, adabiy muhitni sog‘lom, sof kuchlar bilan chegarasida saqlab turadi, bu real hayotga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Tarixga nazar solinsa, Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘zining “Oyna” jurnalida chiqqan “Taqid saralamoqdur” deb nomlangan maqolasida adabiy tanqidning vazifasini juda o‘rinli ko‘rsatgan edi: “Majalla va jaridalarning katta bir xosiyati tanqid, ya’ni saralamoqdur. Sarroflar aqchani, tujjorlar mato’ni saralaganidek, muharrirlar ham umumiy hol va maishatg‘a taalluq nimarsalarni saralaydurki, boshqa so‘z ila ”tanqid” atalur. Masalan, yangi maktab va muallimlari va anda o‘qulaturg‘on kitoblarni ma’nan taftish etib, andagi nuqsonlarni bayon etmoq tanqiddur. Taarruz va dushmanlik emas. Agarda shaxsiyatg‘a to‘qunmasa. Ammo bir muallim yo mudarris va muharrirni ishidan, shaxsiyatidan xaloyiqg‘a zarar kelsa, andan ham bahs va tanqid yozmoq shaxsiy bo‘lmaydur”¹⁷.

Chindan-da, ilk o‘zbek vaqtli matbuoti adabiy tanqidning shakllanish omillaridan biriga aylana bordi va bu jarayon asr bo‘yi davom etdi.

Yozilgan asarlarning kamchiligini ko‘rsatish oson ish emas, tanqidchi u ijodkorning “dushman”iga aylanadi. Ijodkor ijodkorning erkini tortib olgan, ma’naviy irodasini sindirgan, uni o‘z fikrlari bilan egib olgan, uning g‘ururini tag-tomiri bilan sug‘urib tashlagan inson sifatida gavdalanadi. Aslini olganda, Norboy Xudoyberganovdek tanqidchilar ham, badiiy asarlar muallifi bo‘lgan adiblar ham ijodkor. Umuman olganda, har ikki ijodkorning asosiy maqsadi ana shularga qarshi ayovsiz kurashish, har ikkalasining maqsadi – badiiy asar orqali inson ma’naviy tafakkurini yuksaltirish, uni boyitish. Ijodkor adabiy asarni yangicha shakllantirib, inson tabiatiga moslab, hayotiy tajribalarga tayanib yaratadi, o‘z adabiy qahramoni bilan birga yashaydi, shodlig-u quvonchiga sherik bo‘ladi, kulta kuladi, yig‘lasa yig‘laydi, dard cheksa qiynaladi. Munaqqid esa nafaqat asar qahramoni uchun, balki kitobxon uchun

---

¹⁷ Ойна, 1914 йил, 32-сон, – Б.621-623. <https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/> 1914-sp-237816710/

ham, asar muallifi uchun ham, qolaversa, adabiyotdagi xolislik uchun ham birdek kurashadi. Olim badiiy asarning go‘zalligini, halolligini, estetik jozibasini, shakliy o‘ziga xosligini, nafislik, erkin mafkuraviy muhit, siyosiy o‘pqonga tushib qolmaslik holatlarini saqlagan holda, millatparvarlik bilan yozuvchi va shoirlarni, adabiyotshunoslarni, iste’dod sohiblarini kashf etadi. Ular xolis ijodkorlar bo‘lib, san’atkor shaxsini haqoratlamasdan, murosa bilan badiiy asarga yozuvchining psixologik tasvirlash mahorati nuqtayi nazaridan qarab, kitobxon qabul qila olmaydigan fikr mulohazalarni estetik did bilan tahlil qiladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab adabiyotshunoslarning nazariy bilimini oshirish, ijodkorning mahoratini kashf etish, o‘quvchining estetik didini tarbiyalash zarurati his qilindi. Norboy Xudoyberganovlar avlodi uchun ustoz maqomida bo‘lgan Matyoqub Qo‘shjonov, Ozod Sharafiddinov va boshqa olimlar tomonidan yozilgan kitoblar, adabiy-tanqidiy maqolalar aynan ana shunday ezgu ishga xizmat qildi. Ayniqsa, “tanqidchilimiz osmonida” birdaniga yarq etib porlagan shu ikki yulduz (U.Normatov sifatlashi) - o‘tgan yuz yillikda qariyb yarim asr samarali ijod etdi; o‘zbek adabiy tanqidi tarixida maktab yaratgan mahoratshunos va she’rshunos olimlar sifatida e’tibor topdi. Xususan, Ozod Sharafiddinov xizmatlari Respublika Prezidenti tomonidan yuksak qadrlanib, unga O‘zbekiston Qahramoni unvoni berildi.

S.Mamajonov, U.Normatov, N.Xudoyberganovlar adabiy-tanqidiy tafakkurlarining o‘ziga xosligi, adabiy jarayonga doir dastlabki chiqishlari bilan Abdulla Qahhor nazariga tushgan edilar. Fidoyilik, haqiqatga sadoqat bu munaqqidlar ijodiy faoliyatida yetakchilik qildi; jasorati va shiddatli chiqishlari tahsinga loyiq topildi.

O‘zbek she’riyatidagi yangiliklar, o‘zgarishlarni olim Ozod Sharafiddinov o‘zining “Zamon. Qalb. Poeziya”(1962) deb nomlangan ilmiy kashfiyotlarga boy, XX asr o‘zbek she’riyatining o‘tmishi va bugungi

kunidagi yutuq, kamchiliklarni teran aks ettirgan asarida ochiq-oydin tahlil qilib berdi.

Olimning “Adabiy etyudlar” deb nomlangan adabiy-tanqidiy maqolalar to‘plami G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyotida 1968-yilda chop etildi... Bu to‘plamdan joy olgan maqolalarda tanqidchi A.Qahhor, Zulfiya, M.Boboyev, P.Qodirov asarlarini tahlil qiladi. “O‘zbek ayolining taqdiri” maqolasida muallif atoqli adib A.Qahhorning inson qismatini nasrda tasvirlash mahoratini ko‘rsatishga maxsus e’tibor beradi. “O‘zbek ayolining taqdiri”, “Kelajakka chorlovchi povest” va nihoyat, A.Qahhorning olti tomlik asarlariga so‘zboshi o‘rnida berilgan maqola – bular Ozod Sharafiddinovni ulkan adib san’atining chinakam va yirik tadqiqotchilaridan biri, ayni choqda, g‘oyaviy-estetik tahlilning noyob namunalaridan birini namoyish qilgan, deyishga asos bo‘ladi.

Olim “Qalbimizga yaqin shoira” maqolasida Zulfiyaning ijodiy portretini yaratadi. Mazkur maqola ham o‘quvchilarni o‘ziga rom etadi, she’rlarning tahlili teran. Fikr-mulohazalar o‘ziga xos uslub, jo‘shqin ehtiros, shirin til bilan chiroyli ifodalangan.

Shu o‘rinda munaqqidning ba’zi bir tahlillarini ko‘zdan kechirib chiqishni lozim topdik.

O‘zbekiston xalq yozuvchisi O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” deb nomlangan qissasi katta-kichik novellalardan tashkil topgan. Tanqidchi Ozod Sharafiddinov qissani falsafiy asar deb ataydi. Muallif o‘sha paytlarda o‘zbeklar hayotida keng tarqalgan, hozir ham tez-tez uchrab turadigan juda oddiy, maishiy voqealarni tasvirlar ekan, Ona obrazini xalq hayotining negizini tashkil qiluvchi ma’naviy-axloqiy e’tiqodlarni badiiy tahlil qilishni, ularni bugungi kun nuqtayi nazaridan baholashni bosh maqsad qilib olgan. Qissada Ona mahorat bilan badiiy obrazlarda gavdalantirilgan, odamlar taqdiriga singdirib yuborilgan mehrdir. Bu asrlardan asrlarga, avlodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan, inson hayotiga teran mazmun va go‘zallik baxsh etib, e’tiqodlar asosiga aylangan kuchdir... “Oddiy hayotiy voqealar silsilasida

Onaning ruhiy pokligi, tubsiz ma’naviyati, insoniy go‘zalligi ochiladi... Uning teran e’tiqodiga ko‘ra, insonni inson qiladigan, qalbini olovday isitib, oftobday nurlantiradigan qudrat – muhabbat, Ona farzandining qalbida hayotga, uning jamiki ehsonlariga muhabbat doimo to‘lqin urib turmog‘ini xohlaydi”¹⁸.

Olim Ona obrazini jozibador qilgan muhim jihatlarni ta’kidlab o‘tadi: Ona farzandini nasihat qilish, tergash, oddiy haqiqatlarni ta’kidlash bilan emas, olam va odam haqidagi tasavvurlarni shakllantirish bilan, tevarak-atrofdagilarga saxiylik bilan mehr ulashish kabi sifatlar bilan tarbiyalaydi, deydi. Bundan tashqari, qissaga kiritilgan “Pistachi”, “Usta”, “Oq marmar, qora marmar” kabi novellalarni ham tahlil qilgan. Asarning g‘oyaviy xulosasi yozuvchining o‘z zamondoshlariga bir murojaati kabi yozilganini ta’kidlaydi olim. Bundan xalqimizning ota-onaga, qarindosh - urug‘lariga, jami yaqinlariga mehribon va oqibatli bo‘lish kabi xislatlarni o‘zida mujassamlashtirishi lozim, degan xulosa chiqadi.

O‘zbek jadid adabiyoti nasri, dramaturgiysi va she’riyatining rivojida Cho‘lpon ijodining o‘z o‘rni bor. Olim XX asr adabiyoti namoyandalarining ijodini o‘rganar ekan, boshqa munaqqidlar kabi Cho‘lpon she’rlarini ham chetlab o‘tmadi. Uning she’riyatida markaziy mavzu bo‘lib turgan o‘rinlarni diqqat bilan o‘rganadi va shunday tahlil qiladi: “Cho‘lpon she’rlarida keng o‘rin tutadigan markaziy mavzu inson va tabiat masalasidir. Shoir ko‘p she’rlarida insonni tabiat farzandi tarzida, tabiatni inson beshigi tarzida kuylaydi. Shoir, ayniqsa, inson va tabiat o‘rtasidagi garmoniyani ochishga katta e’tibor beradi. Uning she’rlarida tabiatga nisbatan ajib bir muhabbat, g‘oyat nafis bir ardoqni his etish mumkin. Bu ardoq ko‘pincha sira kutilmagan original poetik obrazlarni vujudga keltiradi.

“O‘n sakkizga kirgan qishloq qizlarining yuzidek
Qip-qizargan yuzlaringdan bir o‘pich ber, shaftolu!”¹⁹

¹⁸ Шарафиддинов О. Ҳақиқатга садоқат. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1989. – Б. 335-336.

¹⁹ Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1991. – Б.502.

Cho‘lpon ijodidagi tabiat manzaralari yorqin milliy ranglarga ega. Ular shu qadar tiniq va jonliki, go‘yo ko‘z o‘ngingizda hayot parchasini gavdalantirib qo‘yayotgandek tuyuladi. Mana bahor manzarasi:

Tut tagida qaynab yotgan choydishcha,
Chaqiradi ishlab yotgan dehqonni.
Bir chekkaga tashlab qo‘yib ketmonni,
Ul ham sherik dehqoniga der:”Kulcha-
Bo‘lmasa ham zog‘orani olib kel.
Nari-beri choyni ichib tashlaylik,
Innaykeyin jo‘yak ola boshlaylik.
Choydishga ham bir siqim choy solib kel”²⁰.

“ Bahorda” she’ridan olingan parchadagi favqulorra soddalik, tabiiylik va samimiyat ham kitobxon e’tiborini tortmay qo‘ymaydi”²¹.

Ozod Sharafiddinov o‘zining “Iste’dod jilolari”, “Zamon. Qalb. Poeziya”, “Haqiqatga sadoqat”, “Talant – xalq mulki”, “Ijodni anglash baxti”, “Go‘zallik izlab”, “XX asr o‘zbek adabiyoti”, “Birinchi mo‘jiza”, “Cho‘lponni anglash” kabi ilmiy va publitsistik asarlari bilan o‘zbek adabiy tanqidchiligi rivojiga salmoqli hissa qo‘shdi. Hozirgi kunda olim yaratgan asarlar shu soha ijodkorlari uchun dasturulamal bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbek adabiy tanqidchiligining taniqli munaqqidlaridan biri Umarali Normatovdir. U o‘z davrining yetuk ijodkorlari bo‘lgan Abdulla Qodiri, Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, Pirimkul Qodirov, O‘tkir Hoshimov, Erkin Vohidov va boshqa ijodkorlarning asarlarini teran tahlildan o‘tkazdi. Shular qatorida o‘zi bilan zamondosh munaqqidlar ijodini ham chetlab o‘tmagan. Olim asarlarni tahlil qilar ekan, kitobxon “shunchaki asar” deb qaragan asarning bosh qahramonidan tortib, har bir epizodik obrazigacha chuqur tahlil qilib, uning xarakterini, portretini ko‘z oldimizda jonlantiradi. Muallifning iztiroblarini, qayg‘ularini, sevinchlarini kitobxon bilan o‘rtoqlashadi. Va asar

²⁰ O‘sha manba. – B. 495.

²¹ Шарафиддинов О. Ҳақиқатга садоқат. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1989. – Б.239-240.

muallifi asarida aytolmagan gapni munaqqid kitobxonga yetkazadi. Shu tufayli asar muallifini xalq orasiga olib kiradi.

“Taqnidchi bo‘lishni istagan odamlarda,— deb yozadi Ozod Sharafiddinov, — birinchi navbatda estetik tuyg‘u benihoya o‘tkir bo‘lishi lozim, u san’at go‘zalligini nozik his qila bilishi, badiiy adabiyotdan chinakamiga zavqlana olishi shart... Taqnidchi o‘qigan narsalarini chuqrur tahlil qila bilishi, asardagi voqeja va hodisalarini, xarakterlarni hayot hodisalari bilan, hayotdagi jonli odamlar bilan taqqoslay bilishi va bu taqqoslardan jamiyat hayoti uchun zarur hamda foydali xulosalar, umumlashmalar chiqara olishi kerak”²².

Taqnidchini, avvalo, talant, iste’dod, ularni tarbiyalash, hozirgi kunda talantli ijodkorlarga munosabat kabi masalalar qiziqtiradi. Shuning uchun “badiiy talant tug‘ma bo‘lishini, agar odamda badiiy ijodkorlik xislatlari bo‘lmasa, uni tarbiyalash, o‘qitish yo‘li bilan hosil etish aslo mumkin emasligini ta’kidlaydi. Biroq shu tug‘ma talantning, kishidagi iste’dod qirralarining ochilishida tevarak-atrofdagilarning muhit, sharoitning roli juda kattaligini ta’kidlar ekan, taqnidchini ba’zida chinakam iste’dodlarning ochilmay qolib ketishi, ba’zida shunchaki havas yo‘liga kirib ketishi, “o‘rtacha” ijodkorlarning ko‘payib borayotganligi, bular esa adabiyotning sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganligidan tashvishlanadi munaqqid. Talantlarga munosabat bildirish tanqidchilikning vazifasi, deb hisoblaydi olim.

Taqnidchining o‘zi bilan yonma-yon ijod qilayotgan munaqqid xususida aytgan fikri ham muhim. Masalan, Umarali Normatov ijodi haqida Norboy Xudoyberganov “Seni o‘ylayman, zamondosh” kitobida shunday yozadi:

“Elliginchi yillarning ikkinchi yarmidan to oltmishinchchi yillarning boshlarigacha Umarali Normatov o‘z iste’dodining shakllanish jarayonini boshidan kechirdi, juda ko‘p maqolalar, taqrizlar bitib, o‘zining mustaqil fikrlovchi, o‘ziga xos tahlil uslubini yaratayotgan izlanuvchan, harakatchan, zahmatkash ijodkor ekanligini isbotladi... Buni uning “Janr imkoniyatlari”,

---

²² Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. – Т.: Шарқ, 2004. – Б. 634-635.

“Nasrimiz ufqlari”, “Nasrimiz an’analari”, “Go‘zallik bilan uchrashuv”, “Talant tarbiyasi” kabi kitoblarida, Said Ahmad, Shuhrat ijodiga bag‘ishlangan risolalarida isbotlamoqda...”²³

U. Normatov yangi asarning yaratilish jarayonini muttasil va tizimli ravishda kuzatib boradi. Bu haqda adabiyotshunos olim S.Mamajonov o‘zining “Teranlik” deb nomlangan kitobida shunday deydi: “Umarali Normatovning adabiy tanqidchi sifatida muhim fazilati uning adabiy jarayonga faol aralashishidir, undagi yangiliklardan samimiyl quvonishi va adabiyotimiz taraqqiyoti uchun astoydil qayg‘urishidir”²⁴.

Umarali Normatovning A.Qodiri, A.Qahhor ijodi haqidagi tahlillari, maqolalari adabiy jarayonda o‘ziga xos o‘ringa ega. Bu uning “Sharq yulduzi” jurnalida bosilgan “Orttirmay va kamitmay” sarlavhali maqolasi yigirmanchi asr so‘ngi o‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligidagi ham, qodiriyshunoslikda ham badiiy asarga yangicha qarashlar namunasi bo‘ldi.

Tanqidchi buyuk adiblarning asarlarini tahlil qilayotganda ularning hamma asarlariga biryoqlama yondashmaslik kerakligini, birida voqealar sayozroq ifodalangan bo‘lsa, ikkinchisida kuchliroq ifodalanishi mumkinligini aytib o‘tadi. Asar qanchalik kuchli bo‘lmashin, u o‘zicha bir mustaqil dunyo, uning o‘z ichki imkoniyatlari va ichki qonuniyatlarini borligini ta’kidlaydi, asarning kitobxon e’tiboridan chetda qolgan o‘rinlarini chiroyli tahlil qilib beradi, ya’ni Xudoyorxonning uch marta taxtga o‘tirganini, Solih maxdumning ichki kechinmalari – Ra’noni xonga unashgandan keyingi ahvoli-ruhiyasi tasvirlangan o‘rinlarni tahlil qiladi va bu obrazlar tahlil qilingan maqolalarga ham o‘z munosabatini bildiradi.

Umarali Normatov Abdulla Qahhor ijodi haqida shunday xotirlaydi: “O‘tgan yarim asr davomida Qahhor mavzusi, Qahhor ruhi men uchun xuddi Qodiri mo‘jizasi kabi doimiy hamrohimga, betinim o‘y-mushohadalar

²³ Худойберганов Н. Сени ўйлайман, замондош. (70-80-йиллар ўзбек насли, шеърияти ва адабий танқидчилиги ҳақида ўйлар, мулоҳазалар, мунозаралар), – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983. – Б.240-241.

²⁴ Мамажонов С. Теранлик. (Адабий жараён ва адабий танқид) – Т.: Адабиёт ва санъат, 1987. – Б. 111-112.

xilqatiga aylandi. Shu yillari Qodiriy kabi Abdulla Qahhor qismati, ijodiy merosi tevaragida ketgan bahs-munozaralar, adolatli vaadolatsiz “jang”lar ichida bo‘ldim, bunday “jang”lar chog‘i goho chalg‘igan paytlarim ham bo‘ldi. Yaratganga shukurkim, asos-e’tibori bilan ustozga, ustoz adabiy muhiti, maktabidan olgan saboqlarimga bir umr sodiq qolishga intildim. Shu intilish samarasi o‘laroq, adib haqidagi turkum maqolalarim, xotira, suhbatlarim, “Qahhorni anglash mashaqqati”, “Ustoz ibrati”, nihoyat, “Abdulla Qahhor: shijoat va mahorat jozibasi” kitoblarim dunyoga keldi. U yog‘ini surishtirsangiz, kaminaning hozirga qadar matbuotda e’lon qilingan 600 dan ortiq adabiy-tanqidiy maqolalarim, chop etilgan 50 ga yaqin katta-kichik kitoblarim, asosan, Qahhor adabiy muhiti – maktabi odamlari, qolaversa, adib ulug‘lagan tabarruk zotlar ijodi haqida bahs etadi”²⁵.

Munaqqid Umarali Normatov ham boshqa tanqidchilar qatori Odil Yoqubov ijodini chetlab o‘tmadi. Adibning “Ko‘hna dunyo”, “Ulug‘bek xazinasi”, “Oqqushlar, oppoq qushlar”, “Er boshiga ish tushsa” va boshqa ko‘pgina asarlarini tahlil qildi.

“Adabiyotshunoslikda “biografik metod” degan ilmiy maktab bor. Bu maktab tarafdarlari ijodkor asarlarida muallif biografiyasi, shaxsiyati bilan aloqador jihatlarni tadqiq etadi. Afsus, bu ilmiy maktab bizda hali to‘la-to‘kis shakllangan emas. Odil Yoqubov ijodi ayni shu muammoni tekshirish uchun g‘oyat boy material beradi. «Er boshiga ish tushsa», «Izlayman», «Muzqaymoq», «Qaydasan, Moriko?» kabi to‘g‘ridan to‘g‘ri avtobiografik xarakterdagi roman, qissa, hikoyalari qatori adibning badiiy fantaziya-tasavvur mahsuli sanalmish asarlarida ham ko‘rgan-kechirganlari, hayotiy tajribalari bilan aloqador jihatlar behisob”²⁶.

Tanqidchi O‘zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov ijodiga bag‘ishlangan “Ko‘ngillarga ko‘chgan she’riyat” nomli risola yozgan. Unda shoirning sobiq

²⁵ Normatov U. Abdulla Qahhor haqida xotiralar. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/umarali-normatov-abdulla-qahhor-haqida-abdulla-qahhor-zamondoshlari-xotirasida.html>

²⁶ Норматов У. Ижод сеҳри. – Т.: ШАРҚ, 2007. – Б.105.

Sho‘ro tuzumi davrida yaratgan she’rlari bilan mustaqillik davrida yaratgan she’rlari tahlil qilingan, taqqoslangan. Yosh shoir Erkin Vohidov bilan yoshi ulg‘aygan shoir yaratgan she’rlari o‘rtasidagi mazmun jihatdan bir-birini inkor etuvchi she’rlarini tahlil qiladi. Shoir ijodidagi Vatan, erk kabi tushunchalarning mazmuni o‘zgarganini ko‘rsatadi. XX asrning 70-yillarida yozilgan “Iftixor tuyg‘usi” she’ri bilan 90-yillarda yozilgan “Vatan umidi” deb nomlangan she’rini taqqoslaydi. “Iftixor tuyg‘usi”da shukronalik bo‘lsa, “Vatan umidi” da afsus-nadomatlar ifodalanganini ko‘rsatadi va bunday mazmundagi she’rlar Cho‘lpon ijodidan keyin boshqa shoir ijodida uchramaganini aytadi.

“... Cho‘lpordan keyin to 60-yillarga qadar birorta ham o‘zligini – qalbini, bosib o‘tgan yo‘lini chinakamiga mardona taftish qilgan, yo‘l qo‘ygan xatolari uchun afsus-nadomatlar chekkan, gunohlari uchun tavba-tazarru qilgan, salgina bo‘lsin, o‘zi aytgan gaplarga shubha-gumon bilan qaragan shoirni bilmaymiz! Chunki ko‘ngilda Olloh, Imon, E’tiqod, muqaddas ilohiy haqiqat yo‘q bo‘lganidan keyin o‘zlikni taftish qilish, hisob berish, shubha-gumonlarga borish, tavba-tazarru uchun o‘rin ham, hojat ham qolmaydi. Xayriyatki, kechikib bo‘lsa-da, adabiyot, she’riyat, shoirlarimiz shu azaliy muqaddas an’analarga qayta boshladilar. Shu yangi harakatning boshida turganlardan biri E.Vohidovdir”²⁷, - deydi munaqqid o‘zining “Ko‘ngillarga ko‘chgan she’riyat” nomli risolasida.

U. Normatov qaysi adib ijodini tahlil qilmasin, undagi novatorlikka, asarning o‘ziga xos xususiyatiga, adabiyotdagи taraqqiyot masalalariga e’tiborini qaratadi. Olim yaratgan darsliklar bugungi kunda talabalar uchun qo‘llanma sifatida xizmat qilmoqda.

O‘zbek adabiy tanqidchiligi rivojiga o‘zining o‘tkir maqolalari bilan hissa qo‘shgan olimlardan biri Norboy Xudoyberganovdir. Uning yozgan maqolalari o‘z davrida adabiy jarayonga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan. Munaqqid

²⁷ Норматов У. Кўнгилларга кўчган шеърият (Эркин Вохидов ижод йўлига бир назар). – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2006. – Б.21-22.

Abdulla Qahhor nazariga tushgan ijodkorlardan. Shuning uchun ham uning ijodida A.Qahhor ijodiga xos bo‘lgan xususiyatlarni uchratamiz. Iste’dodlarni zimdan qo‘llab-quvvatlash, nohaq tanqidga uchragan iste’dodli ijodkorlarni bahsga tortish kabi xususiyatlar unga ustozidan o‘tgan, desak xato bo‘lmaydi. Norboy Xudoyberganovning ijod ahlini doim bahs-munozaraga chorlashi, erkin fikrlashi va doim haqiqat uchun kurashi doim ham hamma ijodkorlarga ma’qul kelavermagan. Hech bir ijodkor yozgan asarini o‘zgarmas haqiqat sifatida kitobxonga taqdim etmaganidek, olim ham bahs-munozara jarayonida haqiqatning yuzaga kelishi tarafdori bo‘lgan. Adabiy jarayon har doim tahlilga va xolis bahoga muhtoj bo‘ladi. Yozilgan asarni kimdir o‘qib xolis baho bersa, kamchiliklarini ko‘rsatsa, asar muallifi uni to‘g‘ri qabul qilsa va keyingi asarlarida bu kamchiliklar takrorlanmasa bu adabiyotimizning ham, ijodkorning ham, qolaversa, munaqqidlarimizning ham yutug‘idir.

Istiqlol davrida badiiy asarni turli usullarda tadqiq qilish uchun yo‘llar ochildi. Shu ma’noda jahon adabiyotshunosligida ilg‘or metodlar, badiiy asarga yondashuvning avval ko‘rilmagan metodlari adabiy tanqidchilikka kirib keldi. Bu jarayonda Norboy Xudoyberganov o‘z diliagi fikr-mulohazalarini nisbatan ochiq-oydin aytish yo‘lidan bordi.

Uning ba’zi maqolalari tanqidga uchragan bo‘lsa-da, u badiiy asar o‘zining haqiqiy bahosini olishi kerak, degan fikridan qaytmadi. Doim o‘z e’tiqodida sobit turgan ijodkorlardan biridir.

Professor Bahodir Karimov o‘zining “Ruhiyat alifbosi” kitobida munaqqid haqida shunday fikr bildiradi: “Norboy Xudoyberganov uchun iste’dod tarbiyasi muhim. U kimgadir iliq so‘z aytsa, albatta, chin san’atkor bo‘lish uchun izlanishdan, dunyo adabiyoti durdonalarini o‘qishdan maslahat beradi. 80-yillardagi bir yosh shoir she’rini tahlil qilib, xulosa sifatida shunday mulohaza bildiradi: “...agar o‘zida tabiat ato qilgan iste’dod mavjudligini sezsa, she’r yozish ishi jon-taniga singib ketgan zaruratga aylanganini his qilsa, boshqa ijodkorlar anglamaganini anglab, kashf etolmaganini kashf etishga qurbi yetsa, o‘quvchilar ommasining ongi, tafakkurini yangi poetik topilmalar

bilan boyitishga butun kuch-qudrati, imkoniyatlarini, butun hayotini bag‘ishlasa, ...balki chinakam shoir degan nomga sazovor bo‘larmidi, deyishimiz mumkin, xolos. Negaki, iste’dodning tug‘ilishi ham, shakllanishi ham, kamolotga erishib, ijodiy mustaqilligini, nimalarga qodir ekanini ko‘rsatish ham g‘oyatda murakkab, chigal, ziddiyatli jarayon bo‘lib, bu jarayonning ko‘p jihatlarini aql bilan, mantiq bilan tushuntirish amrimaholdir”²⁸.

Bunday qat’iy talablar, nafaqat shoirlar uchun, balki nosir va dramaturg uchun ham, qolaversa, tanqidchi uchun ham zarurligini uqishimiz mumkin. Chunki ijodkor, shoir Ibroyim Yusupov aytganidek, qalban yonib yashashi kerak. Nohaqlikka ayovsiz qarshi chiqadigan, adabiy jarayonning ko‘pgina muammolari, bahs-munozaralarini o‘z asarlarida doim ta’kidlab turadigan olim Norboy Xudoyberganov ijodi keng qamrovli.

Munaqqidning boshqa kasbdoshlaridan ijodi jihatidan ajralib turadigan tomoni shuki, maqolalarining aksariyat qismi, asosan, Moskvada chiqadigan gazeta va jurnallarda e’lon qilinardi. Jumladan, “Voprosi literaturi” jurnalida 1965-1988-yillar oralig‘ida o‘ndan ortiq ilmiy maqolalari e’lon qilingan. Bu maqolalarda 2 tomlik “O‘zbek sovet adabiy tanqidi tarixi” darsligining tuzilishi haqidagi “Anaxronizm” nomli maqolasi, 80-yillarda gazeta va jurnallarda e’lon qilingan maqolalar hamda shu davrda adabiyotshunos olimlarning yaratgan asarlari tahlil qilingan “Tasdiqlovchi va inkor etuvchi tanqid tashvishlari” maqolasi, Matyoqub Qo‘shjonov va Sobir Mirvaliyevlarning adabiyotshunoslikka oid asarlari tahlil qilingan “Zamonaviy o‘zbek nasrini o‘rganish” va shu mazmundagi boshqa maqolalari e’lon qilingan. Bu bilan olim o‘zbek adabiyotining dovrug‘ini O‘zbekistondan tashqari boshqa hamdo‘stlik davlatlariga ham tanitganligini ko‘ramiz.

Bundan tashqari, olimning Moskvada chiqadigan yana bir adabiy jurnal “Drujba narodov” jurnalida ham ko‘pgina maqolalari e’lon qilingan. “Yutuqlar

---

²⁸ Каримов Б. Рухият алифбоси. –Т.:Faafur Гулом номидаги НМИУ. 2018. – Б.328-329.

davom etmoqda”, “Haqiqiy va xayoliy kurashlar” kabi maqolalari uning adabiyot jonkuyari sifatida ijod qilganidan dalolat beradi.

“Drujba narodov” jurnalining 1965-yilgi sonida bosilib chiqqan, ayni shu jurnal mukofotiga sazovor bo‘lgan bir maqolasida o‘sha davr o‘zbek nasri “ob-havosi”ni birinchi galda Abdulla Qahhor, so‘ngra Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov va Asqad Muxtor belgilayotganini alohida ta’kidlab, ularning bir qancha qissalari, romanlarini batafsil tahlil qilgan. Shu bilan birga sifatsiz nasr namunalarini do‘ndirayotgan bir talay iste’dodsiz qalamkashlar bo‘sh, sayoz mashqlari faqat g‘oyaviylik talablariga javob berayotgani, ammo badiiylik jihatidan ancha oqsoqligini keskin, qattiq, har tomonlama isbotlangan tanqid ostiga olindi. Shunga o‘xshash mushtarak fikrlar “Literaturnaya gazeta”, “Voprosi literaturi” kabi nashrlarda rivojlantirildi. Munaqqidning birin-ketin nashr etilgan kitoblari, Moskva va Toshkentdagи gazetalar va jurnallarda chiqqan maqolalarida ham adabiy jarayonga o‘z nuqtayi nazari bilan yondashganligi sezilib turadi. Uning ijodiga o‘sha davrda davlat rahbari bo‘lgan ijodkor Sharof Rashidovning ham befarq bo‘lmaganini olim shunday e’tirof etadi va uning fikrini keltirib o‘tadi: “O‘shanday o‘quvchilarimdan biri Sharof Rashidov ekanki, buni ular bilan uch karra uchrashib, suhbatlashganda bilib oldim. Birinchi muloqotdayoq ochiq aytdilar: ”Ijodingizni muntazam kuzatib boraman, o‘zimizdagina emas, balki Moskvada chiqib turganingiz, ayniqsa, Butunittifoq o‘quvchilarini o‘zbek adabiyotida ro‘y berayotgan voqealardan voqif etib turganingiz ibratli...”²⁹

Tanqidchining talabi shu ediki, haqiqiy tanqidchi bir paytning o‘zida badiiy ijod namunasida hayot haqiqatidan badiiy haqiqat qanday yaratilgan yoki yaratilmaganini bamisol zukko san’atkor va faylasuf olim sifatida chuqr tahlil qilishi kerak.

---

²⁹ Худойберганов Н. Жумбоклар гирдобида / Бадий таҳлил сехри/. – Т.: 2008. – Б.72.

1.2. Norboy Xudoyberganov adabiy-tanqidiy qarashlarining shakllanishi va rivoji

Badiiy ijodni adabiy tanqiddan ayro tasavvur qilib bo‘lmaydi. Yozuvchi ham ijodkor, tanqidchi ham ijodkor. Har ikkisining maqsadi bir – adabiyotni rivojlantirish, o‘quvchiga yaxshi asar taqdim qilish. Ular bir-biri bilan hamfikr bo‘lsa, bir maqsad yo‘lida ijod qilsa, nur ustiga a’lo nur bo‘ladi. Yozuvchi yoki shoir yo‘q narsadan bor qiladi, xayolotni asariga olib kiradi, uning qiziqarli bo‘lishi uchun badiiy to‘qimalardan foydalanadi. Munaqqid esa ana shu asarning yutuq va kamchiliklarini ko‘rsatib beradi, uning iste’dodiga baho beradi. Ijodkordan talant qidiradi, kashfiyat izlaydi.

Badiiy ijoddagi dabdababozlik, yuzxotirchilik, ofarinbozlik, iste’dodsizlik, shoshqaloqlikka qarshi kurashish taniqli tanqidchi Norboy Xudoyberganov ijodining yetakchi xususiyatidir. Uning adabiy-tanqidiy maqolalarida talabchanlik va muallif bilan bahsga kirishish hukmronlik qiladi. Munaqqid maqola va tadqiqotlarida talantlarni qidiradi, ularni kashf etishga intiladi, iste’dodni himoya qiladi, aksar hollarda iste’dodlarga o‘z talablarini qo‘yadi, bo‘sh va sayoz asarlarni ayovsiz tanqid qiladi.

“Norboy Xudoyberganov 1938-yil 15-mayda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Amudaryo tumanining Qipchoq qishlog‘ida tug‘ildi. Filologiya fanlari nomzodi (1965), doktori (1978), professor(1989). Toshkent davlat universiteti (hozirgi O‘zMU) o‘zbek filologiyasi fakultetini tugatgan (1955-1960), Qoraqalpog‘iston pedagogika universitetining qoraqalpoq tili va adabiyoti kafedrasida o‘qituvchi(1960-1962), Moskva davlat universitetida aspirant (1962-1965), O‘zbekiston FA Til va adabiyot institutida kichik ilmiy xodim (1966-1967), Toshkent davlat universitetida o‘qituvchi, dotsent, professor (1967-1995) bo‘lib ishlagan.

“Ehtiros to‘lqinlari” (1970), “Kashfiyotlar yo‘lida” (1972), “Yoshlik ilhomlari”(1975), “Cho‘qqilar chorlaydi”(1975), “Parvoz davom etadi”(1980), “Vijdon da’vati”(1981), “Haqiqat yog‘dulari”(1982), “Seni o‘ylayman,

zamondosh”(1983), “O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi”(1986), “Ishonch”(1988), “O‘zbek sovet adabiy tanqidchiligi” (1990, oliv o‘quv yurtlari filologiya fakultetlari talabalari uchun darslik, A.Rasulov bilan hamkorlikda), “Ham inson, ham tabiat”(2001), “Mehru muhabbat yo‘llarida”(2001), “Dil-u til sehri”(2002), “Badiiy tahlil sehri”(2008) kabi kitoblar va 500 ga yaqin maqolalar muallifi. “Yozuvchi imkoniyatining badiiy ifodalananishi” va “Hayot haqiqati va badiiy obraz” mavzularida ilmiy tadqiqot ishlari olib borgan”³⁰.

Nomzodlik dissertatsiyasini yoqlagandan keyin tez orada adabiy jamoatchilik nazariga tushgan. O‘zi tahsil olgan bilim dargohida talabalarga saboq bergan. O‘zFA Til va adabiyot institutida yetakchi mutaxassislardan biri sifatida ilmiy tadqiqot ishlarini olib bongan.

Tanqidchi aksar adabiy-tanqidiy maqolalarida o‘ziga va kitobxonlarga savol bilan murojaat etishni xush ko‘radi va maqola davomida ularga o‘zi javob izlaydi, topganlarini kitobxonlarga havola qiladi. Munaqqidning “Kashfiyotlar yo‘lida”(1972), “Cho‘qqilar chorlaydi” (1975), “So‘z kurashga chorlaydi” (1978), “Seni o‘ylayman, zamondosh”, “ O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi”, “Haqiqat yog‘dulari”, “Parvoz davom etadi” (1980), “Vijdon da’vati” (1981) “Ishonch” (1988) kabi adabiy-tanqidiy kitoblari XX asrning 60-80-yillari mobaynidagi adabiy jarayonni atroflicha qamrab olishi bilan ajralib turadi. Tanqidchi “Kurashchanlik haqiqatda” maqolasida qahramonlarning hayotsevarlik va o‘z maqsadlariga intilish ruhi adabiyotimizda qay darajada aks ettirilgan, uning manbayi nimada, degan savolga javob izlaydi, ayni vaqtda, savolga hamma vaqt ham istalgan javobni topish oson emasliginiadolat bilan qayd etadi. Norboy Xudoyberganov ayrim tanqidchilarning badiiy adabiyotda kurashchanlik faqat ijobjiy qahramon xarakterida aks etadi, degan fikri biryoqlamadir, degan xulosaga keladi. Salbiy tiplar ham kurashchanlik ruhini ifodalashga xizmat qilishini ta’kidlaydi. Tabiatida illatlar mujassamlashgan kishilar qiyofasini ochib tashlanishida ham

³⁰ Ўзбек адабий танқиди [Антология.] Б. Каримов, У. Норматов [ва бошк.] / –Т.: Турон-Иқбол, 2011. – Б.163.

kurashchanlik ruhi aks etishini qator asarlardagi qahramonlar obrazini tahlil etish asosida dalillaydi.

Norboy Xudoyberganovning zamondoshlari uni o‘z so‘ziga ega, qat’iyatli va keskin hukm chiqara oladigan tanqidchilar sirasiga kiritadi. U o‘zining maqola va tadqiqotlarida Odil Yoqubov ijodini keng va atroficha tahlil qilganligini e’tirof etishadi. Unga xos bo‘lgan xususiyatlar, kamchiliklar haqida ham fikrlar bildirishgan.

Yozuvchi, dramaturg yoki shoir inson hayotidan, voqelikdan fikrlar, tuyg‘ular, kechinmalar silsilasida nimalarnidir izlab topib, kashf etib, badiiy to‘qimalar orqali ularni nimalargadir ulab, o‘ziga xos yangi olam – obrazlar olami, xarakterlar olamini yaratgan va shu olam orqali davr ruhini, zamon taraqqiyoti mohiyatini yoritgan, ong-u tafakkurimizni o‘zgartirishga, beba ho zavq-shavq, ma’naviy qudrat berishga, “Adabiyot – hayotning in’ikosi” ekanligini ko‘rsatib berishga qodir shaxsdir.

Munaqqid esa faqat yozuvchi yaratgan asarni tahlil qilish va uni kitobxonlarga targ‘ib qilish bilangina shug‘ullanmaydi. O‘zgalar anglamaganini anglatib, sezmaganlarini sezdirishga muvaffaq bo‘ladi. U yozuvchi niyatini, g‘oyasini o‘quvchiga, o‘quvchi talabini yozuvchiga tushuntirish uchun vositachilik “martabasi”ga mahkum etilgan emas. Tanqidchi badiiy asarlar mazmunini sharhlab, izohlab beradi, undan yangi fikr, kashfiyot qidiradi. Yangilanayotgan davrda, kommunikatsion texnologiyalar asrida insoniyat tafakkuriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Har soha vakillari kabi munaqqid ham o‘zining ilmiy faolligini, ijodiy jasoratini, o‘tkir tanqidchiliginiz izchillik bilan muttasil namoyish qila oladi. Har qanday yaratuvchi doimo izlanish, intilish, kurash va mehnat quchog‘ida yashaydi, bu izlanish-u intilishlar hech qachon oson bo‘lmagan. Inson – yaratuvchi. U kashf etish yo‘lida nimalarnidir qo‘lga kiritadi, nimalarnidir yo‘qotishga majbur bo‘ladi, nimalarnidir zo‘r muvaffaqiyat bilan yuzaga chiqaradi, nimalardandir voz kechishga majbur bo‘ladi, nimalardadir qoqladi. Darhaqiqat, kashf etish yo‘li hech qachon g‘oyatda silliq, tep-tekis,

juda ravon bo‘lgan emas. Lekin muhimi shundaki, mana shu yo‘ldan mardonavor yurib, har qanday qiyinchiliklarni bartaraf etib, yuksakliklardan yuksakliklarga ko‘tarila olgan ijodkor g‘oliblik nash’asini suradi. Bunday qarashlarni Norbot Xudoyberganov o‘zining adabiy-tanqidiy maqolalari mohiyatiga singdirgan edi.

Olimning qator maqola va tadqiqotlari badiiy asarlardagi, adabiy tanqidagi sayozliklarni, yuzakilikni o‘z vaqtida va keskin tanqid qilishga qaratildi. Ayrim tadqiqotlarida esa ba’zi asarlarning badiiy jihatdan past darajada ekanligini murosasizlik bilan olib tashladi. Biroq uning o‘zi ham shu muammolarning idrok etilishi nuqtayi nazaridan ayrim kasbdoshlari tomonidan keskin tanqidga ham uchradi. Tanqidchilikda bitta asar haqida turlicha qarashlarning ifodalanishi, bahs-munozaralarining tug‘ilishi adabiy-tanqidiy tafakkur rivojida muhimligi shubhasiz. Faqat bu holda bahslashuvchi tomonlarning ikkisiga ham xolis qarash joiz: ko‘pchilik tomonidan qabul qilinmagan fikr doim ham xato bo‘lavemasligi mumkin. Chunki hamma ijodkor har xil fikrlaydi. Bir ijodkor payqamagan yutuqni yoki kamchilikni boshqa biri payqaydi. Masalan, Pirimqul Qodirovning “Meros” qissasi haqida olim shunday mulohaza bildiradi:

“Fidoyilikning ham chek-chegarasi bor. Pirimqul Qodirovning qahramoni Otajonov Yolqin nima uchun o‘zini goh o‘tga, goh suvgaga uradi, goh yonadi, goh kuyadi. Yana shunisi borki, ehtiyoj yo‘q paytida ham yonadi, kuyadi, eziladi, mehnat og‘irligidan eziladi, biroq mana shu ezilishdan, kuyish-yonishdan rohatlanayotganday tuyuladi, mana shu ezilish, kuyish-yonishgina chinakam paxtakorning baxt-saodati demoqchi bo‘ladiki, bunga xayrixohlik bildirgingiz kelmaydi”³¹.

Sobiq sho‘ro tuzumi davrida paxta yakkahokimligi avj olib turgan bir paytda, ya’ni bu davr front sharoitiga tenglashtirilib turgan bir paytda tanqidchining bu gaplarni baralla aytishi katta bir jasorat edi. Hali oshkoraliq haqida gap bo‘lmagan bir vaqtida aytilgan bu gaplarning zamirida achchiq

---

³¹ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б. 60-61.

haqiqat yotar edi va bu haqiqatni chuqurroq o‘ylab ko‘rish vaqtি kelganiga ishora edi.

“Ikki karra ikki to‘rt bo‘lishini tushuntiradigan she’r poetik kashfiyot emas. Masalaning boshqa jihatи e’tibordan soqit qilinmasligi kerak: chigal, mavhum ma’nolarni ifodalagan asarni har jihatdan yetuk va foydali asar, deb baholash mumkin emas. Har holda, asardagi ma’nolar qanchalik ko‘p qatlamlı, rang-barang, salmoqli bo‘lsa, to‘laqonli, haqqoniy obrazlarga yuksak mahorat bilan singdirib yuborilsa, davr ruhini, hayot haqiqatini qanchalik teran, ta’sirchan va ro‘y-rost yoritsa, u shunchalik zo‘r g‘oyaviy salmoq kasb etishi aniq”³², deydi munaqqid Norboy Xudoyberganov o‘zining “Haqiqat yog‘dulari” kitobida. Olimning yuqoridagi fikrlaridan ko‘rinib turibdiki, asarga baho berganda ijodkor shaxsi emas, uning ijodi birinchi darajaga chiqadi.

Avvalo shunisi aniqki, iste’dod o‘zining yaratuvchilik, kashf etuvchilik qudratini birdaniga ko‘rsata qolmaydi. Hech qaysi iste’dod bir tekis rivojlanib, yuksaklikka osongina erishgan emas. Chunki ular o‘z iste’dodlarining boshlang‘ich davrida ba’zan kuchli va barkamol, ba’zan esa biroz zaif maqolalar, taqrizlar yozgan. Faqat kamolot bosqichiga ko‘tarilganidan keyingina adabiy-tanqidiy kashfiyotlar yaratgan. Shu o‘rinda, O‘tkir Hoshimovning “...badiiy ijodda qandaydir ilohiy jarayon bor, degan bo‘lur edim. Xudo ko‘ngliga solmaguncha haqiqiy ijodkor qo‘liga qalam olmaydi! Haqiqiy asar shunchaki yozilavermaydi, haqiqiy asar farzand kabi tug‘iladi!”³³ degan gapi o‘rinlidir.

Ozod Sharafiddinov esa “So‘nggi paytlarda ayrim munaqqidlar tanqidning vazifasini toraytirib qo‘ymoqdalar, “madhiyabozlik” va “talabchanlik” degan tushunchalarni bir tomonlama talqin qilmoqdalar. Ular qay tarzda biror asar maqtalsa, maqtovning obyektiv yoki noobyektivligidan qat’i nazar, buni madhiyabozlikka yo‘ymoqdalar. Ana shunday noto‘g‘ri qarashlarga asoslanib,

---

³² Худойберганов Н. Ҳақиқат ёғулари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985. – Б.106.

³³ Ҳошимов Ў. Ўзбеклар. Ҳикоялар, ўйлар, ҳажвиялар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 2013. –Б. 3.

tanqidchi har bir asarni, albatta tanqid qilishi, uning kamchiliklarini ohib berishi kerak, degan fikrni olg‘a surmoqdalar”³⁴, deb yozadi.

Norboy Xudoyberganov o‘z ijodiy tajribasidan kelib chiqib, tanqidchi, albatta, har bir asarni tanqid qilishi, uning faqat kamchiliklarini ohib berishi kerak, degan fikr bilan ishlash mumkin emasligini yoki yozilgan har bir asarni faqat madh etish kerak, degan fikrdan yiroqda. Bu holat yo ofarinbozlikka yoki kamsitishga olib kelishini ta’kidlaydi.

Adabiyotshunos Norboy Xudoyberganov ishlarida keskin talabchanlik ruhi sezilib turadi. U tanqidchilarni adabiy jarayonni to‘g‘ri talqin qilishga da’vat etadi va o‘z davrining badiiy ijodkorlaridan ham shuni talab qiladi. Haqqoniy tahlil etilgan asarlar, talabchanlik, ko‘rsatilgan yutuq va kamchiliklar yoshlar ijodiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Uning talabchanligi, tanqidga o‘chligi, shu bilan birga qadriyatlarni tiklashdagi xizmatlari ustoz Matyoqub Qo‘shtonov tomonidan shunday e’tirof etiladi: “60-80-yillar Norboy Xudoyberganov qalamining o‘tkirlashgan davri bo‘ldi. Adabiyotshunoslikda uning o‘ziga xos yo‘nalish va uslubi bor. Asarlarga, adabiy jarayonga nisbatan u ko‘proq tanqidiy munosabatda bo‘ladi... Lekin uning tanqidiy fikrlari beiz ketmas, adabiy jarayonga o‘z ta’sirini o‘tkazardi. Norboy Xudoyberganovning boshqa bir masalada katta xizmati bor. Bu adabiy qadriyatlarni qayta tiklash masalasidir...”³⁵

Bunda olim yosh munaqqidning saksoninchi yillarda ilmiy mafkurada ancha olg‘a siljishlar ro‘y bergan bo‘lishiga qaramay, “millatchi” adabiyot hisoblangan Cho‘lpon, Fitrat, jadidchilik xususida respublika matbuotida biror ijobiy fikr aytish mumkin bo‘lmagan bir davrda uning Moskva matbuoti sahifalarida, ya’ni “Voprosi literaturi”, “Drujba narodov” jurnallarida hamda “Literturnaya gazeta” sahifalarida maqolalar e’lon qilganini aytadi.

Munaqqid Umarali Normatov Norboy Xudoyberganov haqida shunday deydi: “...Kunlarning birida ustoz Ozod aka bilan mendan... markaziy

³⁴ Шарафиддинов О. Гўзаллик излаб. Адабий-танқидий мақолалар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985. –Б. 179.

³⁵ Кўшжонов М. Ҳақгўй олим, бедор мунаққид. /Бадиий таҳлил сехри/. –Т.: 2008. –Б. 107.

matbuotdagi chiqishlari bilan adabiy-ilmiy jamoatchilik orasida tanilib qolgan Norboy Xudoyberganov haqida fikrimizni so‘radilar. “Biroz janjalkashligini, bahsga o‘chligini hisobga olmasa, bilimdon, jahon adabiyotidagi jarayonlardan yaxshi xabardor, zamonaviy fikrlaydigan tanqidchi”, – deya baho berdi Ozod aka unga. Men ham bu fikrni quvvatladim. “Bizga shunday fikrlaydigan odam kerak, janjalkashligi masalasiga kelsak, bu yog‘i o‘z qo‘limizda – o‘zimiz odam qilib olamiz... Umarali, Sizga topshiriq – Norboyga taklifimizni yetkazing, kafedraga ishga olamiz. Hujjatlarini tayyorlasin”, – dedilar.

Norboy taklifni mammuniyat bilan qabul qildi. Talabalik yillaridan tanish joyi emasmi, tez orada ilmiy oilaning chin a’zosiga aylandi-ketdi. Biroq bahsga o‘chlik, janjalkashlik bobida u “o‘zligi”ga sodiqligicha qoldi.

Darhaqiqat, Norboy Xudoyberganov bahs-munozaraga o‘ta o‘ch. Badiiy ijodga, alohida asarga yuksak badiiy kashfiyat talabi bilan tanqidiy yondashish, kamchiliklarga, adabiy jarayondagi har qanday qusurlarga murosasizlik, hamisha bezovtalik – uning shaxsiyati, tanqidchilik faoliyati, e’tiqodiga xos xususiyatlardandir”³⁶.

Bundan tashqari, maqola muallifi Norboy Xudiyberganovning “Voprosi literaturi” jurnali 1985-yil 12-sonida bosilgan tanqidchilikdagi mahalliychilik xususidagi maqolasi haqida ham xotiralarini yozib qoldirgan. Unga ko‘ra, munaqqidning Cho‘lpon ijodi haqidagi maqolasi muhokama qilingani, uni keskin qoralash, uning muallifiga partiyaviy chora ko‘rish kabi masalalar o‘rin olganini, munaqqid Norboy Xudoyberganovga tushuntirish xati yozdirilganini aytib o‘tgan.

Adabiyotshunos olimlar Matyoqub Qoshjonov ham, Umarali Normatov ham Norboy Xudoyberganovni tanqidga o‘ch, nohaqlikka qarshi doim kurashga shay turadigan shaxs sifatida e’tirof etishgan.

“Norboy Xudoyberganov o‘zining barcha maqola va tadqiqotlarida o‘zi tahlil qilayotgan asar muallifidan tortib hamkasblarigacha munozaraga

---

³⁶ Норматов У. Бахсларда кечган йиллар. / Худойберганов Н. Бадий таҳлил сехри./ – Т.: 2008. – Б.109-110.

chorlaydi. Uning munozaraga o‘chligini “Kashfiyotlar yo‘lida” deb nomlangan kitobiga “Adabiy mavzularda muhokama, munozara va mulohazalar” degan taglavha qo‘yishidan ham bilsak bo‘ladi. O‘zgalarni munozaraga chorlar ekan, ayni vaqtda, uning o‘z fikrlarida ham munozarali nuqtalar bo‘lishi tabiiydir”³⁷.

Boshqa munaqqidlar qatori tanqidchi Norboy Xudoyberganov ham A.Oripov ijodini atroflicha tahlil etishga harakat qilgan. U shoir she’rlarining o‘ziga xos xususiyatlarini, shoir asarlarining g‘oyaviy-badiiy yo‘nalishini, uning tafakkuri kengligini, mahoratini haqqoniy ko‘rsatishga harakat qilgan, shoir ijodidagi poetik dalillash masalasiga ahamiyat bergen. Olimning Abdulla Oripov ijodiga baho berishida ko‘proq tanqidiy ruh sezilib turadi. U shoir she’rlaridagi yutuqlarni yuqori baholaydi, maqtovdan ko‘ra ko‘proq kamchiliklarini ko‘rsatib, undan qutulishga da’vat etadi, shoir ijodining qadri uchun kurashadi. Munaqqid shoirning har bir she’ridan yangilik, yangi bir kashfiyot qidiradi.

Munaqqidning talabchanligi nafaqat shoir, yozuvchi ijodiga bag‘ishlangan maqolalari, balki tanqidchi ijodiga baho berilgan tadqiqotlarida ham ko‘rinadi. Buni uning “Haqiqat yog‘dulari” kitobidagi Matyoqub Qo‘shtonov ijodiga bag‘ishlangan “Taqnidchi jasorati” (1985), “Ishonch”(1988) kitobidagi “Tasdiqlovchi” va “inkor etuvchi” tanqid tashvishlari” maqolalarida Laziz Qayumov va Hafiz Abdusamatovlar ijodi haqida aytilgan fikrlarida ham ko‘rish mumkin. “Taqnidchi jasorati” maqolasida Matyoqub Qo‘shtonovning Belinskiy va Dobrolyubov darajasida bo‘lmasa ham, bu tanqidchilarning an’analalarini milliy zamin bilan payvandlab, ularni yangi sharoitda rivojlantirishga munosib hissa qo‘shganligini e’tirof etadi. Ayniqsa, Oybek va Abdulla Qahhor ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlari, hozirgi zamon adabiyoti namunalarining tahlilini o‘z ichiga olgan maqolalari katta shuhrat qozonganini

---

³⁷ Назаров Б., Расулов А., Ахмедова Ш., Қаҳрамонов К. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Т.: Тафаккур каноти. 2012. – Б.194-195.

ta'kidlaydi va bu bilan Matyoqub Qo'shjonovning adabiyotshunoslikda tutgan o'rnini xolis belgilaydi.

Munaqqidning «O'z dunyosi, o'z qiyofasi» (1986) deb nomlangan kitobi adabiy - tanqidiy maqolalar, bahs va munozaralardan tashkil topgan. "Yozuvchi, munaqqid va kitobxon" maqolasida ijodkor, tanqidchi va kitobxon munosabatlarida yuksak talabchanlik, halollik, adolat o'rniga ba'zan ofarinbozlik hukmronlik qilayotganligiga e'tiborini qaratadi.

H.Abdusamatovning "Hayot qo'shig'i" kitobidagi bir qator o'rinnarda madhiyabozlikka yo'l qo'yganligini tanqid qiladi. Uyg'unning ba'zi dramatik asarini "konfliksizlik" nazariyasi ta'sirida yozilganligini ko'rsatadi.

"Ishonch" (1988) kitobidan ham adabiy-tanqidiy maqolalar, bahslar, kuzatishlar, qaydlar o'rin olgan. So'zboshida: "Ha, adabiy jarayonni chuqur tadqiq etib, hayot haqiqatining badiiy haqiqatga aylangani yoki aylanmaganini mardonavor ko'rsatishga kirishilmoqda. Lekin har qanday sharoitda ham menda ijtimoiy adolat, ilmiy estetik adolat, badiiy adolat g'alabasiga ishonch yo'qolgan emas. Shu ishonch, hayotga ishonch, ijodga, iste'dodga ishonch, taraqqiyotga ishonch sotsialistik realizm talablarini amalga oshirish yo'lidagi jangovar, keskin, murakkab, og'ir kurashlarga safarbar etadi³⁸", deb yozgan munaqqid butun kitobda va shu nuqtayi nazarga amal qilishni o'z burchi deb hisoblaydi. Uning hayotga, ijodga, iste'dodga badiiy adabiyot taraqqiyotiga mehr bilan sug'orilgan maqolalarining ko'pchiligi o'sha davr nasr va tanqidchilik tahliliga qaratilgan va o'sha ishonch ruhi bilan sug'orilgan.

Olim "O'zbek sovet adabiy tanqidchiligi" (1990) oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari talabalari uchun darslik (A.Rasulov bilan hamkorlikda) ham yaratdi. Bu darslikda tanqidchilik va uning tarixi, o'zbek tanqidchiligining paydo bo'lishi va shakllanishi, badiiy ijod, yozuvchi faoliyatini tahlil qilish yo'llari, yozuvchi, munaqqid va kitobxonning o'zaro munosabati kabi masalalar yoritilgan. Norboy Xudoyberganov istiqlol davrida yozgan ilmiy maqolalarini to'plab, kitob nashr ettirdi. Masalan, "Dil-u til sehri" (2002)

---

³⁸ Худойберганов Н. Ишонч. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б.4.

risolasidan olimning o‘zi ta’kidlaganidek, “hozirgi, yaqin va birmuncha uzoq o‘tmishdagi adabiy-badiiy, ilmiy-ijodiy jarayonni istiqlol talablariga muvofiq yoritishga qaratilgan muayyan kuzatishlar, mulohazalar va bahslar” o‘rin olgan. 2008-yilda Mustaqillik yillarida vaqtli matbuotda e’lon qilingan ayrim maqolalari hamda ustozlar va shogirdlarning Norboy Xudoyberganov haqidagi maqolalari o‘rin olgan “Badiiy tahlil sehri” kitobi nashr qilindi.

Tanqid aslida o‘zbek adabiyotida qachondan paydo bo‘lgan, degan savolga biz inqilobdan keyin, deb javob beramiz. Aslida esa tanqid Alisher Navoiy, Bobur ijodida ham bor. Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida keltirilgan o‘zidan oldin o‘tgan va o‘zi bilan zamondosh bo‘lgan to‘rt yuz ellik to‘qqiz nafar shoirning asariga berilgan fikrlar yoki Boburning “Boburnoma”sida Navoiy, Husayn Boyqaro ijodlariga berilgan tahlillar ham tanqidning bir ko‘rinishidir. To‘g‘ri, u davrda tanqidchilik degan janr bo‘lmagan, lekin mazmunan asarlarga berilgan baho, ulardagi kamchiliklarning ko‘rsatilishi, tahlil qilinishiga e’tibor beradigan bo‘lsak, tanqid ikkinchi renessans davrida paydo bo‘la boshlagan, degan xulosaga kelamiz.

Munaqqid tanqidchilikning vujudga kelishi, uning bosib o‘tgan yo‘llari haqida fikr yuritar ekan, rus tanqidchisi V.G.Belinskiyning tanqid haqidagi fikrlarini keltirib o‘tadi:

“Ayniqla, bizda, Rusda... ko‘pchilik uchun tanqid qilish – so‘kish, tanqid haqorat qilib yozilgan maqoladan boshqa narsa emas. Bu ham yetmaganday, satirani ham, tuhmatni ham tanqid deb ataydilar, provinsiyadagi jamoatchilikning o‘rtacha doiralarida esa ig‘vo, g‘iybat va bo‘htonni ham tanqid deb ataydilar. Tanqidni shu taqlidda tushunish, oqlashni esdan chiqarib,adolat faqat ayblash va jazolashdan iborat, deb da’vo qilishdan boshqa narsa emas... Tanqid, – deydi V.G.Belinskiy, – “hukm qilmoq” degan ma’noni ifodalovchi grek so‘zidan kelib chiqqandir, demak, uning keng ma’nosи – “hukm qilmoq”, ”fikr yuritmoq” demakdir. Mana shuning uchun tanqid faqat san’at va adabiyot asarlarigagina xos bo‘lmay, fan, tarix, axloq va boshqalarga ham taalluqlidir... San’at ham, tanqid ham, – deydi V.G.Belinskiy, –

zamonaning ongidir. Ammo tanqid falsafiy jihatdan anglash, san'at esa bevosita anglashdir. Har ikkisining mazmuni bir; farqi faqat shakldadir”³⁹.

Belinskiyning fikricha, so'kish, haqorat va tanqid qilib yozilgan maqola yoki birovga bo'hton va ig'vo qilish, satira tanqid emas. Tanqid to'g'ri xulosa chiqarish, to'g'ri fikr bildirish. Tanqidning faqat san'at va adabiyot asarlarigagina xos bo'lmay, uning fanga ham, axloqqa ham, tarix va hayotning boshqa sohalariga ham tegishliligini aytadi.

Buyuk rus tanqidchilaridan biri bo'lgan N.G.Chernishevskiy “Tanlangan asarlar”ida Belinskiy haqida shunday fikr bildiradi: “Belinskiy o'n to'rt yil rus adabiyoti to'g'risida tanqidiy maqolalar yozdi. Jurnal o'quvchilari doimo o'zgarib turardi. 1845-yilda “Otechestvennie zapiski”ni o'qigan ellik kishidan faqat bittasi 1840-yildan boshlab “Otechestvennie zapiski”ni qarab borgan bo'lsa, ehtimol; 1847-yildagi “Sovremennik”ni o'qigan o'n kishidan faqat bittasi butun bundan oldingi yillar mobaynida chiqib turgan “Otechestvennie zapiski”ni o'qigan bo'lsa bordir. Biron tushuncha “Teleskop”da 1835-yilda tushuntirib berilganligiga asoslanib, 1845-yildagi “Otechestvennie zapiski”da bosilgan maqolada shu tushunchani izohlab berish zaruratidan bosh tortish mumkin bo'larmidi, holbuki, 1845-yildagi maqola kimga atab yozilgan bo'lsa, shu kishilardan faqat juda ozi ana shu ilgarigi izohdan xabardor edi... Ko'p yillar davomida yozgan avtor(*muallif-* S.E.)ning tanqidiy maqolalari to'plangan har qanday to'plamni olib ko'rsangiz ularning yarmi ikkinchi yarmida aytilgan so'zlarning takror ekanligini ko'rasiz”⁴⁰.

N.G.Chernishevskiyning fikricha, ma'lum bir davrda yozilgan maqola keyinroq boshqa jurnalda, kitobda yoki gazetada qayta bosilsa ma'qulroq bo'lardi, degan xulosa bor. Ma'lum bir ilmiy-tanqidiy maqolaning boshqa bir kitobda ham keltirilishi o'zbek adabiyoti tanqidchilari ijodida ham ko'rindi. Masalan, Norboy Xudoyberganovning ko'pgina maqolalari ham takror berilgan. Masalan, “Hurmat o'z o'mrida...” maqolasi “Badiiy tahlil sehri”da va

³⁹ Белинский В.Г. Танланган асарлар. – Т.: “Ўзбекистон”, 1955. – Б. 220.

⁴⁰ Чернишевский Н.Г. Танланган адабий-танқидий мақолалар. – Т.: “Ўзбекистон”, 1956. – Б.164.

“O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi”da; “Jumboqlar girdobida” maqolasi “Dil-u til sehri”da va “Badiiy tahlil sehri”da; “Tahlil va talqin mahoratini egallash yo‘llarida “Tasdiqlovchi” va “inkor etuvchi” tanqid tashvishlari” maqolasi “Badiiy tahlil sehri”da va “Ishonch” kitobida keltirilgan. Chernishevskiy ta’kidlaganidek, bir maqolani har doim ham uzviylikda o‘qib borolmaslik mumkin, vaqtida xabardor bo‘lmaslik mumkin. Maqolaning takror bo‘lishi foydadan xoli emas. Norboy Xudoyberganov rus tanqidchilarining, to‘g‘riroq‘i, Belinskiyning mana shu usulini o‘z ijodida qo‘llagan.

Munaqqid rus tanqidchilari ijodini kuzatar ekan, jamiyat va badiiy ijod haqida shunchaki hukm chiqarish mumkin emasligini, balki hayotni, so‘z san’atini falsafiy anglash, idrok etish yo‘lidagi fikr yuritishni keng ma’noda tanqid deb tushunish zarurligini va hatto, buning to‘g‘ri ekanligini V.G. Belinskiy, N.G.Chernishevskiy, N.A.Dobrolyubov singari ulug‘ rus munaqqidlari o‘zlarining maqola, tadqiqotlarida isbotlab bergenligini e’tirof etadi, ularning adabiy tanqid haqidagi mulohazalari hayot va badiiy ijodni tahlil qilish jarayonida yuzaga chiqqanligini va bu mulohazalar faqat rus adabiyoti va tanqidchiligidagiga emas, balki ularga mushtarak fikrlar O‘zbekistonimizda Oktabr inqilobidan oldin tug‘ila boshlaganligini qayd etadi.

Norboy Xudoyberganov sobiq sho‘ro tuzumi davrida “iste’dodlarning ko‘payib ketishi natijasida “iste’dod” so‘zining obro‘sni tushib ketganligini, uning qadr-qimmati qolmaganligini ta’kidlaydi va o‘sha davrda o‘nlab tanqidchilar, yuzlab yozuvchilar hech qanday asossiz zo‘r iste’dod tarzida Yozuvchilar uyushmasiga qabul qilinganini kuyinib yozadi. Bunday nohaqlikka qarshi o‘ziga xos isyon tarzida 1976-yilda Ozod Sharafiddinov “Tanjidchilik kasbi haqida” degan maqola yozib, unda quyidagilarni alohida ta’kidlagan: “Manimcha, tanqidchilik talanti uch elementdan tashkil topadi. Bularning birinchisi – *adabiyotdagi go‘zallikni, g‘oyaviy va badiiy boylikni his qila bilishdir...* Tanqidchilik talantining tarkibiga kiruvchi yana bir element *fikrlash qobiliyatidir*. Tanqidchi o‘qigan narsalarini chuqur tahlil qila bilishi,

asardagi voqea va hodisalarni, xarakterlarni hayot hodisalari bilan, hayotdagi jonli odamlar bilan taqqoslay bilishi va taqqoslardan jamiyat hayoti uchun zarur hamda foydali xulosalar, umumlashmalar chiqara olishi kerak... Nihoyat, tanqidchilik talantining uchinchi elementi *sifatida so‘z san’atiga nisbatan ehtirosli, otashin muhabbatni aytish mumkin*⁴¹.

Darhaqiqat, tanqidchi bo‘lish uchun faqat asar bilan tanishib, uni yaxshi yoki yomon deyish bilan ish bitmaydi. Munaqqid Ozod Sharafiddinov ta’kidlaganidek, asardagi go‘zallikni, undagi badiiy boylikni his qilish kerak, bildirilayotgan fikr haqqoniyimi, kitobxon e’tiroziga sabab bo‘lmaydimi, asarning badiiy saviyasi tushib ketmaydimi – shularni e’tiborga olgan holda, badiiy so‘zga muhabbatini namoyon eta oladigan darajada nozik didli inson bo‘lishini aytadi. Asarni tanqid qilish hammaning ham qo‘lidan kelavermaydi. Asar tanqid ostiga olindimi, tanqidchi uning ana shu ojiz tomonlarini ham ko‘rsata bilishi kerak yoki, aksincha, maqtaldimi, bu asar nimasi bilan yutuqqa erishdi, kitobxon uni qanday qabul qiladi, hammasini dalillay bilishi kerak, demoqchi bo‘ladi munaqqid.

Ijodkorning badiiy kashfiyoti, avvalo, qo‘llagan so‘z va iboralarda ko‘rinadi. Bunday poetik kashfiyotlar esa o‘sha ijodkorning inson sifatida topag‘onligidan, bu borada iqtidor va iste’dod sohibi bo‘lib tug‘ilgani-yu kamol topganligidan dalolat beradi.

Norboy Xudoyberganov Abdulla Qahhorni o‘ziga ustoz deb bildi, buni uning ijodiy uslubida ham ko‘rish mumkin. Olim o‘zining tanqidchilikda nimalarga erishgan bo‘lsa, ularning barchasida Abdulla Qahhorning “ulushi” bor deb hisoblaydi. Haqiqiy iste’dodlarga mehr qo‘yishni, ularning ijodini ko‘z qorachig‘idek asrashni ham, barkamol ijod mevalarini qadrlashni ham undan o‘rganganini aytadi. U adibning o‘zgalarga butun faoliyati, xattiharakatlari, ishlari, izlanishlari bilan saboq berganini e’tirof etadi. Abdulla Qahhorning ijodkor va inson sifatida hayot, adabiy jarayonning bosh masalalarini yechish paytida hech kimga yon bosmasligini, murosasozlikka

⁴¹ Шарафиддинов О. Талант – халқ мулки. – Т.: Ёш гвардия, 1979. – Б.174-176.

bormasligini, turli xil vositalarni ishga solib, haqiqat va adolatning g‘alabasini ta’minlashga butun kuchi, imkoniyatlarini safarbar qilganini e’tirof etgan. Darhaqiqat, Norboy Xudoyberganov ijodidagi murosasizlik, asarni ayamay keskin tanqid qilish kabi xislatlar Abdulla Qahhor ijodidan o‘rganganligining bejiz emasligini ko‘rsatadi.

Bob bo‘yicha xulosalar

1. Norboy Xudoyberganov rus adabiy tanqidchilarining ijodini o‘rganishi hamda Moskvada chiqadigan adabiy jurnallarda ham ko‘pgina maqolalari e’lon qilingani uning adabiyot jonkuyari sifatida ijod qilganidan dalolat beradi.
2. Norboy Xudoyberganov munaqqidlardan asar tahlili jarayonida ijodkordan biror yangilik, kashfiyat talab qildi. Ularning asarlaridagi keskinlik, murosasizlik, ayovsiz tanqidlar badiiy adabiyotning rivojiga, sifatli asarlar yaratilishiga turtki bo‘ldi.
3. Istiqlol davrida badiiy asarni turli usullarda tadqiq qilish uchun yo‘llar ochildi. Shu ma’noda jahon adabiyotshunosligida ilg‘or metodlar, badiiy asarga yondashuvning avval ko‘rilmagan metodlari adabiy tanqidchilikka kirib keldi. Bu jarayonda N.Xudoyberganov o‘z dilidagi fikr-mulohazalarni nisbatan ochiq-oydin aytish yo‘lidan bordi.
4. N. Xudoyberganovning qator maqola, tadqiqotlari badiiy asarlardagi, adabiy tanqidagi sayozliklarni, yuzakilikni o‘z vaqtida va keskin tanqid qilishga qaratildi. Ayrim maqola va tadqiqotlarida esa ba’zi asarlarning badiiy jihatdan past darajada ekanligini murosasizlik bilan oolib tashladi..
5. Adabiy jarayonni xolis, to‘g‘ri baholash va o‘ziga zamondosh ijodkorlarning sergak tortib, yaxshi asarlar yozishida, shubhasiz, Norboy Xudoyberganovning ham munosib o‘rni bor.
6. Yaratilgan har bir badiiy asar, har bir she’r, deyarli har bir qahramondan badiiy kashfiyat talab qilishdek “hukm” farmon, qarashlar bo‘y ko‘rsatib tursa-da, N.Xudoyberganovning adabiy-tanqidiy maqolalari o‘zbek tanqidchiligida jangovarlik ruhining kuchayishida muhim ahamiyatga egadir.

II BOB. NORBOY XUDOYBERGANOVNING ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIYOTIGA DOIR TADQIQOTLARI TAHLILI

2.1. Munaqqidning nasriy asarlarni tahlil etish mahorati

O'zbek adabiy tanqidchilagini yuqori bosqichga ko'tarishda o'zining munosib hissasini qo'shgan tanqidchilardan biri Norboy Xudoyberganovdir. U ijodkor-munaqqid sifatida ham, inson sifatida ham o'zbek adabiy tanqidchiligidagi o'ziga xos maktab yaratma olgan, desak xato bo'lmaydi. Munaqqid biror asarni tahlil qilar ekan, u asar muallifining yoshi, mansabi, qayerda yashashini hisobga olmay, faqatgina adabiyot manfaatlarini ko'zlab qalam surgan mohir ijodkor sanaladi. Ko'nglidagini ochiq-oydin aytishi, badiiy asarlarga talabchanlik bilan qarab, ojni oq, qorani qora deyishga intilishning o'zi uning tanqidchilik faoliyatiga naqadar mas'uliyat bilan yondashganini ko'rsatadi. O'zini Abdulla Qahhor, Ozod Sharafiddinov, Matyoqub Qo'shjonov singari ustozlar yaratgan mакtabga mansub deb bilgan ijodkor o'zi ham ijodiy maktab yaratishga bel bog'lagan edi. Zamondoshlari bu yaratilayotgan mакtabning otini "Ashaddiy talabchanlik mакtabi" deb atashardi. O'zi ham shu mакtabning tashkilotchisi sifatida asarlarni o'ta talabchanlik bilan tahlil qilar va yuz-xotir qilmasdan tanqid qildi.

Xususan, Odil Yoqubov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov haqida gap ketadimi, hamishaadolat va haqiqat tomonida turib, ojni oq, qorani qora deya oladigan munosib tanqidchi sifatida shakllandı. Uning nazdida har bir asar o'quvchiga biror yangilik berishi, ma'naviyatini yuksaltirishi shart. Adabiyotda paydo bo'lган har bir asarni yuqori baholash, ulardan faqat fazilat axtarish urf bo'lган paytda, Norboy Xudoyberganov ularni tanqidiy tahlil qilish yo'lidan borib, ancha-muncha munaqqid inkor qilishi qiyin bo'lган kamchiliklarni topa olar,adolat qarichi bilan o'lchar edi. Munaqqid adabiy asarlarga har doim katta mezonlar bilan qaragan. U butun faoliyatini badiiy ijodda taraqqiyot, talabchanlik va jasorat bilan ilmiy-estetik yangiliklar, kashfiyotlar uchun kurashish orqali o'z o'quvchisini topadigan badiiy asarlar yuzaga kelishini

isbotlashga sarflagan. Uning ana shunday kurashchanlik ruhi bilan sug‘orilgan “Ehtiros to‘lqinlari”, “So‘z kurashga chorlaydi”, “Seni o‘ylayman, zamondosh”, “Haqiqat yog‘dulari”, “Mehr-u muhabbat yo‘llarida”, ”Parvoz davom etadi” singari o‘nlab ilmiy, adabiy-tanqidiy risolalarini o‘qir ekanmiz, adabiy jarayon muammolari mohiyatiga chuqur kirib borib, xilma-xil ijodkorlar yaratgan asarlarni talabchanlik bilan tahlil qilganligining guvohi bo‘lamiz. Ayrim badiiyati sayoz asarlar haqida kyunub, ezilib fikr bildirayotganligini his qilamiz. Munaqqid lo‘nda qilib: ”shoir bo‘lish shartmi?”, ”shoirlikni kun o‘tar kasbga aylantirayotgan bunday jo‘n nazmbozlik to‘g‘rimi?” kabi haqli savollar bilan o‘zbek she’riyati ravnaqiga zarar yetkazayotgan holatlarni asoslab beradi; bunday holatga qarshi kurashni kuchaytirish zarurligini keskin tanqid va tahlil orqali ko‘ndalang qo‘yadi.

“Yozuvchi iste’dodi, ijodiy faoliyati asar yaratish jarayoniga so‘z san’ati taraqqiyotiga oid yana qancha sir-u jumboqlar borki, ularni e’tirof etamiz. Umuman, badiiy ijodning o‘ta murakkab, sehrli, mashaqqatli izlanishlar-u intilishlar, kurashlarni o‘z ichiga qamrab olishini bilamiz, ammo negadir bularga ko‘pincha so‘zda, tilda tan beramiz, amalda esa boshqacha yo‘l tutamiz. Yozuvchilikni nihoyatda jo‘n, yengil kasbga aylantiramiz, asar yozish siri, sehri, mashaqqatlarini e’tibordan soqit qilamiz. Qizig‘i shuki, so‘z san’ati daholarining talantning to‘qson to‘qqiz foizi mehnat, ter to‘kish, izlanishdan iborat ekanligini eslatib turamiz, qolgan bir foizi benihoya sirli, sehrli qudrat bo‘lib, bu qudrat har kimga ham tabiat tomonidan hadya etilavermasligini o‘ylab o‘tirmaymiz. Vaholanki, mana shu “bir foiz sehrli va sirli qudrat” badiiy ijodning negizini tashkil etadi. Yozuvchini “yaratish”ga safarbar etadi, o‘zini fido etib, kechani kecha, kunduzni kunduz demay zahmat chekishga majbur qiladi”⁴².

N.Xudoyberganov “Ijod siri, sehri va mashaqqatlari” deb nomlangan ushbu maqolasida yozuvchi iste’dodiga baho berish barobarida, ijodning o‘ziga

⁴² Худойберганов Н. Ижод сири, сехри ва машаққатлари./ Ўзбек адабий танқиди (Антология). – Т.: Турон-Иқбол, 2011. –Б. 164.

yarasha qiyinchiligi, mashaqqati borligini, hamma ham ijodkor bo‘lavermasligini, yaxshi ijodkor bo‘lish uchun asosiysi, mehnat va izlanish bo‘lsa, qolgan qismi qobiliyatda, iste’dodda deb biladi. Ijodkorda ana shu iste’dod bo‘lsa va u ana shu iste’dodni qo‘llay bilsagina o‘z o‘quvchisini topadigan yaxshi asar dunyoga kelishini aytadi.

Norboy Xudoyberganov adabiy tanqidchilikda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan ijodkordir. U nasriy, she’riy va dramatik asarlarni tahlil qilganda kitobxon ko‘nglidagi gaplarni topib aytadi, e’tirozini, maqtovini o‘z tilidan qog‘ozga tushiradi. U asarlarni tahlil qilar ekan, siz bilan suhbatlashadi, savollar beradi va o‘z o‘rnida savollarga o‘zi javob beradi. Muammolarni, kamchiliklarni chuqur, teran tahlil qiladi, dadil turib ko‘rsatib bera oladi. N.Xudoyberganov ijodda Abdulla Qahhorni o‘ziga ustoz deb biladi. Shuning uchun ham uning tahlillarida qahhorona keskinlik, qattiqqo‘llik, talabchanlik ifodasini ko‘ramiz.

Munaqqid 1967-yilda A. Qahhorning 60 yillik yubileyida yozuvchini chin qalbdan hurmat qilgan, yaxshi ko‘rgan haqiqiy muxlislar to‘planganini, lekin ular orasida adabiyotni tushunmaydigani, ammo o‘zini madaniyatli qilib ko‘rsatishga intilgan shaxslar yoki unga xayrixoh bo‘lmagan qalamkashlar ham qatnashganini xotirlaydi. Unda Abdulla Qahhor o‘zining qirq yillik ijodiy faoliyati davomida ko‘p ish qilolmagani, ya’ni faqat tajriba orttirishga sarflaganini aytganini e’tirof etadi.

N. Xudoyberganov Abdulla Qahhor o‘z asarlariga o‘ta tanqidiy munosabatda bo‘lganini, bu uning juda katta iste’dod sohibi ekanligini yana bir karra tasdiqlaydi. O‘ziga tanqidiy munosabatda bo‘lomagan ijodkorgina tanqidni “yerga urish”, “kamsitish” deb tushunadi, butun vujudi bilan tanqidga qarshi kurashadi, deydi.

Olim asarlarni tahlildan o‘tkazar ekan, u ijodkordan doim kashfiyot, yangilik talab qiladi. Agar har bir yozuvchi bir paytning o‘zida ham o‘quvchi, ham tanqidchi, ham ijodkor-yaratuvchi vazifasini bajarmasa, o‘zi yozgan kitobni o‘zi zavq-shavq bilan o‘qib, uning qadr-qimmati, salmog‘ini aniqlaydigan munaqqid tarzida mulohaza yuritolmasa, hech narsani kashf

etolmasligini ta'kidlaydi. Misol tariqasida L.Tolstoy ijodi haqida uning har bir ijodkorning ong-u tafakkurida, butun vujudida o‘z “ichki” tanqidchisi bo‘lib, nimaning yaxshi, nimaning yomon yozilganini taftishdan o‘tkazib turishi shart, deb gapirganini keltirib o‘tadi. Bu bilan ayni choqda, ommaning o‘qish, uqish san’atini egallashida ular bilan ittifoqdosh bo‘lib yonma-yon kurashish kerakligini aytadi. Bunday kurashga yozuvchini hayotning o‘zi majbur qilishini, chunki u o‘zining mahsulotini o‘zi “hazm” etishga mahkumligini, agar asarlari boshqalar diqqatini tortolmasa, boshqalarni qiziqtira olmasa, mehnati, izlanish-intilishlari kimlargadir qanday ta’sir ko‘rsatib, naf keltirayotgani yoki keltirmayotganini sezmasa, buyuk maqsadlar asosida mustahkam e’tiqod bilan qalam tebratishga ojizlik qilishini, samarali natijalarga erisha olmasligini ta'kidlaydi. Shu o‘rinda badiiy ijodning daholaridan boshlab, qo‘liga ilk bor qalam olgan yosh ijodkorlarga adabiy-tanqidiy maqolalar, lavhalar, qaydlar yozishni azaliy odatga aylantirgani va bu odatga F. Dostoyevskiy, L.Tolstoy singari genial ijodkorlar bilan bobomiz Alisher Navoiy ham amal qilganini eslatib o‘tadi.

Muallif ta’kidicha, har bir ijodkor o‘zi yozgan asarning birinchi o‘quvchisi va birinchi tanqidchisi bo‘lishi kerak, ya’ni u asarga ham kitobxon nuqtayi nazaridan, ham tanqidchi nuqtayi nazaridan qarasa, o‘z asaridagi kamchilikni ko‘ra olishini aytadi. Aks holda, ijodida o‘sish, rivojlanish, kashf qilish bo‘lmaydi, deydi.

“...Ayrim yozuvchilar ba’zan adabiy muhitda, badiiy ijodda ro‘y berayotgan hodisalar mohiyatini yoritadi. Aytaylik, Oybek Abdulla Qodiriy ijodi haqida risola yozgan, Navoiy ijodi tahlilini o‘z ichiga olgan qator maqolalar e’lon qilgan. Ayniqsa, M.Shayxzoda adabiyotshunos olim sifatida maydonga chiqib, ulug‘ bobomiz she’riyati, ijodiy faoliyati haqida salmoqli tadqiqotlar yaratdi. Shuningdek, Pirimqul Qodirov nasr tilining o‘ziga xos xususiyatlarini ochishga qaratilgan maxsus kitob yozdi. Lekin Oybek, Shayxzoda, Pirimqul Qodirov yoki boshqa yozuvchilarning bu tarzdagi ishlari ahyon-ahyonda bajariladigan istisnolarni tashkil etadi, ular ijodiy faoliyatining

faqat bir qisminigina o‘z ichiga qamrab oladi, xolos. Asosiy qismi esa bevosita asarlar yozishga sarflanadi... Yozuvchi tanqidchiligin ijdokor publitsistikasi, deb ataydilarki, bu haqiqatga yaqindir... Yozuvchi tanqidchiligi adabiy jarayonni har tomonlama chuqur, asosli tahlildan o‘tkazib, so‘z san’ati qonuniyatları, nazariy hamda amaliy muammolarini keng miqyosda yoritishni o‘z zimmasiga ololmaydi. Yozuvchining adabiy-tanqidiy mulohazalari ko‘pincha aniq tahlildan xoli bo‘lib, asos e’tibori bilan izohlanuvchi, sharhlovchi vazifasini bajaradi”⁴³.

Ko‘rinib turibdiki, munaqqid ijodkorlarning nafaqat badiiy asarlari, balki ularning publitsistikaga oid asarlarini ham e’tibordan chetda qoldirmagan. Va shu o‘rinda F.Dostoyevskiy, L.Tolstoy va A.Navoiy kabi daho ijodkorlarning ham badiiy asardan tashqari adabiy-tanqidiy maqolalar yozib turganini e’tirof etadi.

Norboy Xudoyberganov Oybek, Maqsud Shayxzoda va Pirimqul Qodirov singari yetuk adiblarning har bir asarini kuzatib borgan, o‘z o‘rnida unga munosabatini bildirgan. U yozuvchi tanqidchiligin ijdokor publitsistikasi deb ataydi va buning haqiqatga qanchalik yaqinligini isbotlab ham beradi. Uning aniq tahlildan xolilagini, faqat umumiyligini mulohazalardan iborat bo‘lishini aytadi.

Olim Abdulla Qahhorning hamma vaqt har qanday sharoitda faqat haqiqatni, achchiq haqiqatni aytish, tasvirlash tarafdori bo‘lganligini va shu yo‘nalishda qalam tebratib ijod qilgan V. Dudinsevning “Birgina nonning o‘zi rizq-ro‘z emas”, A.Yashinining “Vologodskdagi to‘y”, “Richaglar” kabi asarlari “siyosiy xato” deb asossiz qoralanishga qo‘silganini yoki ba’zi o‘zbek yozuvchilarining, masalan, Said Ahmadning “Hukm” romanini ancha oshirib maqtaganini yashirishning hojati yo‘qligini, lekin u “Sarob”, “Anor”, “Bemor”, “O‘g‘ri”, “Tobutdan tovush”, “Sinchalak” kabi asarlarida, ko‘pchilik maqolalarida, nutqlarida so‘z san’atining inson hayotini mavjud ziddiyatlari

---

⁴³ Худойберганов Н., Расулов А. Ўзбек совет адабий танқидчилиги. – Т.: Ўқитувчи. 1990. – Б.141-142.

bilan ko‘rsatib, ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotga ta’sir ko‘rsatadigan jangovar qurol ekanligini isbotlaganini, o‘zbek adabiyotining hayotbaxsh an’analarini ijodiy o‘zlashtirib, ularni boyitish, rivojlantirish borasida o‘ziga xos yirik darg‘a, karvonboshi vazifasini o‘taganligini aytadi va fikrining isboti sifatida “Talant- xalq mulki” maqolasini misol tariqasida keltirib o‘tadi.

Olim A.Qahhorning ijodini o‘rganish jarayonida uning publitsistik asarlari haqida, adabiyot maydonida ijod qilayotgan adiblar ijodiga shubha bilan qaragan shaxslarni “shubha bandalari” deb ataydi, deydi. Bunday shaxslarning tirnoq ostidan kir qidirishini tuxumdan tuk qidiradigan odamlardir, ular adabiyot maydoniga kirib kelgan har bir ijodkorni bir tirkab ko‘radi, ya’ni ularning ijodiga xalaqit beruvchi shaxslar ekanini kuyunchaklik bilan e’tirof etganini ta’kidlaydi.

Jumladan, Abdulla Qahhorning 1963-yilda yozgan “Shijoat haqida” nomli maqolasida quyidagilar ta’kidlangan edi: “Hayotimizning ayrim paytlarida illatlar haqida ming mulohaza bilan aytilgan ba’zi bir kamchiliklar ham “tipik emas”, “siyosiy xato”, “dushman tegirmoniga suv quyish”, “tuhmat” va hokazo hisoblanar edi. Bu hol o‘tmish sarqitlarining yashashiga, hatto urchishiga sharoit tug‘dirib bergen edi...

Adabiy vahimachilikdan hanuz qutulmagan shubha bandalari tuxumdan tuk qidiradi, maydonga kelgan har bir asarni tirnoqlab, hidlab, iloji bo‘lsa, yozuvchining boshiga chertib ko‘rishni, bulardan, albatta, nuqson topishni, loaql, asarni shubha ostiga qoldiradigan har xil imo-ishoralar qilishni, chalaryim gaplar aytib, mish-mishlarga oziq berishni o‘zining kasbi hisoblaydi. Bu xildagi shubha bandalari uchun yozuvchi ularning hukmini kutib, qora kursida o‘tirgan gunohkor – kitobxon, tomoshabin esa bog‘cha yoshidagi bolalar! ”⁴⁴

Norboy Xudoyberganov A.Qahhorning badiiy asarlari bilan bir qatorda, ilmiy asarlari va maqolalarini ham kuzatib bordi. Olim ijodidagi ko‘pgina kuzatishlar, tahlillar, fikrlar, qaysidir ma’noda murosasizlik, keskinlik

---

⁴⁴ Абдулла Қаҳхор. Асарлар. 5 жилдлик. 5-жилд. Ҳақ сўзнинг кучи. Мақолалар. Суҳбатлар. Қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1989. –Б. 180-181.

A.Qahhor ijodi bilan hamohanglikni bildiradi. Uning “Shijoat haqida” deb nomlangan maqolasida ilgari surilgan fikrlarni qo‘llab-quvvatlaydi va unga o‘z munosabatini bildiradi.

Tarixdan ma’lumki, yigirmanchi asrning o‘ttizinchi yillari ma’lum ma’noda yangilanish davrining boshlanishi bo‘ldi. Bunda yangilik bilan eskilik o‘rtasida kurash, yangicha qarashlar, yangicha fikrlash, millatchilik o‘rtasidagi kurashlar avj olayotgan bir vaqtda Abdulla Qahhorning bunday muhitga befarq bo‘lmaganini, o‘zining ko‘pchilikka ma’naviy oziq beradigan asarlari hamda maqolalari bilan bunga qarshi kurashganini va “Sarob” romani orqali haq so‘zni aytganligini ta’kidlaydi: “O‘ttizinchi yillarda yangi axloq, yangi ong bilan eskilik, chirib borayotgan bid’at, millatchilik o‘rtasida dahshatli, ayovsiz, beshafqat kurash davom etardi. Bu kurashga Abdulla Qahhor befarq qaray olarmidi? Shunday qilgan odamni hayotning o‘zi yo do‘st, yo dushman tarafga uloqtirib tashlamasmidi? Abdulla Qahhor ham “Sarob”da millatchilik g‘oyalarining tub-tomiri bilan o‘sha davr g‘oyalariga zid ekanini ko‘rsatib, o‘zining ilg‘or inson va san’atkor sifatidagi haq so‘zini aytди.

A.Qahhorning bu asari shuning uchun ham ko‘pchilikka ma’naviy oziq beradiki, unda ijobiy qahramonlardagi ma’naviy sog‘-salomatlikning ham, salbiy shaxslardagi illatlarning ham asl manbayi ko‘rsatib beriladi... Bu, avvalo, yozuvchining davr ruhini ifodalovchi maqsad, g‘oya topishga muvaffaq bo‘lgani, keyin esa, shu g‘oyani o‘ziga xos badiiy shaklda ifodalab bergani bilan izohlanadi”⁴⁵.

Har qanday badiiy asarda qahramonlarning faoliyati, ishlari, xatti-harakatlari, hatto taqdiri yozuvchi tomonidan to‘qib chiqariladi. Qanday voqeа qalamga olinmasin, barchasi hayotdan olinganiga qaramay, yozuvchi, shoir yoki dramaturg tomonidan obdon pishiriladi, uyuşhtiriladi, ba’zilari olib tashlanadi, almashtiriladi. Zero, hayotning nusxasini ko‘chirish orqali hech qachon haqqoniy obraz yaratish mumkin emas. Asarga ijobiy va salbiy

---

⁴⁵ Худойберганов Н. Эҳтирос тўлқинлари.(Адабий мулоҳазалар). – Т.: – Фафур .Ғулом, 1970. – Б.12-13.

qahramon tanlash ham yozuvchining ixtiyorida bo‘ladi. Yozuvchi asar voqealarini chetdan turib kuzatadi, ularning xatti-harakatlariga baho beradi. Lekin yozuvchi asarda qatnashishi mumkin bo‘lmagan ijobjiy qahramon hisoblanadi. Munaqqid Norboy Xudoyberganov Abdulla Qahhor ijodini tahlil qilar ekan, bevosita boshqa munaqqidlar fikrini ham keltirib o‘tadi, ularga o‘z fikrini bildirib, tahlil qiladi va H.Abdusamatov fikriga o‘z munosabatini bildiradi.

Satirik asarda “ko‘proq o‘rinni satirik obrazlar olishi, ular muallifning diqqatiga ko‘proq sazovor bo‘lishi lozimligini, illatlarni fosh etuvchi barcha asarlarda ijobjiy qahramonlarning harakat qilishi shart bo‘lmasligini inkor etmaganini ta’kidlaydi. Uning Abdulla Qahhor asarlarida nuqul salbiy tiplarni mahorat bilan chizgan, ijobjiy qahramonlarning to‘laqonli chiqishiga erishmagan, degan fikrga hadeb urg‘u bergenligini keltirib o‘tadi. Jumladan, Abdulla Qahhorning 30-yillardagi hikoyachiligi haqida so‘z yuritib uning, ijobjiy qahramonlar obrazini yaratishdagi mahorati yetarli darajada kamol topmaganini tanqid qiladi, deydi. Bu da’voning asossiz ekanligini ko‘rsatish uchun “Anor”, “Bemor”, “O‘g‘ri” kabi o‘zbek hikoyachiligining nodir namunalarini eslatishning o‘zi kifoya, deb biladi olim. Ammo nima uchundir H.Abdusamatov nuqul Abdulla Qahhor eskilik sarqitlarini, marazlarini fosh etadi-yu, taraqqiyotni yuzaga chiqaruvchi ijobjiy kuchlarni yetarli darajada aks ettirolmaydi, degan aybnomaga murojaat etganidan, undan faqat kamchilik qidirganidan kuyunadi.

Norboy Xudoyberganov Hafiz Abdusamatovning tahlillariga e’tiroz bildiradi. U A.Qahhor asarlarini tahlil qilayotganda biryoqlamalikka yo‘l qo‘yanligini, ya’ni adib asaridagi salbiy qahramonlar mahorat bilan yoritilgan-u, lekin ijobjiy qahramonni yoritishga kelganda zaiflik seziladi, degan ma’nodagi fikrlariga keskin qarshi chiqadi. Satirik asarlarda faqat salbiy qahramon harakat qilishi kerak, ijobjiy obraz kiritilishi shart emas, degan fikrlarini tanqid qiladi va adibning o‘tmish voqealari tasvirlangan “Anor”, “Bemor”, “O‘g‘ri” kabi hikoyalarini eslatib o‘tish kifoya, deb biladi.

Tanqidchi badiiy asar aynan hayotning nusxasini oynada ko‘rsatish emasligini, yozuvchi nimalarnidir “uyushtirishi” lozimligini va A.Qahhor ana shunday kashfiyotdan unumli foydalanganini ko‘rsatadi. Adibning “O‘g‘ri” hikoyasini qisqacha shunday tahlil qiladi:

“... Zero hayotning nusxasini ko‘chirish orqali hech qachon haqqoni obraz yaratish mumkin emas. ”Kunlardan bir kun, – deb uqtirgan edi Abdulla Qahhor, – yondaftarimga xalqning hazil- mutoyibalaridan “Yo‘qolmasdan ilgari bormidi” degan iborani yozib qo‘ygan edim. Beg‘araz hazil tarzida aytildigan bu iborani amin ho‘kizi yo‘qolib arzga kelgan mo‘ysafid dehqonga aytganda, hech kutilmagan darajada o‘tkir va chuqur ma’no kasb etdi, mening ixtiyorimdan tashqari ijtimoiy kuchga ega bo‘ldi. Ayni choqda shaxs xarakterini ochib yubordi. Bu hikoyani boshdan oyoq detallar, xarakterli savol-javob asosiga qurdim. Bir vaqt qarasam, aslida yo‘q keksa dehqon ham, uni kalaka qiluvchi amaldor ham voqelikdan ko‘chirib yozgan ilgarigi qahramonlarimga qaraganda jonliroq chiqibdi”⁴⁶.

Olim A.Qahhor ijodini tahlil qilar ekan, uning asarlariga noxolis baho bergen ijodkorlarning tanqididan uni himoya qilishga urinadi. Lekin bu bilan A.Qahhorning hamma asarlari zo‘r, unda biror kamchilik yo‘q, asar yuqori saviyada yozilgan, deb baho bermaydi. O‘rni kelganda asardagi kamchiliklar, ba’zi qahramonlar obrazidagi zaif harakatlarni munaqqidning o‘zi ham tahlil qilganda keltirib o‘tadi. Lekin bu kamchiliklarni ko‘rsatish bilan asarning badiiy qimmati tushmasligini munaqqidning o‘zi ham e’tirof etgan o‘rinlari yo‘q emas.

Norboy Xudoyberganov o‘zbek nasrini tahlil qilar ekan, o‘zining “Parvoz davom etadi”, “Seni o‘ylayman, zamondosh” kitoblarida Odil Yoqubov ijodini, millionlab o‘quvchilariga ega bo‘lgan, o‘zbek nasriga durdona bo‘lib qo‘shilgan asarlarini birma-bir tahlil qilib chiqadi.

Munaqqid Odil Yoqubovning ijodini tahlil qilishdan avval uning shaxsiga, ijodga nisbatan talabchanligiga, mas’uliyatliligiga, tanqidni qanday

---

⁴⁶ Худойберганов Н. Ўз дунёси, ўз қиёфаси. – Т.: Ёш гвардия, 1986. – Б.99.

qabul qilishiga, o‘z-o‘zini taftish qilishi, chinakam iste’dodlarga gina xos bo‘lgan xususiyatlari haqida to‘xtalib o‘tadi va bir tanqidchi-jurnalistning o‘ziga ochiq xat bilan qilgan murojaatini keltirib o‘tadi: “Siz mening bu gaplarimdan “Yozuvchi akam tanqidga toqati yo‘q, o‘ta injiq odam ekan-ku” degan xulosa chiqarmassiz, degan umiddaman. Men “Billur qandillar”ni har jihatdan mukammal asar demoqchi emasman”, – deydi u o‘ziga ochiq xat bilan murojaat qilgan yosh tanqidchiga. So‘ng uqtiradi: “Tanqidchilar masalasiga kelganda shuni aytmoqchiman: siz, aftidan, yozuvchini misoli bir qo‘y, tanqidchini qo‘ychivon deb tushunsangiz kerakki, tanqidchi qayoqqa qarab “hayt” desa, yozuvchi o‘sha yoqqa qarab ketaverishi kerak, deb o‘ylaysiz”⁴⁷. Bu jumladan ko‘rinadiki, adib ijodiga berilgan baho noo‘rin, yozuvchi bu tanqidni qabul qilmagan. Bu fikrlari bilan adib, munaqqidga yoqmagan asar yomon asar degani emas, degan fikrni uqtirmoqchi bo‘ladi yosh munaqqidga.

Tarixiy va zamonaviy mavzuda yozilgan asarlari haqida boshqa munaqqidlar qatori N.Xudoyberganov ham o‘z fikrlarini bildiradi. Odil Yoqubovning “Oqqushlar, oppoq qushlar” asarini tahlil qilar ekan, asar qahramonlari, ularning xarakteri, asar qahramonlari o‘rtasidagi ziddiyat va hokazolarga to‘xtalib o‘tadi va o‘z bahosini beradi.

Undagi o‘z e‘tiqodiga sodiq san’atshunos olim Rasul Nuriddinov, “Dashtstroy” boshlig‘ining o‘rinbosari “pichog‘i moy ustida” turgan, o‘zidan, o‘zligidan kechgan, o‘z manfaati yo‘lida hech qanday manfurlikdan qaytmaydigan Muzaffar Farmonov obrazlarini tahlil qiladi, ular bir qishloqda o‘sib katta bo‘lgani, bitta maktabda o‘qigani, hatto Vatan himoyasi uchun jangga otlanib, Gobi sahrosi-yu Xingan tog‘laridan birga yayov oshib o‘tganlari, suvsizlikdan ko‘rgan azoblari va boshqa yoshlik va jang xotiralarini doim eslab turishsa-da, Farmonovda o‘z manfaatini o‘ylash ustunlik qiladi...

Endi Rasul Nuriddinov o‘z do‘sti Muzaffar Farmonovga qarshi kurashga otlanishga majbur bo‘ladi. Norboy Xudoyberganov qiyosiy tahlil metodidan

---

⁴⁷ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б.15.

foydalanim, O‘lmas Umarbekovning “Kurort” pyesasidagi bosh qahramon bilan Farmonovni qiyoslaydi.

Shu o‘rinda munaqqid O‘lmas Umarbekovning “Kurort” pyesasidagi Qo‘ziboy Ro‘ziboyev obrazining ba’zi jihatlari bilan Rasul Nuriddinovga o‘xshab ketishi, halol, mard qahramonlar sirasiga kirishi haqida qisqagina izoh berib ketadi. Lekin ularni bir xil saviyadagi qahramonlar, deb bilmaydi. Qo‘ziboy Ro‘ziboyevni dramatik qahramon sifatida, Rasul Nuriddinovni esa epik qahramon sifatida taqdim etilganini ta’kidlash barobarida, Odil Yoqubovning mahorati, tasvir bo‘yoqlari, so‘z qo‘llashi bilan boshqa ijodkorlarni takrorlamasligini aytib o‘tadi. Rasul Nuriddinov bilan Qo‘ziboy Ro‘ziboyevning o‘xhash jihatlarini ko‘rsatib beradi: “Bu shundan iboratki, har ikkalasi keyingi yigirma-yigirma besh yil mobaynida avj oldirilgan dabdababozlik, ko‘zbo‘yamachilik, oshna-og‘aynigarchilik singari illatlarni ayovsiz fosh etishga otlanadi, bu borada ancha salmoqli natijalarni qo‘lga kiritadi”⁴⁸.

Tanqidchi asardagi asosiy qahramonlardan biri Rasul Nuriddinov obrazi orqali juda ko‘p illatlarni, ma’naviy qabihlik, qashshoqlikni fosh qilish qudratini ko‘rsatganligini, bu obraz aksari hollarda tirik, haqqoniy tip darajasiga ko‘tarilganligini ta’kidlab o‘tar ekan, uning ba’zi o‘rinlarda xattiharakatlari, kechinmalari keskin dramatizm ruhi bilan sug‘orilgan ta’sirchan manzaralarda ko‘rsatilmasdan, shunchaki ta’riflab-tavsiflanadi, goho qahramon o‘z xarakterining mantig‘iga, hayot mantig‘iga emas, muallif xohishiga ko‘ra harakat qiladi, deydi.

Shundan so‘ng olim asarni dolzarb, o‘tkir, murakkab ijtimoiy muammolarni dadil ko‘tarib chiqib, jangovar odamlarni, mard kishilarni ulug‘lashi, iflos, manfur kimsalarni fosh etishi bilan Chingiz Aytmatovning “Qiyomat” asariga hamohang deb, bemalol aytish mumkinligini e’tirof etadi.

---

⁴⁸ Худойберганов Н. Ишонч, Адабий-танқидий мулоҳазалар, баҳслар, кузатишлар, қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б.12.

Va shu sabab, Odil Yoqubovning bu asarini o‘zbek nasrining jiddiy yantuqlaridan, deb hisoblaydi.

Iste’dod o‘zi nodir, noyob va kamyob bo‘lgani uchun u kimga nasib qilsa, o‘shani muayyan yo‘nalishda, muayyan sohada yangilik yaratishga, originallik kashf etishga safarbar etadi.

Munaqqid Odil Yoqubovning “Diyonat” asari tahlilida ham bir-biriga munosib raqib bo‘la oladigan ikki obraz, ya’ni Otaqo‘zi va Normurod Shomurodov o‘rtasidagi kurashi, ularning qudrati va shijoatini burgutga qiyoslaydi. Ularning ota-boladay yaqin qarindoshligi, ya’ni tog‘a-jiyanligini inobatga olinadigan bo‘lsa, ularni raqiblar deb ham bo‘lmaydi, deydi. Munaqqid ularni shunday tasvirlaydi: “Otaqo‘zi va Normurod Shomurodov, avvalambor, bir-biriga yaqin qarindosh, tog‘a-jiyan. Yana shunchaki tog‘a-jiyan emas, balki ota-boladay odamlar. Ulardan biri – tog‘a, mashhur olim, keksa inqilobchi, sovet hokimiyatini o‘rnatishda, musthkamlashda bevosita ishtirok etgan, kurashgan, yoshini yashab, oshini oshab, go‘rining og‘zi ko‘rinib qolganda ham e’tiqodida mustahkam turadigan inson, ikkinchisi kuchga to‘lishgan iste’dodli rahbar, kolxoz raisi, uddaburro mutaxassis, jonini xalq manfaati yo‘liga tikkan, biroq ishbilarmonligiga mahliyo bo‘lib ketib, ahyon- ahyonda diyonat-u vijdonga quloq solmaydigan yoki adolatga zid boradigan murakkab xarakterli baquvvat yirik shaxs”⁴⁹.

Tanqidchi asarda hayotiylik va badiiylikning bir- biriga mohirona qo‘shib olib borilgani tufayli Otaqo‘zining barkamol obraz darajasiga ko‘tarilganini, uning gohida insoniy saxovati, gohida rahbarlik iste’dodi, topqirligi, uddaburonligi, ishbilarmonligi bilan o‘quvchining hurmati va muhabbatiga sazovor bo‘lishini, ba’zida esa g‘ayritabiiy harakatlari bilan ko‘ngilni ranjitishini, gohida diyonatini yo‘qotgan kishilarday ish olib borishi kishi nafratini qo‘zg‘atishini aytadi.

⁴⁹ Худойберганов Н. Сени ўйлайман, замондош. (70-80-йиллар ўзбек насли, шеърияти ва адабий танқидчилиги ҳақида ўйлар, мулоҳазалар, мунозаралар), – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983. – Б.64.

Norboy Xudoyberganov Odil Yoqubovning yana bir mashhur romani “Ulug‘bek xazinasi” asarini tahlil qildi. Roman bosilishi bilan ko‘pgina o‘zbek munaqqidlari, jumladan, Vohid Zohidov, Matyoqub Qo‘shtonov, Umarali Normatov, Pirmat Shermuhamedov, Ibrohim G‘afurov, Mahkam Mahmudov va boshqa munaqqidlар tomonidan romanning yuksak baholanganini va bu asar o‘zbek adabiyotining so‘nggi yillardagi katta yutug‘i bo‘lganligini aytadi. Nafaqat o‘zbek munaqqidlari, balki moskvalik munaqqidlardan V.Osxotskiy, A.Hakimovlar ham romanning “Drujba narodov” jurnalida bosilib chiqqanligi munosabati bilan “Literaturnaya gazeta” va “Znamya” jurnali sahifalarida maxsus maqolalarini e’lon qilib, “Ulug‘bek xazinasi” ni yuksak baholadilar⁵⁰, deydi o‘zining “Parvoz davom etadi” deb nomlangan kitobida.

Adabiyotshunos olim roman tahlilini boshlar ekan, Maqsud Shayxzodaning quyidagi misralarini keltiradi: “Umrlar bo‘ladiki, tirigida o‘likdir, umrlar bo‘ladiki, mangulikcha tirikdir”.

Zero, Odil Yoqubovning bu romanidagi asosiy qahramonlardan biri – Ulug‘bek – “mangulikcha tirik”, ikkinchisi esa – Abdullatif – “tirigida o‘lik” bo‘lib gavdalanadi.

Olim asarni tahlil qilish jarayonida asardagi Ulug‘bek obrazini boricha, to‘lig‘icha tahlil qiladi, uning holatini, ruhiyatini asosli misollar bilan keltirib o‘tadi.

Odil Yoqubov “ikki” Ulug‘bek obrazini barcha murakkabliklari, ziddiyatlari va tabiiyligi bilan yoritish yo‘lida katta mehnat qilganligini, u o‘z qahramoning ichki dunyosi va uni o‘rab olgan odamlar xatti-harakatining ishonarli chiqishini ta’milaganligini aytib o‘tadi. Xususan, Ulug‘bekning yurish-turishi, ruhiy holati, xulq-atvori, butun faoliyati mantig‘iga, tarixiy haqiqatga mos tushadi, deydi munaqqid. Yozuvchining qahramon hayotidagi qaltis damlari va hal qiluvchi burilishlar – bularning barchasi tarixiy

---

⁵⁰ Худойберганов Н. Парвоз давом этади (Одил Ёкубов ижоди сахифалари). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1980. – Б. 111.

taraqqiyot natijasi, deya e’tirof etadi. Va shu o‘rinda Mirzo Ulug‘bekning shohlikdan ko‘ra olimlikni afzal ko‘rishi, o‘g‘lining ilm ahliga nisbatan ozgina bo‘lsa ham imkon berishini so‘raydi. Lekin o‘g‘lining bu imkonni bermasligini ham yaxshi biladi.

Tanqidchi Odil Yoqubovni o‘z ijodiga tanqidiy ko‘z bilan qaraydigan ijodkor ekanligini, shu yo‘l bilangina taraqqiyotga erishish, mahoratning yuksak cho‘qqisini zabit etish mumkin ekanligini aytadi. Olimning mulohazalari badiiy ijodga bevosita taalluqlidirki, adibning o‘z ijodiga, o‘z asarlariga tanqidiy yondashishi, erishilgan yutuqlar yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarning mohiyatini ochib berishini ta’kidlaydi. Odil Yoqubovning o‘zi haqidagi fikrlarini keltirib o‘tadi: “Men o‘zimni Chingizga o‘xshatmoqchi emasman, – deydi Odil Yoqubov. – Qozonda bo‘lsa cho‘michga chiqishini yaxshi bilaman. Demak, kaminaning “qozon”ida kamroq ekan. Buniyam tan olaman”⁵¹.

Munaqqid Odil Yoqubov ijodi haqida shunday xulosaga keladi: adib ajoyib iste’dod sohibi sifatida ancha-muncha muvaffaqiyatsizliklarga duch kelgan, bu yo‘lda o‘ziga munosib saboq olib, qiyinchiliklarni bartaraf etgan, badiiy kamolotga jiddiy izlanishlar, qahramonona intilishlar, kurashlar natijasida erishgan.

Norboy Xudoyberganov o‘zbek adabiyotining yana bir ustuni, o‘zbek nasrini yuksak cho‘qqilarga olib chiqqan ijodkor, publisist Pirimqul Qodirovning badiiy asarlarini tahlil qiladi, dastlab uning adabiyotshunos sifatidagi qarashlariga tanqidiy yondashadi. Dastavval, adibning tadqiqoti haqida to‘xtalgan tahlillarini ko‘rib chiqamiz. “Adabiyot nazariyasi”ning birinchi jildiga kiritilgan “Adabiy asarning tili” maqolasini tahlil qiladi va parchalar keltirib o‘tadi: “Unda masalaning qaysi nuqtayi nazardan qanday yoritilishi to‘g‘ri hal qilingan: “...badiiy til asardagi obrazlar, xarakterlar va boshqa komponentlarga singib ketgan bo‘ladi, ularning tarkibiga kirib,

---

⁵¹ Худойберганов Н. Парвоз давом этади (Одил Ёкубов ижоди сахифалари). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1980. –Б. 107.

ajralmas sintezga aylanadi. Badiiy tilni tadqiq qilganingizda, har bir gap va jumladan ma'lum mavzu va g'oya, ma'lum obraz va xarakter, ma'lum syujet va konfliktning alohida zarrachalari chiqib kela boshlaydi”⁵².

Har bir ijodkor badiiy asar yaratar ekan, u adabiyot nazariyasidan, uning qonun-qoidalaridan, albatta, xabardor bo'lishi shart. Adabiyotning epik turiga kiruvchi janrlarning o'ziga xos xususiyatlari, talablarini bilmay turib bu janrda ijod qilolmaydi. Yoki lirik janrlarning talablari, mumtoz va zamonaviy she'riyatga qo'yiladigan talablar, she'riy vaznlar va shunga o'xshash bilishi lozim bo'lgan anchagina ma'lumotlardan xabardor bo'lishi kerak.

Muallif adibni “Yulduzli tunlar”, ”Olmos kamar” kabi shuhrat topgan asarlar muallifi, ijodkor sifatida qadrlashini e'tirof etadi. P.Qodirovning tanqidchilikdagi faoliyatiga baho berib, yozuvchi, munaqqid va kitobxon o'rtasida o'zaro munosabat bo'lishi tarafdoriman, deydi. Faqat munaqqid uning asarlariga to'g'ri, xolisona baho bersagina ijodda rivojlanish bo'lishi mumkin, aks holda uning inqirozga yuz tutishi mumkinligi haqida aytib o'tadi. Buning uchun ijodda yolg'on-yashiq, dabdababozlik bo'lmasligi kerak, ijod agar samimiylig, rostgo'ylik asosida ravnaq topsa, unda yozuvchi ham, kitobxon ham, munaqqid ham naf ko'radi, xalqimizning badiiy ehtiyojini qondiradigan barkamol asarlar ko'plab yaratiladi, deydi munaqqid.

Norboy Xudoyberganov Pirimqul Qodirovning badiiy asarlarini tahlil qilayotib, uning asar qahramonlarining hayotini qishloq hayoti, mehnatkashlar dardi, orzu-umidlari bilan bog'lashini aytadi. Tahlil jarayonida adib asarlarini Odil Yoqubov asarlari bilan muqoyosa qiladi, o'xshashlik, mushtaraklikni izohlaydi. “So'z kurashga chorlaydi“ kitobida shunday izoh beradi: “Pirimqul Qodirovning ijodiy izlanishlarida ham shunga o'xshashlik, mushtaraklik (Odil Yoqubov ijodiga xos bo'lgan jihatlar nazarda tutilgan. – S.E.) ko'zga tashlanadi. Yozuvchining ijodiy o'sishi, ravnaqi qishloqlarimiz, kolxozlarimiz taraqqiyoti yo'liga mos keladi. Aniqrog'i, Pirimqul Qodirov azamat dehqonlarimizning tarjimayi holini sinchiklab kuzatadi,

⁵² Адабиёт назарияси. 1-том (Адабий асар), – Т.: Фан, 1978. – Б.313.

qishloqlarimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarni mantiqiy izchillik bilan ko'rsatishga intiladi. "Qadrim" qissasi 1961-yilda yozib tugatilgan. "Meros" esa 1974-yilda nihoyasiga yetkazilgan, 1975-yilda bosilib chiqdi..."⁵³

Shundan so'ng muallif asar voqealari, qahramonlar holati, hayoti haqida izoh berib o'tadi. Qissa qahramoni Iskandarning qishloq va kolxoz rivoji uchun fidoyiligin tasvirlaydi. Bu qissada qishloqda hali texnika rivojlanmaganligi-yu qishloq bilan shahar o'rtasidagi tafovutning tasvirlanganligini aytadi. Shu bilan birga "Qadrim"dagi Iskandar, "Erk"dagi Sattorning faoliyati, fidoyiligi, kolxoz uchun, qishloq ravnaqi uchun qo'lidan kelgancha xizmatini ayamagani haqida to'xtalib o'tadi. Sattorning qishloqda qolgan xotini Oyshaning qoloqlik botqog'iga botgani, qishloq aholisining kino, teatr, ilmiy markazlardan ancha yiroqdaligini tasvirlaydi va bu masalaga e'tiroz bildirmaydi. Lekin shunday xulosa beradi:

"Ammo Pirimqul Qodirov masalaga yanada chuqurroq yondashib "qishloqi"likning ildizlarini ochsa bo'lardi. Aytaylik, Oyshuning shaharga ko'chib kelgandan keyin darrov yuksak madaniyatli bo'lib, ilg'orlikni egallashi unchalik ishontirmaydi. To'g'ri, Oysha shaharga kelgandan keyin boshqacharoq bo'lgandir, nimalarnidir tezroq anglagandir, nimalarnidir yaxshiroq tushunadigan darajaga yetgandir. Xullas, nimadir o'zgarganligi shubha tug'dirmaydi, ammo asl qiyofasini yo'qotib, boshqacha odam bo'lib yangidan tug'ilishi oson emas"⁵⁴.

Munaqqid Pirimqul Qodirovning original uslub, badiiy tip yaratish uchun voqeа va xarakterni muayyan g'oyani yoritishga qaratishiga alohida e'tibor bergenligini e'tirof etadi. Lekin ayni choqda, adibning ba'zi voqeа va xarakterlarni chuqurlashtirishdan ko'ra, ularning miqyosini kengaytirishga intilganligiga alohida urg'u beradi. Va shu o'rinda chorvadorlar hayotidan olingan "Qora ko'zlar" romanidagi Madaminjonning hikoyasini tahlil qiladi. Unda bir sevgi fojiasi ifodalanganligini kitobxon sezib turadiki, bu hikoya

⁵³ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. –Б. 55.

⁵⁴ O'sha manba, – B. 56-57.

muhabbatning qadriga yetmagan Xolbekka saboq bo‘lsin, deb keltirilganligini ta’kidlaydi. Lekin bu hikoyaning bayon qilinishi, berilish shakli o‘zini oqlamasligiga e’tiroz bildiradi. Chunki roman syujetidagi rivojlanishning vaqtincha to‘xtatib qo‘yilib, butun diqqat-e’tibor Madaminjonning hikoyasini kiritish orqali qistirma hikoyalar kiritilganligini eslatadi. Pirimqul Qodirov Madaminjonning hikoyasi orqali sevgini avaylash kerak, aksincha, fofia yuz beradi, degan fikrni izohlash bilangina cheklanganligini aytadi va bunga e’tiroz bildiradi.

“...Bu voqeа qahramon xarakterini chuqur yoritish uchun keltirilgan, asar g‘oyasini ochishga yo‘naltirilgan, deyish mumkin. Ammo yozuvchi u bilan shu darajada mahliyo bo‘lib ketadiki, asarning asosiy konflikti, syujeti boshqa narsa-yu, qistirma hikoya boshqa narsa, degan taassurot tug‘iladi.

Ammo hikoyaning o‘zi muvaffaqiyatli chiqqani bilan u roman g‘oyasini yoritishga, xarakterlarning yangi xislat va xususiyatlarini ochib berishga qanoatlanarli darajada xizmat qilmagan. “Qora ko‘zlar”dagi bu nuqson haqida gapirayotganimizning boisi shuki, ayrim avtorlar (*mualliflar- S.E.*), xususan, yoshlar o‘z asarlarida inson obrazining hayotni, hayot haqiqatini ko‘zgu singari gavdalantiradigan asosiy vosita ekanini ko‘rsatishga ko‘pincha ojizlik qiladilar”⁵⁵.

Kitobxon Pirimqul Qodirov asarlarini sevib o‘qiydi, o‘zicha tahlil qiladi. Uning “Yulduzli tunlar” romani tarixiy asar bo‘lishiga qaramay, yosh kitobxonlar ko‘ngidan chuqur joy egallagan. Unda Boburning taxtga o‘tirgan davridan toki umrining oxirigacha bo‘lgan suronli, tahlikali hayoti, sevgisi, g‘olibligi-yu mag‘lubiyati va shohligi-yu shoirligi haqida to‘liq ma’lumot beruvchi asar sifatida qadrlidir.

Tarixiy mavzudagi asarlar bilan birga zamonaviy mavzudagi asarlar ham adabiyotimizni yuksak cho‘qqilarga ko‘tardi, desak xato bo‘lmaydi. Norboy Xudoyberganov XX asr o‘zbek nasrining rivojiga o‘zining hikoyalari, qissalari va romanlari bilan ulkan hissa qo‘shgan adib O‘zbekiston xalq yozuvchisi

---

⁵⁵ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б.231.

O‘tkir Hoshimov ijodini tahlil qiladi, uning asarlaridagi voqealarning hayotiyligi, asar qahramonlari bizning zamondoshimiz ekanligi, qolaversa , biz bilan yonma-yon yashayotgan shaxslar haqida yozilganini his qilishimizni aytadi. Bu bilan yozuvchi asar tilining soddaligi, ravnligi va voqealarning xalqchilligi haqida fikr berib o‘tadi.

“Nur borki, soya bor” romani e’lon qilingandan keyin matbuotda bir necha munaqqidlar tomonidan muhokama qilingani, ancha-muncha tortishuvlar bo‘lgani, shunday bo‘lsa-da, asar yosh kitobxonlar tomonidan yaxshi kutib olinganini e’tirof etadi tanqidchi. Va shu o‘rinda munaqqidlar Abdug‘afur Rasulov, Bahodir G‘ulomov va Umarali Normatovlarning tahlillarini qiyoslaydi.

“Agar Abdug‘afur Rasulov bilan Bahodir G‘ulomovlar romanni yuksak baholab, “unda ko‘tarilgan barcha masalalar yozuvchi to‘g‘ri hal qilingan”, romanning hamma sahifalari nurga yo‘g‘rilib, ehtiros cho‘g‘i bilan lovullab turganga o‘xshaydi” deb yozsalar, Umarali Normatov bu yuksak baholarga uncha qo‘silmaydi. “Roman avtori (*muallifi*- S.Eshpulatova), – deydi u, – muhim hayotiy masalalarni qo‘yadi, qahramon ular haqida bosh qotirayotganligini, ularning ildizini qidirayotganligini aytadi. Afsuski, “ildizni qidirish” bu yoqda qoladi, avtor (*muallif* - S.Eshpulatova) mojaro oqibatini ko‘rsatishga shoshiladi” (“O‘zbekiston madaniyati”, 30.XI.76- y.).

Ko‘rib turibmizki, ikkala tomon ham asarning juda hayotiy va haqqoni chiqqanini ta’kidlaydi, shu bilan birga ikkinchi tomon, hal qiluvchi omil roman yechimida, deb biladi”⁵⁶.

Adabiyotshunos olim Norboy Xudoyberganov XX asr adabiyotiga nasriy asarlari bilan o‘zining ulkan hissasini qo‘sghan, millionlab o‘quvchilariga ega bo‘lgan adib O‘tkir Hoshimov asarlari haqida ko‘pgina izlanishlar olib borgan.

U O‘tkir Hoshimovning “Nur borki, soya bor” romanini tahlil qilar ekan, undagi “nur” – Sherzod va “soya” – Sayfi Soqihevichlarning xarakterlarini tahlil qilib beradi. Asar qahramonlari bo‘lgan Sherzod bilan

---

⁵⁶ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б. 9-10.

Sayfi Soqihevich o‘rtasidagi ziddiyatlar haqida ham to‘xtalib o‘tadi. Shu o‘rinda yozuvchi ijodiga ham xolis baho berib ketadi:

“O‘tkir Hoshimov qahramonlar yashaydigan, kurashadigan, fikrlaydigan, mehnat qiladigan muhitni to‘g‘ri belgilaydi. Romanbop voqealar, romanbop tiplar tanlaydi. Tanlangan hayotiy materialni tabiiy bo‘yoqlar bilan tasvirlashga intiladi. Yozuvchi asar voqealarini, qahramonlar to‘qnashuvini ancha yorqin ehtiros bilan, yurak qo‘ri, yaxshi bir dard bilan ifodalashga ko‘p o‘rinlarda erishgan, deyish mumkinki, bu ham asarga ijobiy munosabatda bo‘lishimizni taqozo etadi”⁵⁷.

Bu o‘rinda olim O‘tkir Hoshimovning asarlaridagi voqealarning hayotiyligi, ulardagi qahramonlar holatini yozuvchi zo‘r mahorat bilan tasvirlaganini, kitobxonda ijobiy qahramonlarni yaxshi ko‘rib, salbiy qahramonlarga nisbatan nafrat uyg‘ota olganligini ta’kidlaydi.

Shundan so‘ng munaqqid asarning bosh qahramoni Sherzodning halol, pok, adolatparvar, insonparvar inson sifatida gavdalantirilganini, uningadolatsizlikka, qabihlikka, nohaqlikka qarshi ayovsiz kurashi, uning birinchi to‘qnashuvi tanqidchi bilan bo‘lishi, Sherzodning kitobini “ijodiy muvaffaqiyatsizlik” deb baholashi, ikkinchi zarbani maqola chiqqan kuni redaksiyada (*tahririyat* - S.Eshpulatova) uning do‘pposlanishi va, natijada, uning ichkilikka berilib ketishi, kasalxonaga tushishi kabi voqealarni tahlil qiladi. Uchinchi to‘qnashuv esa kasalxonada bo‘lim mudiri bilan bo‘lib o‘tganini va voqealar rivojini birma-bir tahlil qiladi.

Tanqidchi bu o‘rinda asarning nomini undagi qahramonlar obrazi sifatida ramziy ma’noda tasvirlaganini aytadi. Sherzodning to‘g‘riso‘zligi, haqiqatparvarligi uchun uni “nur” ramzi sifatida berilganini, Sayfi Soqihevich esa ikkiyuzlamachi, ablak, laganbardor, vijdon, aql-u farosatini, sharaf-shonini pullashga tayyor turganligini “soya” timsolida berilganini ta’kidlaydi, adibning asarga yangi qahramon – “soya”ni kiritganini, uning xarakteri, manmanligi, kiborligi, odamlarni mensimasligi kabi xususiyatlarini ochib beradi.

---

⁵⁷ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. - Б. 11.

Salbiy obraz bo‘lgan “soya”ning asarga kirib kelishi o‘zgacha. Yozuvchi “soya”ni to‘g‘ridan to‘g‘ri olib kirmaydi; avval uning erkatoy arzandas, otasining izidan borib o‘qishga egri yo‘llar bilan kirgan o‘g‘li Sirojiddin, undan keyin taqinchoqqa, maishatga, boylikka o‘ch bo‘lgan, jirkanch, imonini ham boylikka, pulga almashadigan shaxs sifatida tasvirlangan xotini obrazi kiritilganini aytadi. Bularga munaqqid tomonidan berilgan tavsiflardan xulosa chiqariladigan bo‘lsa, oilaviy “soya”lar ekanligi ma’lum bo‘ladi. Va kitobxon ko‘z o‘ngida munofiq, mansabparast, xudbin insonlar obrazi gavdalantirilganini aytadi. Lekin shu o‘rinda qishloq aholisining mehnatkashligini, ularning zahmat chekishini ichki bir dard bilan ifodalaganini keltirib o‘tadi.

“E’tirof etish lozimki, O‘tkir Hoshimov qishloq zahmatkashlarini samimiyl hurmat, iliq mehr bilan tasvirlaydi, ayniqsa, yosh avlodning, hali suyagi qotmagan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining paxta terimiga majburan jalb etilishini ichki dard bilan ko‘rsatadi. Kimki peshona teri bilan kun kechirib, halol yashasa, yozuvchi o‘shani ko‘z qorachig‘iday e’zozlashga da’vat etadi, kimki mal’unligi, qabihligi, iflosligi bilan sog‘lom muhitimizni bulg‘asa, baxtimizga chang solsa, o‘shani ildizi bilan quritishga chorlaydi. Eng muhimmi, har ikkala holatda tuyg‘ulari g‘oyatda samimiyl bo‘lib, qalbidan otilib chiqadi. Pirovardida, O‘tkir Hoshimov prozasining o‘ziga xos ta’sirchanligi hosil bo‘ladi”⁵⁸.

Olim nafaqat asardagi obrazlar, voqealar, balki asarning tiliga ham e’tibor beradi. Romanning tili sodda, ravon, tiniq va jozibalilagini, uni o‘qigan har qanday kitobxon bemalol tushuna olishini, oddiygina so‘z bilan asarda chizilgan tabiat manzaralari borligiga e’tiborini qaratadi.

Ijtimoiy hayotni, axloq muammolarini faqat “manfiy” yoki “musbat” kuchlar kurashini tasvirlash bilangina emas, balki birmuncha chigal, murakkab, “oq” bilan “qora” aralashib ketgan hodisalar, ziddiyatli xarakterlar mohiyatini

---

⁵⁸ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. -Б.13-14.

tadqiq etish orqali ham yoritish mumkin. Bu jihatdan O'tkir Hoshimovning "Bahor qaytmaydi" qissasini munaqqid shunday tahlil qiladi:

"...O'tkir Hoshimov chinakam iste'dod bilan insoniylikning bir-biriga uzviy bog'langanini alohida uqtiradi. Negaki, haqqoniy iste'dod insoniylik "urug'i"ni sepishi va shu "urug'"dan mo'l-ko'l "meva"lar undirishi lozim. Bunga erishilmasa, u nobud bo'ladi. Shu fikr asar bosh qahramoni xarakterini ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

...Alimardon To'rayev xarakteriga sayqal berar ekan, yozuvchi mana shu muammoni yechishga intiladi. Shuning uchun qahramon ichki dunyosidagi, uning o'zgalar bilan munosabatlaridagi, xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarni tadqiq etadi. Bu o'zgarishlar asar bosh qahramonining ikkinchi bir personaj – Anvar bilan munosabatida gavdalanadi... Alimardon xarakteridagi mug'ambirlik, xudbinlik batamom zarba yemagan, Anvar esa o'ta soddadil va sof bo'lib o'sgan. Ayni choqda, Anvarning biroz bo'shangligi, unda dadillik yetishmasligi va Alimardondagi insoniylik alomatlari, uning iste'dodini o'stirish yo'lida chidam bilan, qunt bilan tahsil ko'rgani e'tibordan soqit etilmaydi..."⁵⁹

Bu asarni tahlil qilgan munaqqid faqat Alimardon obraziga diqqatini qaratadi. Tun yarmida uyga qaytgan Muqaddamning to'qnashgan vaziyatidagi holatini ko'z oldiga keltirish bir oz mushkulroqligini aytadi. Lekin Alimardonning "o'zi qilib yurgan ishlari uchun qachondir javob berishga" mahkumligi, inson har bir xatti-harakati uchun qachondir yo rag'bat, yo jazo olishi muqarrarligi haqida hamda Muqaddamning "hiqillab-hiqillab" yig'lab borishi bilan yulduzlarning "sovuq ko'z yoshi to'kib yum-yum yig'lashi" tasviri yoki Mutualning odam bolasi tug'ilgan paytda pokiza bo'ladi-ku. Uning umrbod shunaqa pokiza bo'lib qolishi sizga, menga, hammaga bog'liq emasmi?" deb jon kuydirishi kabi Alimardon obrazini to'ldiruvchi obrazlar haqida mukammal tahlil berilmaganligini ta'kidlaydi.

⁵⁹ Худойберганов Н. Кашифийтлар йўлида (Адабий мавзуларда мухокама, мунозара, ва мулоҳазалар), Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва санъат, – Т.: 1972. –Б. 19-20.

Olim nasriy asarlar tahlilida har bir asar qahramoniga alohida tavsif berar ekan, u qahramonning boshqa asar qahramoni bilan o‘xshash va farqli tomonlarini ham aytib o‘tishni unutmaydi. Ularning xarakterini bir-biriga qiyoslaydi. Asar qahramoni xarakteri hayotiymi, hayotiy emasmi, uning asardagi boshqa qahramonlar bilan munosabati yoki asar voqealari to‘g‘ri keladimi, yo‘qmi, bo‘lishi mumkinmi, mumkin emasmi – hamma-hammasini bittalab tahlil qiladi. U asar tahlili jarayonida har bir asardan yangilik qidiradi, yozuvchi nimani kashf qilganligini ko‘rsatadi va hamma ijodkordan shuni talab qiladi.

2.2. Norboy Xudoyberganov ijodida zamonaviy o‘zbek she’riyati muammolarining talqini

XX asr o‘zbek adabiyoti tarixida shoirlar va ularning she’riy asarlari katta o‘rin tutadi. Yozma adabiyot vujudga kelibdiki, u boshqa janrlarning asosi bo‘lib kelmoqda. Hali nasriy va dramatik asarlar yaratilmagan davrda nazm deb atalmish bog‘ barpo bo‘ldi, gulladi, yashnadi va hali-hanuz shoirlar tomonidan bu bog‘ yanada gullab-yashnab kelmoqda. XX asr o‘zbek she’riyatini Zulfiya, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Ali, Usmon Azim, Shavkat Rahmon, Muhammad Yusuf singari o‘nlab shoirlar ijodisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Hech bir muvaffaqiyatga osonlik bilan erishib bo‘lmaniday, bu shoirlar xalq hurmatiga, el e’tiboriga barcha to‘siqlarni yengib erishishgan. Bu bilan ular o‘zlarining hayotga, badiiy ijodga bo‘lgan munosabatlari-yu qarashlarini boyitishga muvaffaq bo‘lishgan.

Erkin Vohidov ijodini boshqa munaqqidlar qatori Norboy Xudoyberganov ham chetlab o‘tmadi. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov, Ibrohim G‘afurov ham shoir ijodini maromiga yetkazib tahlil qildilar, shoir ijodiga xolis baho berdilar.

Erkin Vohidovda o‘tkir kuch-qudrat mavjudligini uning she’riyatida bemalol ko‘rish mumkin...“Yoshlik devoni”ga kiritilgan eng yaxshi she’rlaridan biri “O‘zbegim” qasidasida xalqimiz ulug‘ligi, buyukligi

tarannum etiladi. “Tirik sayyoralar”dagi deyarli barcha she’rlarida, xususan, “Arslon o‘ynatuvchi” bilan “Biz ishlayapmiz”da lirik qahramonning kechinmalari, xatti-harakatlari, tashvish-u dardlari, kuzatishlari barcha murakkabliklari bilan olinadi, poetik tahlildan o‘tkaziladi.

“El ustozim, men esa tolib, so‘z durlarin termoqdir ishim, Odamlarning o‘zidan olib, odamlarga bermoqdir ishim”, deydi Erkin Vohidov va bu fikr umuman badiiy ijod, she’riyatning mohiyatini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi, ammo shoirning ishi faqat odamlardan olib, odamlarning o‘ziga berish bilan cheklanmaydi. Odamlardan olingan fikr-g‘oyalarga o‘zidan nimanidir qo‘sib berish talab qilinadi. Asarning qadr-qimmati mana shu o‘zidan qo‘shilgan fikr va tuyg‘ularning qay darajada salmoqli, original, yangi mazmunni tashkil etishiga qarab aniqlanadiki, ba’zan Erkin Vohidov buni esdan chiqarib qo‘yayotganga, odamlardan olganlarini hech qanday o‘zgarishsiz o‘z holicha ifodalayotganga o‘xshaydi. Shuning uchun uning ko‘pgina she’rlari qiziqish bilan ravon o‘qiladi, keng kitobxonlar ommasining diqqatini tortadi, biroq xotiramizda o‘chmas iz qoldirmaydi, kashfiyot bo‘lib jaranglamaydi... Uning “Hozirgi yoshlari” kitobidagi eng yaxshi she’rlarida zamonaviy yigit-qizlarimizning, qishloq mehnatkashlarining, ishlab chiqarish ilg‘orlarining ezgu-o‘ylari, go‘zal tuyg‘ulari tarannum etiladi, istiqbol zaminini yaratayotgan qahramonlarga tasannolar aytildi: “Taningda kamtarin a’zo bu qo’llardir, bu qo’llardir, mudom mehnat uchun paydo bu qo’llardir, bu qo’llardir...o‘zi oltin, ishi tillo bu qo’llardir, bu qo’llardir”⁶⁰

yoki

“Sobit-u sayyorada

Inson o‘zing, inson o‘zing.

Mulki olam ichra bir

Xoqon o‘zing, sulton o‘zing.

Sobit o‘z ma’vosida,

⁶⁰ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б.170-171.

Sayyor fazo dunyosida,

Koinot sahosida

Karvon o‘zing, sarbon o‘zing.

Shams- dil taftingdadur,

Sayyoralar kaftingdadur,

Keng jahon zabtingdadur,

Bog‘bon o‘zing, posbon o‘zing”⁶¹

kabilarda bularni yaqqol ko‘rish mumkin.

Norboy Xudoyberganov shoir ijodini tahlil qilar ekan, u taniqli shoir, uning kamchiklari yo‘q, hammasi bir tekis, mazmunli, o‘quvchini zeriktirmaydi, uning qalbiga jo bo‘la oladi, demaydi. Aksincha, o‘z ijodi bilan el obro‘siga erishgan, hurmatga sazovor, yetuk shoirlar ijodini xolisona tahlil qiladi. Agar o‘zi kutganday, ya’ni shoir yoki yozuvchining salohiyati darajasida yozilmagan bo‘lsa, uni bemalol tanqid qiladi, kamchiliklarini ko‘rsatadi. O‘sha davrdagi yosh shoirlar qatorida Erkin Vohidov ham bor, Abdulla Oripov ham bor. Bu bilan munaqqidning adabiyot uchun, uning ravnaqi uchun fidoyi inson ekanligini ko‘rshimiz mumkin.

“Yoshlik devoni”dagi bir qancha she’rlar ham fazilatlari bilan ko‘zga tashlanib turadi. Dastavval, “Davron yuki”, “Kiprigingdan o‘q uzib” she’rlarini nazarda tutyapman, deydi munaqqid. Ulardan birida muhabbat haqida, ikkinchisida insonning zamon, haqiqat oldidagi burchi to‘g‘risida bahs yuritiladi. Birinchisida lirik qahramonning yor vasliga yetish borasida chekkan iztiroblari ifodalanadi, sevgining noyob va nodir fazilatlari ulug‘lanadi, shoir bizni baxt-saodat, muhabbat tantanasi haqida o‘yga toldiradi... Har ikkala she’rda ham bayonchilik bor, lekin ular hukmronlik qilmaydi. Mavzu she’riy vosita va uslub orqali taddiq etilmasa, yuksak natijaga erishish mumkin emas. To‘g‘ri, “Yoshlik devoni”dagi deyarli barcha she’rlarda ravonlik, musiqiylik mavjud, ularni o‘qiganingizda satrlarga

---

⁶¹ Воҳидов Э. Ҳозирги ёшлар. Шеърлар ва достон. – Т.: Ёш гвардия, 1975. – Б.35-36.

“qoqilib”, “surilib” ketmaysiz, shuning o‘zi ham muallifning fazilati emasmi?!”⁶²

Munaqqid Erkin Vohidov ijodini tahlil qilish jarayonida, boshqa munaqqidlarning tahlillariga ham munosabat bildiradi. Jumladan, Ibrohim G‘afurov tahlillari haqida to‘xtalib o‘tadi, unga e’tirozlarini bildiradi. Hamma she’r ham har doim kamchiliksiz yozilavermaydi. Har qanday yetuk ijodkor ham qayerdadir xato qilishi mumkinligini aytadi va Ibrohim G‘afurovning bu boradagi tahlillarini tanqid qiladi. Munaqqidning “Yoshlik devoni”dagi ravanlikka, musiqiylikka mahliyo bo‘lib, g‘oyaviy-badiiy salmoqqa yetarli e’tibor bermaganini tanqid qiladi. Shunday o‘tkir didli, qobiliyatli tanqidchining “Yoshlik devoni”da hech qanday qusur ko‘rmasligi mumkin emasligini, devonning faqat ijobiy tomonlariga e’tibor berilmaganini ta’kidlaydi.

U quyidagilarni uqtiradi: ”Falsafiy g‘azallar ichida “Davron yuki”, “Zamon”, “O‘zbegim”, “Xayol” singarilar zamonaviy rujni, davr mohiyatini ilg‘ab olishi, chuqur ifodalab berishi bilan ajralib turadi. Shoir bunday g‘azallarida tarixiy masofalarini nozik mantiq bilan ulaydi, tengsiz nisbatlarni chiroyli qiyosga olib keladi va shu orqali insonning ulug‘ligini, aql-zakovatning qudratini namoyish qiladi.

Garchi bu fikrlar to‘la dalillanmagan bo‘lsa-da, bizda ishonch tuyg‘usini tug‘diradi, negaki, “Davron yuki”, “Zamon”, “O‘zbegim”ni o‘qir ekanmiz, tanqidchi mulohazalarida haqiqat mavjudligi anglashiladi. Biroq Ibrohim G‘afurov “Yoshlik devoni”dagi she’rlarning qadr-qimmatini haqqoniy mezon bilan aniqlash o‘rniga ularni faqat ulug‘lash, ma’qullahni afzal ko‘rgan. Axir, “Yoshlik devoni”dagi bir qancha jiddiy nuqsonlar haqida lom-mim deyilmay, g‘oyaviy-badiiy zaiflik, yuzakilikning e’tibordan soqit qilinishini boshqacha tushuntirish mumkinmi?!”⁶³

⁶² Худойберганов Н. Чўққилар чорлайди (Социалистик реализм. Замонавийлик. Махорат). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1975. –Б. 136-137.

⁶³ O`sha manba,- B.137-138.

Olim xoh u tajribali, taniqli ijodkor bo‘lsin, xoh yosh ijodkor, hammasining asariga xolisona yondashadi, tajribali ijodkorning asari har doim ham kamchilikdan xoli bo‘lmasligini eslatadi. Va bunday holat tanqidchilar ijodida ham uchrab turishini ko‘rsatmoqchi bo‘ladi.

Savolga javob axtarish maqsadida “Rubobim tori ikkidur” she’rini ko‘rib chiqadi munaqqid:

Rubobim tori ikkidur
Biri quvnoq, biri mahzun.

Shundan so‘ng o‘quvchiga, tasavvur qiling, rubob torlaridan biri shodlik, baxt-saodat haqida kuylasa-yu, biri g‘am-anduh, alamlarni, qayg‘uni kuylayapti, deydi. Bu bilan hayotdagi qarama-qarshiliklar, murakkabliklarni bildirishini ta’kidlaydi va o‘quvchini keyingi satr sari yetaklaydi:

Ki baytim satri ikkidur:
Biri dilxush, biri dilmun...

Olim shunga ajablanadiki, dastlabki baytda rubob tori haqida aytilgan fikr qanday qilib she’riy satrga ko‘chib qoldi. Buning sirini keyingi misralarda ochilib qolar, deb umid qiladi:

Nigorim chashmi ikkidur,
Biri yag‘mo, biri jodu.
Bu jodudan ikki ko‘zim
Biri Sayhun, biri Jayhun”⁶⁴.

Tanqidchi dastlab rubob torlari, she’r bayti bir yoqda qolib, sevikli yorning ko‘zlariga ta’rif beryapti, deydi. Ko‘z nima uchun joduga, yag‘moga, Jayhunga va Sayhunga o‘xshatilyapti, deydi. Yana boshqa o‘xshatishlarni ham keltirib o‘tadi: “Jahonda ikki dilbarning biri sensan, biri Laylo”, “Jahonda ikki yulduz bor, biri sensan, biri Zuhro”, “Jahonning mehri ikkidur, biri sensan, biri oftob...” kabi o‘xshatishlarni keltiradi va o‘z uslubiga xos ravishda savol qo‘yadi: Kim ta’riflanyapti? Bunda biror shaxs qiyofasi gavdalantirilmayaptiku, deb e’tiroz bildiradi. Mulohazalarning mavhumligini, umumiyligini

⁶⁴ Воҳидов Э. Ишқ савдоси. Сайланма. 1-жилд. – Т.: Шарқ, 2000. –Б. 164.

ta'kidlaydi. Ular shoirni ham, uning dilbarini ham kitobxon ko'z oldida jonlantirib berolmasligini, ammo misralarning ravon, silliq o'qilishini tan oladi. Lekin qanday fikr himoya qilinayotgani mavhumligicha qolganini aytadi.

Norboy Xudoyberganov Erkin Vohidov ijodini tahlil qilar ekan, u tajribali shoir, uning hamma yozgan she'rlarini maqtasa bo'laveradi, uni tanqid qilish shart emas, degan fikrdan yiroq turadi. Chunki uning talabchanligi, adabiyotga fidoyiligi bunga yo'l bermaydi. Zaif she'rlarining zaif tomonini, yaxshi she'rlarining maqtashga arziyadigan jihatini to'g'ri tahlil qilib beradi. Munaqqid faqat tanqidchi yoki o'quvchi sifatida emas, adabiyotshunos olim sifatida ham she'rlarning poetik jihatiga e'tiborni qaratadi.

“Jahongir va sartarosh” asarida esa lirik qahramonninggina emas, balki Amir Temurning hamda sartaroshning jonli qiyofasini, o'ylari, kechinmalarini butun vujudingiz bilan his qildiradigan konkret poetik mazmun kashf etilgan: O'tror yaqinida askarlarning dushmanlar bilan olishuvdan, janglardan emas, qattiq sovuqdan halok bo'lish xavfi tug'iladi, ana shunda Temur “niliy shohi ko'yak kiygan” holda yalanglikka chiqib, sartaroshga sochini oldirishga qaror qiladi va bu bilan har qanday izg'irinni yengish mumkinligini isbotlashga kirishadi. Jahongirning mana shu holati lo'nda, aniq qilib chizilgan:⁶⁵

“O'ltirar beparvo
Mag'rur, ulug'vevor.
Ko'kraklar ochiq xuddi yoz mahal.
Na titroq, na hatto kiprik qoqmoq bor,
Bamisoli misdan yasalgan haykal...”⁶⁶

Erkin Vohidov she'rlarining tahlili jarayonida asar qahramonlarning holati, xarakteriga ham e'tibor beradi. Yoki shoir tanlagan obrazlar hayot haqiqatiga mos tushadimi, tushmaydimi, bo'lishi mumkinmi, mumkin emasmi – hamma-hammasini e'tibordan qoldirmaydi. Va munaqqid o'z uslubiga ko'ra shunday izoh beradi:

⁶⁵ Худойберганов Н. Ўсиш-ўзгариш қийинчиликлари. Шарқ ўлдузи журнали, 1984 йил 4-сон, – Б.187.

⁶⁶ Вохидов Э. Келажакка мактуб.Шеърлар. – Т.: Ёш гвардия, 1983. – Б.25.

“Qarang-a, butun dunyoni titratgan jahongirni oddiy bir sartarosh daf qiladi! Tabiiyki, bunday hodisaning real hayotda ro‘y berishi amrimaholdir. Shuning uchun Erkin Vohidov she’riy hikoyani rivoyat deb ataydi. Lekin rivoyat ham o‘quvchini ishontiradigan darajada hayotiy mazmun kasb etishi kerakmasmi?...”⁶⁷

Munaqqid shoirning “Kamtarlik haqida” she’rida ham shunday fikr-xulosalarini bayon etgan. Lekin nima bo‘lganda ham Erkin Vohidov she’rlari o‘z o‘quvchilarini yo‘qotgani yo‘q. O‘quvchi asarni o‘z dunyoqarashidan kelib chiqqan holda o‘z fikri bilan talqin etadi, munaqqid esa ham o‘quvchi-kitobxon fikri bilan, ham munaqqid fikri bilan, ham adabiyotshunos fikri bilan talqin etadi. Erkin Vohidov she’rlaridagi ravonlikni, soddalikni va mazmun jihatdan mukammallikni ta’minlaydigan jihatlarini tadqiq qiladi munaqqid.

XX asr o‘zbek she’riyatining darg‘alaridan yana biri bo‘lgan Abdulla Oripov ijodi haqida ko‘pgina ilmiy izlanishlar olib borilgan. Shoir adabiyot maydoniga kirib, el og‘ziga tushib tanilibdiki, uning she’rlarini barcha munaqqidlar bir-bir “elakdan o‘tkazishdi”. O‘rni kelganda tanqid qilindi, o‘rni kelganda maqtaldi. Lekin hech qachon o‘quvchisini yo‘qotmadni.

Abdulla Oripov adabiyotda adolatsizlikka qarshi o‘t ochgan yosh shoir sifatida paydo bo‘ldi. Uning ijodiga salbiy munosabatlar bildirildi. Lekin 1965-yilda Abdulla Qahhor o‘zining “Talant –xalq mulki” maqolasida Abdulla Oripovni himoya qilib chiqqanini, maqola ilk bor O‘zbekistonda emas, balki Moskvada “Literaturnaya gazeta”da bosilib chiqarilishi milliy ijodkorlar hayotidagi tarixiy voqeа bo‘lganini va qay darajada hal qiluvchi ahamiyat kasb etganligini munaqqid Norboy Xudoyberganov e’tirof etadi va maqoladan parcha keltiradi: “Abdulla Oripov “Temir odam” degan she’rida murakkab texnika siridan voqif bo‘lgan, lekin insonning quvonchi, g‘am-g‘ussasiga kelganda qulog‘i kar, tili lol bo‘lgan, yig‘lagan go‘dakning boshini

---

⁶⁷ Худойберганов Н. Ўсиш-ўзгариш кийинчиликлари. Шарқ ўлдузи , 1984 йил 4-сон, – Б.187.

silolmaydigan, onaga taskin-tasalli berolmaydigan odamlarga ta’na toshini otadi”⁶⁸.

O‘zbek she’riyatini yuksak cho‘qqiga olib chiqqan shoir, O‘zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov ijodini birorta munaqqid chetlab o‘tmagan. Har bir ijodkor o‘z nuqtayi nazaridan kelib chiqib tahlil qilgan. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov, Salohiddin Mamajonov, Mahkam Mahmudovning she’riyat haqidagi fikrlari, Matyoqub Qo‘shtonovning Abdulla Oripov ijodiga bag‘ishlangan “Onajonim she’riyat” deb nomlangan risolasi, “Abdulla Oripov” (Suvon Meli bilan hamkorlikda) deb nomlangan kitobi, Norboy Xudoyberganovning “Ehtiros to‘lqinlari” kitobidagi shoir she’rlariga munaqqid munosabati, shuningdek, N. Rahimjonov kabi tanqidchilar shoir ijodini kuzatishgan, she’rlarini tahlil qilishgan, o‘z o‘rnida bahosini berishgan. Hatto, o‘sha davrlarda davlat rahbari bo‘lgan Sharof Rashidov ham shoir ijodiga befarq bo‘lmaganini munaqqid Norboy Xudoyberganov shunday e’tirof etadi: “...Bunga rahmatli Sharof Rashidov ham befarq qaramaganlar. Jumladan, shaxsan o‘zim bilan bir qancha muloqotlarida: ”Sizning ko‘pgina maqolalaringiz, ayniqla, “Literaturnaya gazeta”, “Drujba narodov”, ”Voprosi literaturi” kabi Moskva matbuotidagi chiqishlaringizda asosan uch Abdullani – Qodiriy bilan Qahhorni, Oripovlarni qo‘llab-quvvatlaganingiz, o‘zgalarga esa ko‘proq tanqidiy nuqtayi nazardan yondashayotganingiz bироqlamalik emasmi?” – deya tanbeh berganday bo‘lganlari xotiramda bir umr muhrlanib qoldi...”⁶⁹

Har bir yozuvchi o‘z izlanish-intilishlariga, o‘z ijodiga ulkan mas’uliyat bilan yondashmasa, atrofda ro‘y berayotgan barcha voqeahodisalarga faol munosabatda bo‘lishni ta’minlaydigan haqqoniy g‘oyalarni zo‘r mahorat bilan ifodalamasa, asarda ifodalanayotgan syujetlar haqqoniy bo‘lmasa, hech bir ijodkor ijodiy yutuqqa erisha olmasligini olim ko‘p bora ta’kidlaydi.

⁶⁸ А.Қаххор. Талант – халқ мулки. /Ҳақ сўзнинг кучи. 5 жилдлик.5-жилд./ – Т.: Адабиёт ва санъат, 1989. –Б. 219-220.

⁶⁹ Худойберганов Н. Дил-у тил сехри. – Т.: Ёзувчи, 2002. – Б.17.

Jumladan, Norboy Xudoyberganov shoir ijodini tahlil qilar ekan, “...Abdulla Oripov deyarli bir maromda yuksak talabchanlik bilan qalam tebratib, ijodiy taraqqiyot yo‘lidan ildam qadam tashlaganini, oz va soz yozishning qat’iy qonuniga riosa qilganini, eng muhimi, shoir kitobxonlarning ma’naviy kamolotini ta’minalashga yo‘naltirilgan obrazlar yaratish g‘amini yedi va buni o‘zining “Avlodlarga maktub”, “O‘ylarim”, ”Malomat toshlari” kabi she’rlari orqali isbotlab bera oldi”⁷⁰, - deydi o‘zining “Haqiqat yog‘dulari” kitobida.

Haqiqiy iste’dodni xalqning o‘zi ko‘taradi. U iste’dod egasi kim, qayerda yashaydi, kimlar bilan yaqin aloqada bo‘lganigacha qiziqadi. Aksar ijodkorlar hayoti va ijodi bilan tanishishi jarayonida ularning kambag‘al oiladan chiqqanligi, yashash sharoiti unchalik yaxshi bo‘lmaganligi, otasonasidan erta yetim qolib, kishilar qo‘lida tarbiya topgani va boshqa shunga o‘xhash taqdir egalarining xalq nazariga tushishiga, birinchi o‘rinda mehnat bo‘lsa, ikkinchi o‘rinda iste’dod lozimligini yaxshi bilamiz. Ana shunday oddiy oiladan chiqqan, onasidan erta yetim qolgan Abdulla Oripov Abdulla Qahhor ta’biri bilan aytganda “yozuvchilikka cho‘g‘day yonib kirgan” ijodkorlardan.

Munaqqid A.Oripov ijodini kuzatish jarayonida ijodkor chinakam iste’dod sohibi bo‘lsa, unda qandaydir sehrli va hech kimdan, hech nimadan qaytmaydigan, yengilmaydigan har qanday qiyinchiliklarni bartaraf etishga undaydigan kuch-qudrat mavj urib turadiki, bu kuch-qudrat unga tinchlik bermaydi, uni muttasil ravishda bir lahza tinib-tinchimasdan izlanib, intilib, kurashib yurishga mahkum etadi, deya ta’riflagan.

Tanqidchi shoirning o‘zbek she’riyatiga bamisoli yulduzdek kirib kelganini, jahon va o‘zbek adabiyoti an’analarini ijodiy o‘rganib, o‘zlashtirganini va o‘ziga xos ajoyib she’rlar yaratganini e’tirof etadi: “Qizig‘i shuki, Abdulla Oripovning shunday she’riyat namunalarini kashf etganini e’tirof etganmiz, ayni choqda, ayrim tanqidchilarimiz, hatto ba’zi tajribali ijodkorlarimiz shoirning bir qancha she’rlaridagi lirik qahramonlar ojiz,

---

⁷⁰ Худойберганов Н. Ҳақиқат ёғулари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985. –Б. 117.

notavon, o‘z yo‘lini topolmayapti, nuqul iztirob chekadi, ruhiy g‘alayonlar ichida yuradi, hayotning yorug‘, nurli tomonlarini ko‘rmaydi, deb yozishdi... Hatto “Noviy mir” jurnalida bositgan ”Tilla baliqcha” she’rida voqeligimiz hovuz timsoli orqali talqin etilib, g‘oyaviy chalkashlikka yo‘l qo‘yildi, degan fikr ham aytildi. Aslida bu aybning hech qanday asosi yo‘q edi”⁷¹, deb shoir ijodiga berilgan bahoni rad etadi va uning hayot haqiqatidan chekinmaganini, g‘oyaviy chalkashliklarga yo‘l qo‘ymaganini keyingi asarlarida o‘zini ko‘rsatganini ta’kidlaydi.

Adabiyotshunos olim Matyoqub Qo‘shtonovning tanqidchi Suvon Meli bilan hamkorlikda yaratgan “Abdulla Oripov” deb nomlangan kitobida shunday fikr berilgan: “... baliqcha... butun dunyoni mana shu ko‘lmak hovuz deb biladi. Fikr – ikki muddao bir nuqtada jamuljam. Axir, dunyoning faqat o‘zini tor, burqsigan dunyoqarashi bilan ko‘radigan, ba’zan faqat o‘z shaxsiy manfaati nuqtayi nazaridan hayotga munosabatda bo‘ladigan, o‘zini er bilib hayotda sherlar borligini tasavvur qila olmaydigan tilla baliqsifat xudbinlar bor-ku hayotda”⁷².

”Tilla baliqcha” o‘z davrida tanqidchilikda anchagina bahs-munozaraga sabab bo‘lgan she’rlardan biridir. Bu she’rga ko‘pgina munaqqidlar o‘sha davr muhitidan kelib chiqib fikr bildirishgan. M.Qo‘shtonov ba’zi munaqqidlarning, she’r yaratilgan davrda tilla baliqcha timsoli o‘sha davr sovet hayoti uchun tipik hodisa emas, degan fikrini keltiradi va buni “hayotga tuhmat”, deb baholaydi.

Tanqidchi Yashar Qosimov “Tilla baliqchaning toleyi” (“Sharq yulduzi” jurnali, 1986-yil 12-son) maqolasida tanqidchi Mixli Safarovning fikricha, shoir “dunyoga faqat o‘z halovati, manfaatlari ko‘zi bilan qaraydigan usti yaltiroq, ichi qaltiroq kishilarni ”tilla baliqcha” timsolida nafrat bilan elga namoyish qiladi, degan fikrini keltiradi va bu xulosaning bitta tanqidchi fikri bilan qolib ketganda, bu she’r bu darajada ommalashmasligini, yillar davomida

⁷¹ Худойберганов Н. Ўз дунёси, ўз қиёфаси. Адабий ўйлар. – Т.: Ёш гвардия, 1986. – Б.11-12.

⁷² Кўшжонов М., Мели Сувон. Озор нидосининг изҳори./ Абдулла Орипов/. – Т.: Маънавият. 2000. –Б. 30-31.

turli tanqidchilar tomonidan tahlil qilinib, adabiy tanqidning asosiy obyektiga aylanib qolganligini e’tirof etadi. U taniqli munaqqid M.Qo’shjonovning she’r haqidagi tahlillariga e’tiroz bildiradi: “...Negadir she’rdagi “Tuxumdan chiqdiyu keltirib uni shu loyqa hovuzga tomon otdilar” degan ta’kid tanqidchi talqinida “Tuxumdan chiqibdiki, baliqcha hovuzni ko‘ribdi” tarzidagi xabarga aylanib qolgan. Yoki “Xor-u xas, xazonlar ustin yoptilar” misrasining mazmuni tanqidchi tomonidan “xori xas xazonlar bilan ustini yopibdi” tarzida o‘zgartirilgan. Shunday qilib, zamirida u (M.Qo’shjonov nazarda tutilmoxda-S.Eshpulatova) juda muhim va katta ma’no yashiringan “otdilar” va “yoptilar” fe’llariga (ta’kidlariga) chuqur e’tibor berilmaganligi tufayli she’rdagi butun boshli bir obraz “xor-u xas, xazonlar” unutib yuborilgan”⁷³.

Muallif she’r mazmunidagi o‘zgarishlarni sinchiklab tahlil qiladi, yuqoridagi tahlillar she’r mohiyatini to‘g‘ri tushunishga xalaqit bergenini va tilla baliqcha obrazini xudbinlik va manfaatparastlikka olib kelganini aytadi. She’r tahlili jarayonida olim A.Oripovning boshqa she’rlaridagi obrazlar tahlili orqali uni qiyoslaydi, o‘xhashh tomonlarini ko‘rsatib beradi va shunday xulosaga keladi:

“Shunday qilib, tilla baliqcha obrazining *fojiali* (S.Eshpulatova) taqdirida eng avvalo iste’dod va go‘zallik fojiasi aks etganligi ko‘rinib turibdi. Tilla baliqcha bu – yovuzlik va razolat qurboni. Qurbonlar esa nafrat uyg‘otmaydi. Aksincha, inson shunday qismatlardan katta saboq oladi, ularga yurakdan achinadi, qayg‘uradi. She’rdagi biron misra yoki so‘zda ham tilla baliqchaga nisbatan salbiy munosabat sezilmaydi, balki har satrda, har bitta so‘zda uning alamli qismatidan afsuslanish bor”⁷⁴.

Maqola muallifining ta’kidlashicha, tilla baliqcha sha’niga aytilgan barcha salbiy fikrlar, e’tiroz, g‘azab va nafrat unga nisbatan emas, balki uni shu ko‘yga solganlarga nisbatan qaratilgan.

---

⁷³ Косимов Я. Тилла балиқчанинг толеи. Шарқ юлдози журнали, 1986 йил, 12-сон. – Б.183.

⁷⁴ O’sha manba, – В.183.

Filologiya fanlari doktori, adabiyotshunos olim Suvon Meli tilla baliqcha she‘rini quyidagicha tahlil qiladi. Dastlab olim M.Qo‘shjonov va Yashar Qosimov talqiniga munosabat bildiradi: “Agar M.Qo‘shjonov va boshqalar tilla baliqchani manfaatparast, xudbin kimsalarning timsoli sifatida tamom salbiy baholasa, Y.Qosimov uni nobop zamonning qurboni sifatida tamom ijobiy baholaydi”⁷⁵.

She‘rni S.Meli quyidagicha tahlil qiladi: “Tilla baliqcha faqat biqiq muhit, cheklangan jamiyatda emas, balki vujud qobig‘ida qolib, vujud ehtiyojlarini hayotning birdan bir ma‘nisi deb bilgan odam fojiasi. Fojia ham shu odam uchun va shunday holni kuzatib alam chekayotgan “men” uchun. Alamning behadligiga yana bir bois shuki, “men”ga ham tilla baliqchaning vujudiy biqiqligi yet emas. U ham xom sut emgan banda”⁷⁶.

Norboy Xudoyberganov Abdulla Oripov ijodiga xolis baho beradi. Bo‘sh, sayoz yozilgan she‘rning sayozligini aytadi, kishi qalbini titratadigan she’rlarining mazmunini yuqori baholaydi. Va shu o‘rinda “Savob”, “Nozim Hikmat”, “Xayrlashuv” kabi she’rlaridan misralar keltirib ta’riflaydi. Uning ijodida bu she’rlarning o‘rni katta. Olim ana shu tomonlarini hisobga olib, uning “Savob” nomli she‘rini tahlil qiladi yoki “Lekin bu ulug‘ dunyoda urfini sotganlar ozmi? Lekin bu ulug‘ dunyoda tilini sotganlar ozmi? Olam bozorida sira kiprik qoqmay, yurtini, elini sotganlar ozmi?” (“Nozim Hikmat”), deya turk xalqining ulug‘ shoiri va sodiq farzandi Nozim Hikmatni chin qalbdan ehtirosli misralarda muborakbod etgan, “Xayrlashuv” she’rida esa hayotning har bir lahzasini qadrlashga chaqirgan, o‘z quvonchlari, g‘am-alamlarini baham ko‘rishga tayyor turgan bedor, ziyrak, hujumkor qalb egasi bo‘lgan shoirga o‘z hurmatining, muhabbatining cheksizligini, Abdulla Oripov ana shunday hurmat va e’tirofga, e’tiborga loyiq, pokiza qalbga ega bo‘lgan insonligini e’tirof etadi.

---

⁷⁵ А.Расулов. Танқид, талқин, баҳолаш. – Тошкент. Фан, 2006. – Б.171.

⁷⁶ Кўшжонов М., Мели С. Абдулла Орипов. – Тошкент. Маънавият, 2000. – Б.84-87.

Abdulla Oripovning fikran barkamol, badiiy tafakkurning yetuk namunasi bo‘lgan she’rlaridan biri “Olomonga” she’ridir.

Mashrab osilganda qayoqda eding,
Lorka otilganda qayoqda eding,
Surishtirganmiding Qodiriyni yo,
Qalqon bo‘lganmiding kelganda balo.
Hukmlar o‘qilur sening nomingdan,
Tarixlar to‘qilur sening nomingdan,
Nimasan, qandayin sehrli kuchsan?
Nechun tamoshoga munchalar o‘chsan?
Qarshingda hasratli o‘yga tolaman,
Qachon xalq bo‘lasan, ey, sen – olomon?⁷⁷ -

deb nido qilishi ham ana shuning natijasidir.

Fikrlarning juda aniqligi, ammo ularda nohaqlikdan, ifloslikdan, qabihlikdan yaralangan yurak tug‘yoni ifodalanganligini, hatto misralarni nasrga aylantirganda ham ularda mavjlanib turgan kuchli tug‘yon, ehtirosning aslo susaymaganini aytadi. Shoirning yonib-kuyib, hayajonlanib, butun vujudi bilan berilib kuylagani va har bir so‘zining nishonga bexato borib tegishini ta’kidlaydi:

Har qanday she’r ham inson qalbini zabit eta olmaydi. Insonga ma’naviy ozuqa beradigan, unga kuch-qudrat baxsh etadigan ma’no ifodalangan she’rlargina ko‘ngilga jo bo‘ladi. Norboy Xudoyberganov Abdulla Oripov she’rlaridagi ana shunday kuch-qudrat baxsh etadigan ma’no to‘g‘risida fikr bildiradi: “Abdulla Oripovning “Malomat toshlari”da dastlab qora hasad, yovuz tuhmat, maraz-u g‘araz toshlari insonning baxtiyor turmush kechirishiga doimo raxna solib turishi, shuning uchun tevarak-atrofga hushyor boqishimiz zarurligi uqtiriladi, so‘ngra g‘aflat farishtasini bedor etib, mudroq ruhda g‘alayon ko‘taruvchi malomat toshlariga diqqatimiz jalb etiladi... Lirik qahramon timsolida vijdonga xiyonat qilmasdan hayotini poklik, soflik,adolat

---

⁷⁷ Орипов А. Сайланма: Муножот: Шеърлар. – Т.:Faafur Fулом, 1992. – Б. 337.

tantanasi uchun kurash yo‘liga tikkan mardonavor zamondoshimizni ko‘rib, uni jamiyatda har xil olishuvlar, to‘qnashuvlar “qozon”ida qaynab, pishib yetilishga, ma’naviy barkamollik dovonini zabt etishga chorlaydi, aks holda:

Mudroq vijdon uchun, soxta shon uchun,
Behuda to‘kilgan qancha qon uchun,
Zaminning tuzalmas jarohati deb,
Moviy dunyolarning halokati deb,
Bir kun egilmasmi odamzod boshi,
Bizga ham yog‘masmi malomat toshi?⁷⁸

Shunday yashaylik, mehnat qilaylik, kurashaylikki, qalbimizni o‘kinchlar, pushaymonlar, afsus-u nadomatlar kemirmasin, boshimizga ta’na toshlari yog‘ilmasin, hayotga yorug‘ yuz bilan qaraylik, bugunimizdan ertamiz kemtok bo‘lmasligi uchun hushyorlikni yo‘qotmaylik, degan o‘ylar Abdulla Oripovning “Malomat toshlari”ga singdirib yuborilgan”⁷⁹.

Munaqqqid shu tariqa Abdulla Oripovning she’rlarini tahlil qiladi. Ma’qul bo‘lgan joyini maqtaydi, ma’qul bo‘lmagan joyining kamchiliklarini ko‘rsatib o‘tadi. Shoir she’rlari har doim ham a’lo darajada bo‘lmaganini, ba’zi hollarda uning bayonchilikka yo‘l qo‘yganini ham e’tibordan chetda qoldirmaydi.

Ko‘pgina munaqqidlar tomonidan tahlil qilingan va muhokamalarga sabab bo‘lgan “Ayol” she’rini quyidagicha tahlil qiladi:

“Abdulla Oripov o‘zining “Ayol” she’rida beva qolgan ayollarni ulug‘lab, o‘zlarini “ming bitta bozordan olib, ming bitta bozorga solgan” buzuqi xotinlarga qarata:

“Shu sodiq bevaga sajdalar qiling,
Shu sodiq bevaga aylang ehtirom”,-

deydi. Buni qanday izohlash mumkin?

⁷⁸ Орипов А. Сайланма: Муножот: Шеърлар. –Т.: Фафур Ғулом, 1992. –Б. 267.

⁷⁹ Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978.–Б. 168-169.

Avvalo shuki, yengil tabiatli xotinlar bevalarga sig‘inmaydi, ularga bosh egmaydi. Negaki, ular bevalikni tarkidunyo qilish bilan baravar deb tushunishadi. Binobarin, haligiday yengil tabiatli ayollarga nisbatan beva qolgan xotinlarni emas, balki ko‘z o‘ngida turmush kechirishayotgan sadoqatli, vafodor er-xotinlarni namuna qilib ko‘rsatilsa yaxshi bo‘lardi. Nega shunday qilinmaydi? Chunki shoир o‘z oldiga boshqa maqsadni vazifa qilib qo‘ygan. U abadiy firojni abadiy visol deb bilgan kelinchaklarning hayotini tannozlarga, yorini kutgali tirnoqcha sabr-qanoat topolmaydigan bevalolarga qarama-qarshi qo‘yib, sevgi, ishqning, vafoning muqaddasligini qayd etadi:

Shundaylar bo‘lmasa agar dunyoda,

Bu qadar muhtaram bo‘lmasdi ayol.

Mazkur she’rda shoирning yuqoridagi kabi fikr-mulohazalariga shu tariqa xulosa yasaladi. Bunga qanday asos bor? Shoир o‘z niyatini yengiltak, tannoz xotin-qizlar bilan chidamli, sabr-toqatli bevalarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish orqali ifodalaydi”⁸⁰.

Muallif “Ayol” she’rini tahlil qilishdan oldin vafo va sadoqat timsoli ifodalangan yoki sevgini yengil-yelpi hayot, deb qaraydigan obrazlar ifodalangan asarlar xususida to‘xtalib o‘tadi. Dastlab, Otabek va Kumush sevgisi, Yo‘lchi bilan Gulnor sevgisi, “Qora ko‘zlar” romanidagi Avaz va Hulkar kabi chin sevgi egalari haqida fikr yuritib, undan so‘ng Pirimkul Qodirovning “Yurakdagи quyosh” asaridagi Sayyora, Habib No‘monning “Yoshlikda bergen ko‘ngil” asaridagi Nasiba, Abdulla Qahhorning “Nurli cho‘qqilar” hikoyasidagi Zuhra kabi hayotga yengil qaraydigan obrazlarni tahlil qiladi.

Shoir nazdidagi sevgi talqini, vafo va sadoqat tushunchalari ma’naviy qadriyatlarimiz, milliy urf-odatlarimiz chashmasidan suv ichadi. “Ayol” she’ridagi o‘n to‘qqiz yoshida beva qolgan kelinchakning jangchi yoriga sadoqati kimlargadir g‘alati tuyulishi, sharqona hayot tarziga mos kelmasligi

---

⁸⁰ Худойберганов Н. Эхтирос тўлқинлари.(Адабий мулҳазалар). – Т.: Ғафур Ғулом, 1970. – Б.121-122.

mumkin. Biroq sharqqa xos mezonlardan kelib chiqib, vafo, sadoqat timsoli, yorning xotirasi oldida o‘z huzur-halovatidan kechishning yuksak namunasi sifatida talqin qilingan, desa bo‘ladi.

Bu she’r xususida munaqqid Umarali Normatov va Ochil Tog‘ayevlar ham o‘z fikrlarini bildirishgan.

Ochil Tog‘ayev “Sevgi va sadoqat” maqolasida “Ayol” she’rini badiiy asar sifatida maxsus tahlil etilmaganini, she’rdagi faqat bir fikrga e’tiroz bildirganini ta’kidlaydi: “Sevgilisi halok bo‘lgach, umr bo‘yi yolg‘iz o‘tgan ayol hodisasini asrlar bo‘yi vafodorlik timsoli, muhabbatga sadoqat, deb(ta’kid O.Tog‘ayevniki- N.X.) talqin etib kelgan. Odamlar ongi va xarakteriga chuqur o‘rnashib qolgan bu fikrga bir oddiy maqola avtori (*muallifi*- S.E.) daf’atan e’tiroz bildirib, bu tushunchani yangi zamon ruhida talqin etmoqchi bo‘ladi”⁸¹.

Munaqqid Norboy Xudoyberganov Ochil Tog‘ayevning tahlilini shunday izohlaydi: “Avvalo shuki, muhtaram tanqidchimiz “Sevgi va sadoqat” maqolasida “Ayol” she’ri “badiiy asar sifatida maxsus tahlil etilmagan”, deb, o‘zi amalga oshirgan ishni amalga oshirmadim, deb da’vo qiladi... Ochil Tog‘ayev dastlab shoirning “umuman ayol sadoqatini ulug‘lash”iga xayrixoh ekanligini uqtiradi-da, so‘ngra butun diqqatini bir umr tanho yashash kerak, degan fikr tarkidunyochilikka, zohidlikka olib kelishi to‘g‘risida mulohaza yuritadi... Maqolaning boshidan oxirigacha Ochil Tog‘ayev “Ayol” she’rida qandaydir nomukammallik bor, degan fikrga urg‘u beradi”⁸².

Ochil Tog‘ayev Abdulla Oripovning “Ayol” she’rini shunday tahlil qiladi: “...Shoir o‘n to‘qqiz yashar kelinchak urush tufayli sevganidan ayrilib, bir umr tul o‘tishga majbur bo‘ldi, deydi. Biroq, she’rning bosh g‘oyasi bu emas. Shoir “abadiy firoqni abadiy visol” deb bilgan kelinchak xarakterini vafo timsoli, ayol jasoratining belgisi deb ulug‘laydi. Ayolning yosh umrini xazon

⁸¹ Худойберганов Н. “Ишонч”.Адабий-танқидий мулоҳазалар,бахслар, кузатишлар, қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. –Б. 94.

⁸² Худойберганов Н. Ишонч. Адабий-танқидий мулоҳазалар,бахслар, кузатишлар, қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. –Б. 95.

qilib tul o‘tishi voqeasi she’rxonda urushga nafrat uyg‘otadi. Yolg‘izlik hayotiy nomukammal umr kechirishdir. Bu hol ijtimoiy faollilikning ham nomukammalligi demakdir. Hayotda oz bo‘lsa-da, uchrab turadigan bu hodisa zohidlik, tarkidunyochilik deb atalgan eski diniy aqidalarni esga tushiradi. Abdulla Oripovning, umuman, ayol sadoqatini ulug‘lashi tahsinga sazovordir”⁸³ qabilida e’tirofini bayon etadi. Lekin yana shuni qayd etadiki, tul qolgan bevalar sevgilisining muhabbatiga emas, balki ularning xotiralariga sodiq qoladi, deydi.

Norboy Xudoyberganov shoir va yozuvchilar ijodini o‘rganar, uni tahlil qilar ekan, asarning tiliga, uning ravonligiga, hatto gap qurilishiga va ma’nosiga ham e’tibor beradi: “Tilga muhabbat insonga ona suti bilan kirib boradi. Tilning onaga qiyoslanishi, ona tili deb yuritilishi bejiz emas. Bordi-yu, onaga xiyonat qilinsa, uni sevib, ardoqlamasa, tilga mehr qo‘yish mumkinmi? Yosh ijodkorlarimizning tilimizni sevishi kishini quvontiradi. Ularning g‘oyaviy-badiiy jihatdan baquvvat asarlarini o‘qir ekansiz, har bir so‘z, har bir ibora, har bir gapning yurak tug‘yoniday jaranglayotgani sezilib turadi. Yana shunga erishilganki, she’rning har bir satri, har bir so‘zi kuchli ehtiros, kuchli dardga yo‘g‘rilgan ma’nolarni yig‘ib, salmoqli ijtimoiy g‘oya hosil qiladi va bu g‘oya o‘quvchiga benihoya qimmatli ma’naviy ozuqa baxsh etadi. Chunonchi, Abdulla Oripovning bir qancha nazmiy tashbihlari, jumladan, “Uyqu” she’ri ana shunday fazilatlari bilan ajralib turadi. Unda ifodalangan fikrlar o‘z harorati, haqqoniyligi, chuqurligi bilan yangicha ma’no, mazmun bo‘lib yangraydi. She’rning dastlabki misralariga diqqat qiling:⁸⁴

Odamlar uxlaydi o‘n yil, o‘n besh yil,
Sezmasdan, sevmasdan, hissiz va mudroq.
Ba’zida, ochiq gap, o‘rtansa ko‘ngil,

⁸³ Тоғаев О. Севги ва садоқат (Ёш бир адабиётчи хатига жавоб), Гулистон журнали, 1983 йил, 8-сон . – Б.26.

⁸⁴ Худойберганов Н. Ёшлик илҳомлари [М.Қўшжонов таҳрири остида]. – Т.:Ёш гвардия, 1975. –Б. 97-98.

Uxlagim keladi menin ham uzoq.⁸⁵

Bu misralarni tashkil etgan so‘zlarning barchasi oddiy, ularning ichida o‘zining yaltiroqligi, rangdorligi bilan ko‘z qamashtiradigan birorta ibora yo‘q, lekin shu oddiy gaplarning tagida chuqur ma’no yashirinib yotibdi, “sezmasdan, sevmasdan, hissiz va mudroq” uxmlash degani – bu dunyoda bo‘layotgan o‘zgarishlardan, tashvishlardan tashqarida turish, hayotdagi harakatga, faoliyatga aralashmasdan, jimjit, beg‘am, osoyishta yashash demakdir; bordi-yu, yangilik, haqiqat, halollik uchun kurashsang, mehnat qilsang, ezbilik g‘alabasi yo‘liga joningni tiksang, doimo sezgir bo‘lasan, qiynalasan, g‘olib chiqqandan keyin quvonchga, shodlikka ko‘milib qolasan...

Osoyishta, tinch, faoliyatsiz, harakatsiz hayotdan hazar qil! “Uyqu”ning qahramoni, shoirning “men”i shu fikr bilan yashaydi, shu fikr bilan hayotni o‘zgartirishga intiladi”.⁸⁶

... “Uyqu”dan bironta noto‘g‘ri, noo‘rin ishlatilgan so‘zni, g‘aliz jumlan, siyqa iborani, stilistik chalkashlikni topib bo‘lmaydi. Axir, undagi so‘zlar, iboralar shunday ma’nolar bilan omuxtalashtirilgan, birlashtirilganki, ularni bir-biridan aslo ajratib tashlash mumkin emas!

Asrim, samolarda yoqolding chiroq,

Yulduz qilib otding fazoga o‘zni.

Qo‘zg‘ata olmading o‘rnidan biroq,

Askar yelkasida turgan yulduzni.

Asrim, izga solding ummonlar kuchin,

Yaratmoq istading so‘nmas bir chiroy.

Biroq gulzoringni toptamoq uchun

Qaydadir razilga berib qo‘yding joy.⁸⁷

Nima uchun hayot shunday? Bir jihatdan – ummonlar kuchini izga soladi, ammo gulzorni, go‘zallikni toptaydigan ayrim razillarga joy berib

⁸⁵ Орипов А. Сайланма: Муножот: Шеърлар. – Т.:Faafur Fулом, 1992. – Б.69.

⁸⁶ Худойберганов Н. Ёшлик илҳомлари [М.Кўшжонов таҳрири остида].–Т.:Ёш гвардия, 1975. – Б.98-99.

⁸⁷ Орипов А. Сайланма: Муножот: Шеърлар. – Т.:Faafur Fулом, 1992. –Б. 70.

qo‘yadi? Nima uchun fazoni zabit qilishda mislsiz qahramonliklar ko‘rsatadi, biroq “odamning dil yarasiga” malham topish qiyin bo‘lib qoladi?

Donolar uyqu do‘st, ammo me’yoridan oshib ketsa, dushman, der ekan o‘tmishda. Abdulla Oripov unga yangi ma’no baxsh etgan: hayotdagi o‘zgarishlar, har xil voqealardan chetda turgan, yuksak e’tiqod, haqiqat uchun kurashga o‘z kuch-qudrati, aql-idrokini sarflamagan shaxs insoniy qiyofasini yo‘qotadi, abadiy uyquga ketgan maxluqdan farqlanmay qoladi”⁸⁸, deydi munaqqid o‘zining “Yoshlik ilhomlari” kitobida yosh ijodkorlarning asarlariga bergen bahosida.

Abdulla Oripov ijodi haqidagi tadqiqotlar, bahslar bu bilan tugamaydi. Shoir she’rlari barhayot ekan, unga har bir kitobxon, munaqqid o‘z fikrini bildiraveradi. Uning ijodi yangidan yangi bahslarga sabab bo‘laveradi, qayta-qayta o‘qilganda yangi fikrlar va yangi mazmun kasb etaveradi.

Munaqqid “Haqiqat yog‘dulari” kitobida XX asrning yetuk shoirlaridan biri, o‘zining nasriy asarlari bilan ham o‘zbek adabiyoti rivojiga katta hissa qo‘shib kelayotgan ijodkor Muhammad Ali bilan tanishuvini shunday xotirlaydi: “U o‘zini Moskvadagi M.Gorkiy nomli adabiyot instituti talabasi – Muhammad Ali, deb tanishtirdi. Bir qarashda yigitcha juda sodda va ko‘rimsiz edi. Men unga : “senga ijod bilan shug‘ullanishni kim qo‘yibdi” degan ma’noda nigoh tashlagan edim, yangi tanishim dastlab bir xo‘mrayib qaradi-yu, so‘ngra to‘lib-toshib gapira ketdi... Bir zumda sodda va ko‘rimsiz yigit o‘rniga juda bilimli, iqtidorli yosh yigit qiyofasini ko‘rganday bo‘ldim. Chunki u chinakam shoir bo‘lish uchun Alisher Navoiy, Bobur, Furqat, Muqimiy kabi milliy she’riyatimiz bayroqdarlarini ham, Hamza, Hamid Olimjon, G‘afur G‘ulom singari o‘zbek sovet poeziyasining yirik namoyandalarini ham, rus va jahon klassiklarini, xususan, Tvardovskiydan, Isakovskiydan tortib Yevtushenkogacha bo‘lgan she’riyat zahmatkashlarini ham muntazam o‘qib, uqib, o‘zlashtirib olib, o‘zining takrorlanmas ijod

---

⁸⁸ Худойберганов Н. Ёшлик илҳомлари [М.Қўшжонов таҳрири остида]. – Т.: Ёш гвардия, 1975. –Б. 100-101.

dunyosini yaratishi, har bir so‘zi, poetik obrazlari bilan ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotga ta’sir o‘tkazish shart, degan fikrni butun vujudi bilan himoya qilgan edi”⁸⁹.

Bu yosh, qobiliyatli qalamkashning ijod yo‘lida uchraydigan juda ko‘p to‘sqliarni, qiyinchiliklarni bartaraf etib, hayot haqiqatini mavjud murakkabliklari bilan teran yoritadigan poetik kashfiyotlar yaratishi yoki she’riyat deb atalmish ijod bulog‘ining injiqliklariga bardosh berolmay uni “loyqalatib” ketadimi, degan fikrga ham borgan. Lekin Muhammad Alining ijoddagi jasoratini ko‘rib, o‘zining birinchi kitobi – “Fazodagi hislar”dayoq (1967) takrorlanmas poetik ovoz bilan maydonga chiqqanini, yangicha ijod olamini yaratishga jiddiy kirishganini tan oladi.

Shoirning eng yaxshi, sara she’rlari jam bo‘lgan “Sevsam, sevilsam” to‘plamiga uning ijodiy yetukligini zabit etish uchun olib borgan barcha izlanish-intilishlari, kurashlarini o‘ziga xos ko‘zgudek yoritib bergenini e’tirof etadi. Negaki, bu to‘plamga shoirning shu paytgacha bosilib chiqqan olti kitobidan saralab olingan poetik asarlari, yangi she’rlari kiritilgan bo‘lib, ularning barchasi Muhammad Ali iste’dodining tug‘ilish, shakllanish, barq urib ravnaq topish, ijodiy barkamollikni zabit etish jarayonini o‘z ichiga qamrab olganligini aytadi.

O‘zini iste’dodli deb bilgan har qanday ijodkor qanday sharoitda bo‘lmisin, o‘z qiyofasi, o‘z nuqtayi nazari, o‘z uslubini namoyon qilish orqali taraqqiyotga ta’sir ko‘rsatadigan ta’sirchan, to‘laqonli obraz yarata oladi. Muhammad Ali allaqachon buni to‘la idrok etib olgan. Uning she’rlaridagi o‘ziga xoslik barcha she’rlarida to‘la namoyon bo‘limgan bo‘lsa-da, u qanchalik salmoqli, yorqin iqtidorga ega bo‘lmisin, u o‘z qudratini hamma asarida ham bir xil namoyon qila olmasligini, bir asari muvaffaqiyatli chiqsa, ikkinchisida biroz omadsiz, keyingisida to‘liq namoyon qilsa, undan keyingisi zaif yoki kuchli bo‘lishi mumkinligini aytadi. Hamma ijodkor ham

---

⁸⁹Худойберганов Н. Ҳакиқат ёғдулари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат, 1985. – Б. 91-92.

har doim muvaffaqiyatli asar yoza olmasligini e’tirof etadi. Shunday bo‘lsa-da, u Muhammad Ali ijodiga ijobiy baho beradi, uning o’sha davr ruhi kasb etishi zarur bo‘lgan mavzularni ham hayot haqiqati talabiga muvofiq yoritganini aytadi.

Tanqidchi shoirning she’rlaridagi kamchiliklarni xolisona baholash bilan birga undagi yutuqlarga ham e’tibor beradi. Shoir she’rlaridagi nozik nuqtalarni ham e’tibordan chetda qoldirmaydi.

Ammo Muhammad Ali aksari hollarda o‘zining har bir so‘zi, har bir misrasi, har bir asari, aksari izlanishlariga juda yuksak talabchanlik bilan yondashganini, hayot haqiqatini zamondoshlarimizning boy, rang-barang, murakkab tuyg‘ulari, kechinmalari, orzu-umidlarining ta’sirchan manzaralarda gavdalantirishga butun vujudi bilan berilganini va nima haqida so‘z ochilmasin, qanday voqeа qalamga olinmasin, nima to‘g‘risida sevinch yoki tashvish izhor etilmasin, hammavaqt barcha fikrlar, tuyg‘ular, xatti-harakatlar, asosan, ikki nuqtaga kelib birlashishini e’tirof etadi. Munaqqid uning “Torlar”deb nomlangan she’ridan parcha keltiradi.

“Sevsam-u sevilsam , shunga munosib
Sochsaydi samoga sadolarin soz!
Tomchilar raqsi-yu, maysalar sasi,
Mavjlar kuyidagi pinhon zeru bam,
Goho g‘am, goh shodlik – barcha-barchasi
Nozik pardalari aro mujassam.
Ammo bir tor bordir, suyukli bir tor,
U tor uzilmagay ming yillar balkim.
U seni vasf etar, ey suyuk diyor,
U seni vasf etar, ey buyuk xalqim!”⁹⁰

N.Xudoyberganov she’r mazmunini tahlil qilar ekan, suyukli diyorni bitta bosh nuqta deb, buyuk xalqni va ulug‘ elni ikkinchi bosh nuqta deb belgilaydi. Torni esa Muhammad Alining nazdida o’sha ikki bosh nuqtani

---

⁹⁰ Мухаммад Али. Севсам, севилсам. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983. – Б.271.

“jon-u tani”ga, ruhiga singdirgan jangovar she’riyatga qiyoslaydi. Jangovar she’riyatda esa u samo va zaminni, butun borliqni ko’tarib, o‘z vataniga zo‘r muhabbat, xalqiga mehr-u hurmat bilan to‘lib-toshgan, inson baxt-saodatini, grajdanimlik burchini suiiste’mol qilgan qalloblarga nafrati cheksiz qalblar nidosi, tug‘yoni ifodalanganini aytadi va Muhammad Ali mana shunday qalblarni ardoqlaydigan, mana shunday qalblarning xaloskori sifatida maydonga chiqqan ijodkor, deydi:

“Yurak! Kichik yerga o‘xshashliging bor.

Dolg‘alarda sen sobit, barqaror,

Gohi oftob kular, gohi yog‘ar qor,

Gohi shodlik bosar to‘shini...

Bosh egmojni odat qilma g‘amlarga,

Nogahoniy zabit etgan sitamlarga...”⁹¹

Muhammad Ali o‘z ijodidagi ikkita bosh nuqtani Vatan va xalq hayotini mana shunday qalblarning tarjimayi holi, kechinmalari, intilish-izlanishlari, xatti-harakatlari tarzida gavdalantirganini e’tirof etadi olim va uning “Sevsam, sevilsam” kitobidagi she’rlarini barkamol asarlar, deb baholadi.

Bitta xoli uchun ikki shaharni tortiq qilmoqchi bo‘lgan Hofiz Sheroziyning mashhur baytiga shoir o‘zining “Rivoyat” she’rida go‘zal va betakror misralar bilan shunday javob qaytaradi:

“Ey Hofiz, ey tanti shoir, zukko ta’b!

Qaramay sarf etgan boylig-u zarin!

Kim seni aytolur bechorahol deb,

Bir xolga bersang gar ikki shaharni!

Mahbubang bo‘lsa ham zolim, shunchalar,

Qilgan himmatingga qoyil qolurman.

Men yorga bermasman na uy, na shahar,

Men faqat qalbimni bera olurman”⁹².

---

⁹¹ O‘sha manba, – B.273.

Ba’zi tanqidchilar ushbu satrlarni bирyoqlama talqin qilib, Muhammad Ali Hofizga shak keltirgan, uni kamsitgan, deyishgacha borib yetdilar, deydi munaqqid. Aslida Muhammad Alining Hofiz tashbehlarida aytilgan fikrni yanada to‘ldirib, uni rivojlantirganini aytadi, shoир ijodiga yon bosadi... Lekin uning “yorga bermasman na uy, na shahar, men faqat qalbimni bera olurman” degan so‘zlarning chin ma’noda jiddiyligini, bu bilan sevgilisi qanchalik ulug‘, muqaddas bo‘lmasin, el-yurtimiz, Vatanimizning undan ham ulug‘ligini, undan ham muqaddasligini, qadrliligin kuylaganini ta’kidlaydi. Va “Rivoyat” she’rining asosiy mazmunini ham ana shu fikr to‘ldirishini e’tirof etadi.

“Sevsam, sevilsam” to‘plamiga kiritilgan she’rlardan birida shunday savol o‘rtaga tashlanadi: “Ochilmagan yerlar qolmadi balki...Ammo ochilmagan bo‘z qalblar hazor! Aslida dehqondir shoир xalqi, eksam-u undirsam degan rasmi bor: sen-chi, shoир qancha bo‘z qalbni ochding, ochding-u ezgulik urug‘in sochding?”

Bu savolga javoban shunday deyish mumkinki, Muhammad Ali yer-u osmonni, haqiqatu adolatni, ezgulig-u go‘zallikni ko‘tarib, qabihliklar, xiyonatlar, iflosliklarning har xil ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladigan asoratlariga qarshi shafqatsiz kurash ruhi bilan to‘lib-toshgan bir qancha qalblarni ochdi, ularga zavq-shavq, ma’naviy madad baxsh etdi, kelgusida esa mehnat jarayonida, ishlab chiqarishda, ma’naviy-madaniy boyliklarni yaratish uchun chinakam mardlik ko‘rsatayotgan azamat ishchilarimiz, fidokor ziylolarimiz yuraklari, dillarida “ochilmagan qo‘riq”larni ochadi... “Sevsam, sevilsam” kitobidagi barkamol asarlar shunday xulosa chiqarishga da’vat etadi⁹³, deydi tanqidchi Muhammad Ali ijodi haqidagi fikrlariga yakun yasarkan.

Bulardan tashqari, olim inson va tabiat muhofazasi haqida qayg‘urib ijod qilgan shoир, dramaturg Rahim Bekniyoz ijodini ham chetlab o‘tmadi. Uning

---

⁹² O‘sha manba. – B.76.

⁹³ Худойберганов Н. Ҳақиқат ёғулари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985. – Б.109.

tabiatni muhofaza qilishga bag‘ishlab yozgan asarlari haqida fikr bildirib o‘tgan.

“Rahim Bekniyoz ijodi, uning asarlari, ayniqsa, inson va tabiat muhofazasi xususidagi qayg‘urishlari, ayniqsa, inson va tabiat muhofazasiga oid g‘oyalarini yanada rivojlantirish, hayotga, amaliyotga tatbiq etish hamon dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Ana shunday vaziyatda Rahim Bekniyozning inson tabiat farzandi deb, bu iddaoning chin mohiyatini, mag‘zini chaqishga jur’at etgani tarixiy ahamiyat kasb etadi. Xususan, mustaqillik sharofatidan to‘la ravishda bahramand bo‘la olmagan shoirimiz, yozuvchimizning tabiatning bamisolni inson ota-onasi sifatida yaratilib, o‘z farzandlari – Allah fuqarolaridan o‘z bisotidagi eng nodir-u noyob narsalarini ayamasligi, lekin farzandlari – odamlardan koyish, haqorat, xusumatlar ko‘rishga chidamasligini alohida ta’kidlaydi. Bordi-yu, deb davom ettiradi Rahim Bekniyoz o‘z fikrini,- farzandlari, ya’ni insonlar xusumat ko‘rsatsa, shafqatsiz qasos olishini baralla aytgani hozirda ham o‘z salmog‘ini yo‘qotmadi”⁹⁴. Olimning fikridan ko‘rinadiki, shoir, yozuvchi, dramaturg Rahim Bekniyoz tabiatni kuylash bilan birga, unga g‘amxo‘rlik qilish har bir insonning burchi ekanligini ham uqtirib o‘tadi va o‘zining asarlari orqali bizni tabiatni muhofaza qilishga da’vat etadi.

N.Xudoyberganov shoir ijodini tahlil qilar ekan, uning tabiatga oshufta ko‘ngil egasi ekanligini, uning ko‘pgina asarlari inson va tabiat mohiyatini yoritishga qaratilganligini e’tirof etadi. Tabiatdan bahramand bo‘lish uchun uni asrab-avaylashi, insoniyat uni o‘zgartiroqlmasligi, lekin g‘amxo‘rlik qilishi, uni asrashi mumkinligi haqidagi fikrlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Rahim Bekniyoz ijodi, uning tabiat kuychisi sifatida ko‘pgina asarlari yozgani haqida munaqqid Matyoqub Qo‘shjonov o‘zining “Mohiyat va badiiyat” asarida ham fikrlar bildirgan. Unga ko‘ra, Rahim Bekniyozning tabiatga maftun bo‘lgan yozuvchiligi, nafaqat uning she’riy asarlari, balki tabiatni kuzatuvlari natijasida uning “Yolqin” deb nomlangan qissasi va

⁹⁴ Худойберганов Н. Ҳам инсон, ҳам табиат. – Т.:Янги аср авлоди, 2001. – Б.49-51.

“Dersu Uzala izidan”, “Havo yo‘li” kabi nasriy asarlar yozganini ham e’tirof etadi.

Norboy Xudoyberganov she’riyatni chuqur tahlil va tanqid qilish barobarida, nasriy va dramatik asarlarni ham kuzatib, o‘zbek tanqidchiligi tarixiga barakali hissa qo‘shdi. Munaqqidning yuksak salohiyat egasi ekanligi, davr adabiyotiga befarq emasligi, adabiyot maydoniga bir-biridan qolishmaydigan yetuk asarlar va uni yaratuvchi qalami o‘tkir iste’dodli ijodkorlarning yetishib chiqishi uchun samarali mehnat qilgani uning tanqidchilik borasida yozgan “O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi”, “Haqiqat yog‘dulari”, ”Ishonch”, ”Parvoz davom etadi”, ”Badiiy tahlil sehri” va boshqa shu kabi asarlarida ko‘rinadi.

Bob bo‘yicha xulosalar

1. Adabiyotda paydo bo‘lgan har bir asarni yuqori baholash, ulardan faqat fazilat axtarish urf bo‘lgan paytda, Norboy Xudoyberganov badiiy ijodda taraqqiyot, talabchanlik va jasorat bilan ilmiy-estetik yangiliklar, kashfiyotlar uchun kurashish orqali o‘z o‘quvchisini topadigan badiiy asarlar yuzaga kelishini isbotladi.
2. Olim nasriy asarlar tahlilida har bir asar qahramoniga alohida tavsif beradi, u qahramonning boshqa asar qahramoni bilan o‘xshash va farqli tomonlarini ham aytib o‘tishni unutmaydi. Ularning xarakterini bir-biriga qiyoslaydi. Asar qahramoni xarakteri hayotiyimi, hayotiy emasmi, uning asardagi boshqa qahramonlar bilan munosabati yoki - asar voqealari to‘g‘ri keladimi, yo‘qmi, bo‘lishi mumkinmi, mumkin emasmi – hamma-hammasini bittalab tahlil qiladi.
3. Munaqqid nasriy asarlarni tahlil qilish jarayonida asardagi asosiy qahramonlar obrazini boricha, to‘lig‘icha tahlil qiladi, uning holatini, ruhiyatini asosli misollar bilan keltirib o‘tadi.
4. Norboy Xudoyberganov xoh u she’riy asar bo‘lsin, xoh u nasriy asar, hammasidan yangilik izlaydigan, kashfiyot qidiradigan, kamchiliklarini ochiq-oshkora ko‘rsatib, kerak bo‘lsa yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadigan munaqqidlardan.

5. Norboy Xudoyberganov Odil Yoqubovning asarlariga baho berish jarayonida uni o‘z ijodiga tanqidiy ko‘z bilan qaraydigan, shu yo‘l bilangina taraqqiyotga erishish, mahoratning yuksak cho‘qqisini zabt etish mumkin ekanligini ta’kidlaganini e’tirof etadi.
6. Norboy Xudoyberganov Pirimqul Qodirovning badiiy asarlarini tahlil qilayotib, uning asar qahramonlarining hayotini qishloq hayoti, mehnatkashlar dardi, orzu- umidlari bilan bog‘lashini aytadi. Tahlil jarayonida adib asarlarini Odil Yoqubov asarlari bilan muqoyosa qiladi, o‘xshashlik, mushtaraklikni izohlaydi.
7. Pirimqul Qodirovning publitsistik asarlarini tahlil qilish jarayonida munaqqid ijodining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri e’tirozli savollar berib, unga o‘zi javob berishidir.
8. O‘zbekiston xalq shoirlari Erkin Vohidov va Abdulla Oripov ijodlariga tanqidiy baho berar ekan, albatta, bu achchiq tanqidning mevasi shirin bo‘lishini biladi. O‘zi aytganiday, tanqidni hamma ham to‘g‘ri qabul qilmasligi mumkin, lekin talantli, xalq undan ko‘p narsani o‘rganadigan ijodkor uchun bu kelajakda albatta ijodiy barkamollik kasb etishini ham biladi.
9. Norboy Xudoyberganov Muhammad Alining she’rlaridagi kamchiliklarni xolisona baholash bilan birga undagi yutuqlarga ham e’tibor beradi. Shoir she’rlaridagi nozik nuqtalarni ham e’tibordan chetda qoldirmaydi, uni shunchaki ko‘tar- ko‘tar qilmaydi, o‘z mulohazalarini ochiq bildiradi.

III BOB. NORBOY XUDOYBERGANOV ILMIY TADQIQOTLARIGA XOS XUSUSIYATLAR

3.1. Munaqqid ijodida bahs-munozara janri

Norboy Xudoyberganov badiiy va ilmiy asarlarni o‘rganish jarayonida adabiyotning tanqid, taqriz, tahlil, bahs-munozara kabi janrlarida samarali ijod qilgan. Adabiy jarayonga aralashish, uni xolisona baholash ijodkordan katta mehnat, iste’dod va kuchli bilim talab qiladi. Qolaversa, bir asarni o‘qib, unga ijobiy yoki salbiy baho berish o‘ta murakkab ish. Chunki bu baho qanchalik xolis bo‘lmasin, ba’zida munaqqidning mehnati samarasiz ketadi. Norboy Xudoyberganovga xos bo‘lgan bir xislat shuki, xoh u ilmiy asar bo‘lsin, xoh badiiy asar bo‘lsin, o‘zi tahlil qilayotgan asar muallifini, bevosita bahsga tortadi. Va bu bilan shu xususdagi fikrlarning yagona haqiqat bo‘lib qolmasligini, bahs jarayonida haqiqatlar ochilib borishini va boshqalarning ham bu bahsga aralashuvini ijobiy deb baholaydi.

“Milliy so‘z san’atimiz, uning nazm-u nasr, adabiy tanqid singari turlaridagi nimalar, kimlar qo‘llab-quvvatlansa yoki bahsga tortilsa, shu xususdagi fikrlar yagona haqiqat tarzida taqdim etilayotgani yo‘q. Bu mulohazalar sizlarda qandaydir fikr uyg‘otsa, bahs-u munozaraga chorlasa, shuning o‘zi kifoya”⁹⁵, deydi munaqqid “Dil-u til sehri” kitobida.

Haqiqat bahslarda tug‘iladi, deganlaridek, tanqidchi xalqi borki, haqiqat izlaydi, ijodga to‘g‘ri baho berishga harakat qiladi. Bir asarni bir tanqidchi boshqacha tahlil qilsa, ikkinchi bir tanqidchi o‘z fikri doirasidan kelib chiqib tahlil qiladi. Bir asar bir munaqqidga yoqsa, undagi obrazlar haqida o‘z ijobiy fikrini bayon qiladi, ikkinchi bir munaqqid unga tanqidiy munosabat bildiradi. O‘rtada ayovsiz bahs tug‘iladi. Hamma munaqqid ham asarni faqat tanqid qilavermaydi, kezi kelganda uni maqtaydi, kezi kelganda kamchiliklarini ko‘rsatadi. Bu degani asar yomon yozilibdi, degani emas, balki munaqqid yozuvchiga o‘zining tanqidiy fikri orqali keyingi asarlarida shu xatoni

⁹⁵ Худойберганов Н. Дил-у тил сехри. – Т.: Ёзувчи, 2002. –Б. 3.

takrorlamaslik uchun yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Yuqorida ko‘pgina munaqqidlarning adiblarimiz ijodiga bildirgan fikrlari bilan tanishib chiqdik. Kimdadir keskin murosasizlik, kimdadir yumshoqlik bilan, ko‘ngilga tegmaydigan qilib berilgan fikrlar. Matyoqub Qo‘shtonov, Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov, Norboy Xudoyberganov singari yetuk munaqqidlarning fikrlarini o‘rgandik, tanqid-u tahlillari haqida qisman bo‘lsada ma’lumotga ega bo‘ldik. Har bir munaqqidning o‘z yo‘nalishi bor. Matyoqub Qo‘shtonovda, Ozod Sharafiddinovda o‘ta ayovsizlik yo‘q, Umarali Normatov va Norboy Xudoyberganov tahlillarida ozgina talabchanlik, qattiqqo‘llik, ba’zi o‘rinlarda o‘ta murosasizlik seziladi. Bu bilan Matyoqub Qo‘shtonov, Ozod Sharafiddinovlar ijodida asarga yuzaki baho berilgan, demoqchi emasmiz, lekin ijodkor ko‘ngliga tegmaydigan, chiroyli jumlalar bilan tahlil qilingan, demoqchimiz, xolos. Umarali Normatov tahlillarida ham keskinlik bor, ham chiroyli dalillar bilan qilingan tahlillar bor. Norboy Xudoyberganovda ham shunday, biroq yuqoridagi boshqa munaqqidlarga nisbatan ancha qattiqqo‘llik, talabchanlik, kutilmaganda ko‘ndalang qo‘yilgan savollar, o‘zining kitobxon sifatida bergan bahosi-yu tanqidchi sifatida qilgan tahlillari, bahsga o‘chligi, oshkorlik, ba’zida o‘z huquqini himoya qilayotgan “jabrdiyda” kabi kuyunishlari – bularning hammasi munozarali, bahsli tahlillarga olib keladi.

Adabiy-tanqidiy bahslar adabiy jarayonni jonlantirishga xizmat qilishi, yangi fikr-xulosalarga turtki berishi jihatidan qimmatli va unda xolislik bilan aytilgan fikr asar muallifi uchun ham, munaqqidlar uchun ham, kitobxon uchun ham foydalidir. Bahsda ko‘tarilgan muammoga birdan ortiq yoki bir necha o‘nlab adabiyotshunos, tanqidchi, olimlar fikr bildirishi mumkin. Ularning ba’zi birlari, tabiiyki, bir pozitsiyada turib, bir fikrni, boshqalari undan farqli fikrni himoya qilishi mumkin. Va har bir munaqqid, tabiiyki, o‘z fikrini isbotlab beradigan dalillar ko‘rsatadi.

“Munaqqid – jonli adabiy-tarixiy jarayonning faol ishtirokchisi, aniqrog‘i, ufqi keng yo‘nalishlarga yo‘l ochuvchi, adabiy harakatdagi vaziyatni

sinchiklab kuzatib boruvchi. Ayni vaqtida munaqqid adabiyot tarixidagi mashhur san'atkor, o'lmas asarning doimiy muxlisi bo'lishi mumkin”⁹⁶.

Norboy Xudoyberganov inson sifatida ham, ijodkor munaqqid sifatida ham o'zbek adabiy tanqidchiligidagi o'ziga xos hodisa hisoblanadi. Ustozning maqolalari adabiy jamoatchilik orasida ham, talabalar orasida ham bahs uyg'otishi bilan ajralib turgan. Olim asarlarni tahlil qilib, maqola yozar ekan, u yozuvchining mansabi-yu yoshini, qayerda ishlashi-yu qayerda yashashini hisobga olmaydi. Lekin ko'nglidagini ochiq-oydin aytishi, badiiy asarlarga talabchanlik bilan qarab, oqni oq, qorani qora deyishi tahlil qilinayotgan asarga xolis baho berishi, kezi kelganda, shuni aytish lozimki, o'ziga, ijodiga talabchan ijodkorni kashf qilganligidan dalolat beradi.

“Har bir asar uning nazdida o'quvchiga biror yangilik berishi, ma'naviyatini yuksaltirishi lozim edi. Aks holda, u kishi bu asarlarni “xashaki”, “usti yaltiroq, ichi qaltiroq” degan so'zlar bilan “siylar”, ko'p shoir va yozuvchilarning ko'zini ochirmas, birovlar nazdida u o'ziga dushman orttirardi... U “Mushtum”da “Kallaga ulangan soya”, degan maqola bilan chiqqanda rahmatlik Bahodir G'ulomov “Kalladagi soyalar”, deb javob yozgan, ammo Norboy Xudoyberganov bu haqoratomuz maqolaga ham javob berib o'tirmagandi... Ibrohim G'afurov “So'roqlar oqilona bo'lsa”, deb unga qarshi chiqqanda “Tog'lar qahqaha uradi-yu, ammo...”, deb keskin va asosli maqola yozgandi”⁹⁷.

N.Xudoyberganov ijodida bahs janri yetakchi o'rinda turadi. Uning ijodida yaxshi adabiy tanqid namunalari uchraydi. Munaqqidning bir qolipga tushib qolgan fikrlarga, asarlardagi quruq bayonga, hayotdagi asl haqiqatdan ham, badiiy haqiqatdan ham uzoq bo'lgan to'qima ifodalarga toqati chidamaydi. U xolis bo'limgan tanqidga uchragan ijodkorni qo'llab-quvvatlash uchun darhol bahs-munozaraga kirishgan.

⁹⁶ Расулов А., Танқид, талқин, баҳолаш. – Т.: Фан, 2006 йил. – Б.116.

⁹⁷ Норбой Ботир. Адолатни байроқ килган мунакқид. /Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сеҳри./ – Т.: 2008. – Б.112-113.

“N.Xudoyberganov – kurashchan munaqqid. U ijod ahlini har doim bahs-munozaraga, erkin fikrlash va haqiqat uchun kurashga chorlab keldi. Norboy akaning o‘zini ham qalam ahlining munosib- nomunosib, o‘rinli-o‘rinsiz so‘zi kurashga chorladi.

Muallif biror ijodkor yoki qaysidir asarga fikr bildirar ekan, uni o‘zgarmas, “yagona haqiqat” tarzida taqdim etmaydi. Professor Norboy Xudoyberganov ijodida bu muhim tamoyildir. Qolaversa, domla bahs-munozara, e’tiroflarga munosib e’tirozlar tarafдори. Uning fikricha, istiqlol yillarida “mahorat bilan yozilgan badiiy, ilmiy, ijtimoiy haqiqatlar samimiyy, kuchli ehtiroslar orqali namoyon qilinsa, ular o‘ziga xos ijod mahsuli sifatida muayyan qadr-qimmatga ega”⁹⁸.

Norboy Xudoyberganovning qattiqxo‘lligi, talabchanligi, ijodkor sifatida bunday izzattalablarga ko‘pda parvo qilmasligi uning e’tiborsizligidan emas, balki mayda-chuyda gaplarni yoqtirmasligidandir. Uning shoир, adib, adabiyotshunoslar bilan bahs-munozaralarga kirishganida shu xislati yaqqol ko‘rinadi. U xoh badiiy asar ustida, xoh ilmiy asar ustida so‘z yuritsin, adabiyotshunos, tanqidchilar bilan bahsga kirishganda ham fikrlarini ochiq-oydin bayon etib bera oladi.

Adabiyot to‘g‘risida, ijodkorlar xususida so‘zlashganda ularning asarlari qaysidir tanish-bilishlarining yordami bilan turli unvon-u mukofotlar egasi bo‘lgan ijodkorlarning asarlari har qancha ko‘klarga ko‘tarilsa ham, yuqori baho berilsa ham, hatto darsliklarga kiritilsa ham, baribir uzoq yashamaydi, degan fikrlarni aytgan. Bir vaqtlar nomlari tanilgan, o‘ziga yuqori baho bergen ijodkorlarning nomlari ham asarlari kabi unutilib ketishini, lekin ular o‘z darajalarini bilmay katta da’volar qilganidan kuyunadi munaqqid.

“...Ayrimlar adabiyot “maydon”iga ichki ehtiyoj ta’sirida emas, tezroq shuhrat qozonish ilinjida kiradi. Ular dastlabki chiqishlarida atoqli adib, ijodkorlarga “tashlanib”, o‘zini haqiqatparast ko‘rsatishga ham erishadi.

---

⁹⁸ Каримов Б. Шижаатли мунаққид./Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сехри./ – Т.: 2008. –Б. 119-120.

Keyinchalik esa bu shuhratparastlarning asl maqsadi hammaning e'tiborini qozonishdan iborat bo'lganligi ochilib qoladi. Norboy Xudoyberganov boshqa adabiyotshunos, tanqidchilarga taqqoslaganda nochor, bo'sh asarlarga ancha ayovsiz, murosasiz munosabatda bo'ldi”⁹⁹.

Buning isboti sifatida olim o‘zining “Ishonch” nomli kitobida o‘n beshta hikoyani nomma-nom keltirib qilgan tahlilida ham ko‘rinadi. Olim hikoyalarni tahlil qilar ekan, har bir hikoya haqida xulosa chiqaradi va o‘z uslubiga xos yana savollar bilan murojaat qiladi. 1985-yilda “Yosh gvardiya” nashriyotida chop etilgan “Chashma” deb nomlangan to‘plamga kiritilgan hikoyalarni alohida-alohida tahlil qiladi, bir-biriga qiyoslaydi. To‘plamning ilk hikoyasi “Chinnigul”ni tahlil qiladi va shunday xulosa qiladi: “Xo‘s, bu voqeanning nimasi iibratli? U qanday salmoqli g‘oyani, qanday xarakterning gavdalanishiga xizmat qiladi?.. Bunday voqea hayotda ro‘y berishi mumkin, biroq shuning o‘zini asar shaklida bayon qilish orqali kimga qanday saboq beramiz?”¹⁰⁰

Yoki to‘plamdagagi ikkinchi hikoya “Quduq” haqidagi xulosani olaylik: “Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, quduq qazilmaydigan joydan quduq qazigan odamlarga ofarin aytish kerak. Mayli, shunday bo‘lsin, deylik, lekin shuning o‘zini asarda ifodalash orqali o‘quvchining bilmaganini bildirish, sezmaganini sezdirish mumkinmi?”¹⁰¹

Tahlillar shu tarzda davom etadi. Har bitta hikoya so‘ngida munaqqid xulosani savol berish bilan yakunlaydi va bu savolga javob berishga shoshilmasdan, keyingi hikoyaning tahliliga o‘tib ketishni lozim topadi.

Tanqidchi “Alla” hikoyasi tahlilida o‘qituvchining kundalik ish faoliyati haqida berilgan parchani aynan keltiradi va o‘zining bu hikoyadan o‘quvchi sifatida (*kitobxon demoqchi- S.Eshpulatova*) qahramonning holdan toyganini, asabi qaqshaganini his qilolmaganini, sezmaganini ko‘z o‘ngida tasavvur etolmaganini aytadi. Negaki, bu yerda qahramonning holati, xatti-harakatining

⁹⁹ Улугов А. Муросасиз мунаққид. / Худойберганов Н. Бадий таҳлил сехри./ – Т.: 2008. – Б.126-129.

¹⁰⁰ Адабиёт ва санъат: Адабий-танқидий мақолалар, ўйлар, мунозаралар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1987. –Б. 60.

¹⁰¹ О‘sha manba, –B.60-61.

tasviri berilmaganini, faqat uning charchaganini quruq gaplar bilan tasvirlanganini aytadi. Kitobxon qahramon holatini his qilishi uchun yozuvchi uni hayotning o‘zidagidek gavdalantirolamaganini ta’kidlaydi munaqqid.

Shu yo‘sinda olim o‘n beshta hikoyani tahlil qiladi, ba’zilariga atroficha, ba’zilariga yuzaki to‘xtalganini ta’kidlagani holda, birorta hikoyadan ko‘ngli to‘lmaniganini, hikoya syujetida birorta tirik qahramonni uchratmaganini, yurakni to‘lqinlantiradigan, butun vujudi-yu ongi va tafakkurida mahkam muhrlanib qoladigan asarni o‘qimaganini kuyunchaklik bilan qayd etadi. Lekin shuni ham ta’kidlaydiki, har bir asar “O‘g‘ri” yoki “Anor” singari bir kashfiyot yaratishi shart emas, lekin yozuvchi bo‘laman, deb da’vo qilgan ijodkor hech bo‘lmasa real voqelikning muayyan qirralarini ko‘rsatishini xohlaydi: “To‘g‘ri, har bir hikoya “O‘g‘ri” yoki “Anor” singari badiiy kashfiyot darajasiga ko‘tarilsin, deb da’vo qilish insofdan bo‘lmas, yozuvchilikka da’vogarlik qilgan qalamkah har bir asarida real voqelikning muayyan qirralarini gavdalantirib, u yoki bu xarakterning muhim xususiyatlarini yoritishi, ijtimoiyma’naviy taraqqiyotga bevosita yoki bavosita bog‘langan salmoqli, dolzarb, chigal muammolarining loaqal bir-ikki jihatini tasvirlab berishi farz ham qarzdir, deb hisoblayman¹⁰²”, –deydi munaqqid.

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida tanqid janri ayni rivojlangan davr bo‘ldi, desak xato bo‘lmaydi. Chunki shu davrda o‘zbek adabiy tanqidchiligining yetuk darg‘alari ijod qildi. Adabiy va badiiy asarlar salohiyati va salmog‘i ancha oshdi. Bu esa buyuk tanqidchilarimizning mehnati samarasidir.

“O‘tgan asrning, ayniqsa, oltmishinchi, yetmishinchi, saksoninchi yillari o‘zbek adabiy tanqidchiliginini Norboy Xudoyberganovning sermulohaza, murosasiz, o‘tkir muammolarni o‘rtaga tashlagan maqolalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. O‘zbek adabiyotida yangi paydo bo‘lgan xoh muvaffaqiyatli, xoh

---

¹⁰² O‘sha manba, – B.70.

bundayroq bo‘lsin, u o‘z munosabatini bildirmagan biror asar bormikan?”¹⁰³ – deydi munaqqidning shogirdlaridan biri Doniyor Begimkulov.

Olimning badiiy adabiyotga, badiiy so‘zga oid o‘z qarashlari bor bo‘lgan tanqidchi ekanligi adabiy jamoatchilik tomonidan e’tirof etilgan. Lekin gap sonda emas, sifatda, degan gaplar bo‘lsa ham, Norboy Xudoyberganovning zamonaviy o‘zbek adabiyotiga oid asarlarni tahlil qilgan, ularning saragini sarakka, puchagini puchakka ajratgan, yigirmaga yaqin katta-kichik kitobi hamda besh yuzdan ortiq salmoqli maqolalari ijodi davomidagi yarim asrlik tinimsiz mehnati va mashaqqatining isbotidir.

Yuqorida munaqqid bilan zamondosh, ustoz munaqqidlar bilan birga ularning shogirdlari tomonidan aytilgan fikrlarning isboti sifatida uning “Badiiy tahlil sehri” (2008) kitobiga kiritilgan “Maqtov ham, tanqid ham kerak, lekin...” deb nomlangan maqolasida professor No‘mon Rahimjonovga hamda jurnalist Ibrohim Normatovga ochiq xat tarzida bitilgan e’tirozlari ham berilgan:

”...Muhtaram jurnalistimiz Ibrohim Normatov va hurmatli professorimiz No‘mon Rahimjonov har biri o‘z sohasining taniqli vakillari sifatida ko‘pchilikka ma’lum. Shunga ko‘ra, Ibrohim Normatovning yaxshi niyat bilan hozirgi jurnalistikamizdagi ayrim yutuqlarni alohida qayd qilganiga xayrixohmiz: “Bizningcha, xalqning dilidagi, ko‘pchilikning tilidagi gaplarni aytayotgan, erkin fikrga jiddiy e’tibor berayotgan nashrlarimiz tobora oyoqqa turib boryapti”.

Juda yaxshi! Lekin qaysi nashrlarda qachon bosilib chiqqan, qaysi mualliflarning chiqishlari nazarda tutilyapti? Axir bir-ikki misol keltirib, ularning mohiyatini ochib berish kerak emasmi? Aytaylik, “Mustaqil gazeta”-ning 2003-yil 13-sonida e’lon qilingan “Tadbirkor olim” sarlavhali “teskar ocherk” gazetxonlar orasida ancha “shov-shuv” bo‘lgani hech kimga sir emas-ku.

---

¹⁰³ Бегимкулов Д. Ҳақ сўз соҳиби. / Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сеҳри./ – Т.: 2008. – Б.130.

Iqrormizki, ancha mehnat, vaqt, imkoniyatlaringizni sarflagansiz va bir qancha o‘rinlarda, xususan, risolangizning bosh qahramoni Mirtemir, Shayxzoda kabi ijodkorlar safida bo‘lgani, ular milliy she’riyatimizga munosib hissa qo‘sghanini ta’kidlaysizki, bunga qo‘shilish kerak. Xususan, she’riyat, lirikaning o‘ziga xos xususiyatlarini aniq-tiniq izohlab berasiz: “Poetik asardagi tuyg‘ular go‘zalligini, fikriy teranlik va ma’naviy qudratni qo‘l bilan ushlab, ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmaydi, albatta, uni fikrlarga cho‘g‘ solgan tug‘yonidan, yuraklarda uyg‘otgan zilzilasidan, qalblardagi aks-sadosidangina o‘qish va tuyish mumkin, xolos”¹⁰⁴.

Norboy Xudoyberganov – kuyunchak olim. U badiiy asarlarni ham, maqolalarni ham tahlil qilar ekan, doimo ishiga vijdonan yondashadi. U doim o‘zi kabi munaqqidlardan asarlarga xolis baho berishlarini xohlaydi. Tahlil qilingan asardan ko‘ngli to‘lmasa, u maqola muallifini bahsga chorlaydi. Keskin savollar beradi va izoh talab qiladi. U professor N.Rahimjonovning ishlarini jo‘ngina so‘zlar bilan emas, keskin fikrlar bilan tahlil qiladi. N.Rahimjonov tomonidan Asqad Muxtor ijodiga bag‘ishlangan tahlilini o‘rganar ekan, unga jiddiy e’tirozlar bildiradi. Tanqidchini she’riyatni his etmaslikda, bu tahlil emas, oddiy ta’rifdan, izohdan iborat fikr, deb qaraydi va tahlildan parcha keltirib, unga savollar bilan murojaat qiladi: “...Asqad Muxtor mazkur estetik maqsadni amalga oshirishda abstrakt falsafiy mushohadalardan kelib chiqmaydi; materialidan shunchaki illyustratsiya yoki o‘quvchini ishontirish uchungina foydalanmaydi, balki ana shu hayot materiali uchun xos bo‘lgan falsafiy fikrni rivojlantiradi”.

Mazkur izohni o‘qib bo‘lgach, beixtiyor qani o‘sha she’riy matndagi rivojlantirilgan falsafiy fikr? O‘zi qanday falsafiy fikr? Oddiy fikrdan nimasi bilan farqlanadi, degan savollar tug“iladi”¹⁰⁵.

Bunday keskin tanqidlar orqali munaqqid asarning yuzaki tahlil qilinganini, uni faqat adabiyotshunoslar-u adabiy munaqqidlar tushunadi, uni

¹⁰⁴ Худойберганов Н. Мақтоб ҳам, танқид ҳам керак, лекин.../ Бадиий таҳлил сехри./ – Т.: 2008. – Б. 80-81.

¹⁰⁵ О‘sha manba, – B.82.

izohlash shart emas, degan mazmunda qabul qiladi va Belinskiylar davridan adabiy-tanqidiy maqolalarni, taqrizlarni faqat munaqqidlar emas, oddiy kitobxonga ham mo‘ljallanganligini aytadi. Belinskiy zamonida bu haqiqatning bayon qilingani va o‘sha paytlarda oddiy dehqonlarning Pushkin, Nekrasov, Gogol asarlarini xarid qilishganini ta’kidlaydi. Shu o‘rinda olim shuni ham qayd etib o‘tadiki, hayotning barcha sohalarida maqtov ham, tanqid ham har tomonlama asosli bo‘lishi lozimligini, ofarinbozlik va tanqidbozlik kabi illatlarga zarba berilsa, hamma uchun yaxshi bo‘lishini ta’kidlaydi.

Tanqid yaratish, taftish qilish demakdir. Shubhasiz, ham haqqoniy, ham takrorlanmas ilmiy-tanqidiy mulohazalar, hech kimda uchramaydigan fikrlar, kuzatishlarni kashf eta oladigan, so‘z san’ati taraqqiyotiga tayangan holda, ijodkorning kamolot cho‘qqisiga ko‘tarilishi uchun unga ijod pillapoyalari sari to‘g‘ri yo‘lga yetaklaydigan inson munaqqiddir. Rus tanqidchisi V.G.Belinskiy: “Tanqidning vazifasi san’atkorning o‘z do‘stlari davrasida tutgan darajasini aniqlashdir”¹⁰⁶, degan edi o‘zining “Adabiy orzular” kitobida.

Ma’lumki, Pirimqul Qodirov, nafaqat adib, balki publisist yozuvchi sifatida ham ijod qilgan adibdir. Uning “Amir Temur siymosi”, “Qalb ko‘zлari”, “Dil va til”, “Xalq tili va realistik proza”, “Til va el” kabi adabiyotshunos sifatida yaratgan risolalari ham mavjud. Olim Pirimqul Qodirov ijodini tahlil qilar ekan, uning adabiyotshunos sifatidagi qarashlariga, tahlil qilgan asarlariga ham o‘z munosabatlarini bildirib o‘tadi. Pirimqul Qodirovning ham ijodkor, ham olim sifatida qalam tebratayotgani uchun ko‘pgina nozik, qiziqarli kuzatishlar olib borgani, uning ba’zi o‘rinlarda o‘z fikrini izchil rivojlantirmasligi, har bir ijodkorning so‘zga “ruh” bag‘ishlashdagi o‘ziga xosligini ishonarli, keng tahlil qilmasligini ta’kidlaydi va maqoladan parcha keltirib o‘tadi: “Lekin ba’zi bir tilshunoslar badiiy asarning tilini estetik qonunlari nuqtayi nazaridan ham tadqiq qilish kerakligini unutib qo‘yadilar. Yozuvchining badiiy til vositasi bilan qanday obraz va

---

¹⁰⁶ Белинский В.Г. Адабий орзулар. Адабий-танқидий мақолалар. Адабиёт ва санъат, – Т.: 1977 йил. – Б.258.

xarakterlar yaratishini tahlil qilish o‘rniga leksika, semantika va sintaksis qoidalariga muallif qanday rioya qilganligini aytish bilan cheklanadilar. Albatta, yozuvchi savodli bo‘lishi, grammatika qoidalarini bilishi kerak. Lekin yozuvchidan faqat shuni talab qilish unga juda ibtidoiy munosabatni bildiradi”¹⁰⁷.

P.Qodirovning “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi 1985-yil 11-oktabr sonida bosilgan “O‘zbek sovet romani yangi bosqichda” degan maqolasini tahlil qiladi. Unda keng miqyosli va ko‘lamli o‘zbek realistik nasri zamondoshlarimiz hayotiga tobora chuqurroq kirib borganini, o‘sha davr talabiga ko‘ra, kommunistik e’tiqod tantanasi uchun avj oldirilgan kurashlarning mavjud ziddiyatlari bilan yoritilganini ko‘rsatib o‘tilganini e’tirof etadi. Ammo asarlar to‘g‘risida so‘z ochilgan bo‘lsa ham, adibning ehtiyyotkorlik choralarini ko‘rgani, mavjud kamchiliklarni ochiq aytishga jur’at etolmaganini va o‘sha davrlarda bosilib chiqqan asarlarning nomini keltirish bilangina kifoyalanganini ta’kidlaydi.

Bu maqolada muallif adibning olim-ijodkor sifatida nomlari maqolada kiritilgan romanlarning qanday saviyada yozilganini bexato aniqlashga qodirligini, lekin u hech qayerda tanqid qilinmaganini kuyunchaklik bilan yozadi. Yozuvchi o‘zini tanqid qilishdan muhofaza qiladi, deydi. Lekin hech bo‘lmasa o‘zi nomlarini tilga olgan yigirmaga yaqin romanning munaqqidlar tomonidan tanqidiy mulohaza bildirilganini aytib o‘tishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Tanqidchi shundan keyin keskin savol qo‘yadi: “Qaysi hollarda son bilan sifat o‘rtasida uzilish ro‘y berayotir? Qaysi romanlar talabchan kitobxonlar va munaqqidlarning keskin e’tirozlarini tug‘dirdi? Qaysi yozuvchi ketma-ket romanlarni do‘ndirib, sifat emas, son ketidan quvmoqda?” Munaqqid bunday keskin savollar qo‘yib ularga javob izlaydi. Bunday savollar nafaqat P.Qodirov ijodi tahlilida, balki boshqa tahlillarida ham o‘z aksini topgan.

---

¹⁰⁷ Худойберганов Н. Ўз дунёси, Ўз киёфаси. – Т.: Ёш гвардия, 1986. – Б.25-26.

Bundan tashqari, munaqqid Laziz Qayumov, Hafiz Abdusamatov, Abdug‘afur Rasulov, Qozoqboy Yo‘ldoshev, Ibrohim G‘afurov, Ergash Ochilov va boshqa ko‘pgina taniqli adabiyotshunos-munaqqidlarning ilmiy asarlarini ko‘zdan kechirgan, ularga o‘z mulohazalarini bildirgan. Laziz Qayumovning “Zamondoshlar” kitobiga baho berar ekan, bu kitobga kiritilgan adiblar, ularning hayoti va yozgan asarlari, ulardan keltirilgan parchalar haqida berilgan ma’lumotni yuzaki deb qaraydi. Qalamga olingan zamondoshlari ijodini faqat biryoqlama tahlil qilgan, ya’ni faqat uning yaxshi tomonlarini ko‘rsatgan, deydi. Unda Ibrohim Rahim, Ramz Bobojon, Turob To‘la haqida berilgan ma’lumotlarni birma-bir berib o’tadi va shunday katta kitobda Odil Yoqubov va Pirimqul Qodirovga joy “topilmagani”ni keskin tanqid qiladi: “I.Rahim romanlari va qissalarining mavzu va muammolari umumiylar tarzda sharhlanadi, ammo biron-bir asar konkret tahlil etilmaydi. Shunga qaramasdan dabdabali yakunga kelinadi: “I. Rahim zamonning eng muhim va aktual mavzularida ijod qiluvchi adib sifatida adabiyotimiz tarixida o‘z *o‘rniga ega*”. Nima bu, adabiy portretmi? Yo‘q, targ‘ibot-tashviqot ruhidagi annotatsiya, xolos!

Yoki Ramz Bobojon haqidagi fikriga e’tibor beraylik: “...Ramz Bobojonning qachon, qanday mukofotlar, unvonlarga sazovor bo‘lgani ma’lum qilinadi, ammo shu xabarni anglatish uchun adabiyotshunos olim qo‘liga qalam olishi shartmidi?.. Zotan, mukofotlar, unvonlar yozuvchining yozuvchi bo‘lgani uchun emas, balki qanday yetuk asarlar yaratganiga qarab beriladi-ku! - deb kuyinadi munaqqid. – U Ramz Bobojonning “Men she’riyat parisiga bir umr sodiq qolaman, uni hech qachon tark etish ko‘nglimda yo‘q” degan so‘zlarini keltirib ularni quyidagicha sharhlaydi: “U asosan she’r, ballada va poemalar *yozdi*”¹⁰⁸.

Bu o‘rinda munaqqid muallifning kitobga kiritgan yozuvchi shoirlar ijodi haqida shunchaki ma’lumot bo‘lib qolganini, unda hech qanday badiiylik

---

¹⁰⁸ Худойберганов Н. Тахлил ва талқин маҳоратини эгаллаш йўлларида “тасдиқловчи” ва “инкор этувчи” танқид ташвишлари/ Бадий тахлил сехри/. – Т.: 2008. – Б.23-24.

yo‘qligini ta’kidlaydi. Ma’lumotlar ham faqat yozuvchi qanday janrda ijod qilgan, qanday asarlar yozgan, adabiyot rivojiga qanday ta’sir ko‘rsatgan? Mana shunday umumiyl gaplar bilan kitob yaratilganini keskin tanqid ostiga oladi olim.

U kitobdan parchalar keltiradi va savollar beradi? “...Vodiyni kezganda”, “Sibirga maktub” kabi she’rlarining sarlavhasidan, mazmunidan ham internatsional vatanparvar lirik qahramon obrazi *gavdalanib turadi*¹⁰⁹. Qani o‘sha lirik qahramon? U qanday qilib nimalar orqali gavdalanib turadi? Munaqqid savollarga she’rlar tahlili orqali ilmiy estetik javob berilishini xohlaydi, kitob muallifi masalaning bu tomonini hisobga olmaganini aytadi. Muallif nuqtayi nazaridn kelib chiqib, “men maqtayapmanmi, demak, maqtovga loyiq”, degan tushunchani ilgari surgan, degan fikrga keladi.

N.Xudoyberganov savollarga she’rlar tahlili orqali javob berilishini xohlaydi, lekin adabiyotshunos olimning shu jihatini hisobga olmaganini ta’kidlaydi. Uning “men maqtayapmanmi, demak maqtalishi kerak, boshqacha bo‘lishi mumkin emas” degan nuqtayi nazardan kelib chiqqanini aytadi.

“Ramz Bobojon xuddi Maqsud Shayxzodadek ruboiy janriga yangicha munosabatda *bo‘ldi* va shu shaklda ancha bama’ni asarlar yozib, uni adabiyotimizda yangicha tiklashga sabab *bo‘ldi*. Hozirgi ruboiylarning ikkinchi umrini belgilashda shu ijodiy izlanishlarning xizmati, shubhasiz, katta *bo‘ldi*”¹¹⁰.

Bu jumlalarda olim asar muallifining so‘zlar takroriga e’tibor bermaganini (“bo‘ldi” so‘zi nazarda tutilmoqda- S.Eshpulatova), jumlalarning g‘alizligini, uslubiy jihatdan so‘zlarning mos kelmasligini hisobga olmagani holda, ikkinchi bir nomuvofiqlik, ya’ni Ramz Bobojon mumtoz janr bo‘lgan ruboiyning ikkinchi umrini tiklashga nima xizmat qildi, qaysi ruboiylari bilan uni tiklaganiga izoh talab qiladi va bu muammoga aniqlik kiritilmaganini afsus bilan qayd etadi.

¹⁰⁹ Қаюмов Л. Замондошлар. Адабий портрет ва илмий лавҳалар, воқеий ҳикоя ва эсдаликлар.
– Т.: Адабиёт ва санъат, 1985- й. – Б.278

¹¹⁰ O‘sha manba, –B.278.

“Uch jumlaning bitta so‘z – “*bo‘ldi*” so‘zi bilan tugallangani, “yangicha tiklash”, “ijodiy izlanishlarning (?) xizmati” degan iboralarning noaniqligi, g‘alizligini, uslubiy nomuvofiqligini hisobga olmay qo‘ya qolaylik, lekin Ramz Bobojonning ruboiy janriga yangicha munosabati nimalarda namoyon bo‘ldi, u mazkur janrning ikkinchi umrini tiklashga qanday hissa qo‘shdi – bu muammolarga anqlik kiritilmaganini afsuslanib qayd etmasdan ilojimiz yo‘q”¹¹¹.

Munaqqid L.Qayumovning “Zamondoshlar” kitobini tahlil qilar ekan, u tahlil qilgan asarlar quruq gaplardan iboratligini, o‘sha “*bo‘ldi*”larni isbotlovchi biror fakt keltirilmaganini, mavhumlik hukmron bo‘lganini kuyinib yozadi. Munaqqid asar tahlili jarayonida nafaqat uning mazmuni, syujeti, kompozitsiyasiga, balki asarning gap qurilishiga ham katta e’tibor beradi. Gapda so‘zlar takrori g‘aliz jumla keltirib chiqarishini keskin tanqidlariga singdirib yuboradi.

L.Qayumov: “Shoir o‘lkamizning go‘zal bog‘-bo‘stonlarini, “oq oltin” koni – paxtazorlarini, zilol suvlari-yu beg‘ubor osmonini, keng dasht-sahrosi-yu osmono‘par tog‘larini ham zo‘r mahorat bilan kuyladi”, – deydi. “T.To‘la – lirik shoir. Uning she’riyati hissiyotga boy. Zamonamiz va zamondoshlarimizning barcha tuyg‘ulari uning qalbidan o‘tadi, she’riga teriladi...”¹¹²

Muallif bu maqolada Laziz Qayumovning adiblar ijodiga biryoqlama munosabatda bo‘lganini aytadi. Faqat yozuvchi yoki shoirning hayoti va ijodi haqida ma’lumot bermasdan, uning asarlaridagi yutuq va kamchiliklarini ko‘rsatsa, berayotgan har bir ma’lumotiga mos misollar keltirsa, shoir uchun ham, kitobxon uchun ham anqlik kiritilgan bo‘lar edi, degan ma’nodagi fikrlarni keltiradi.

¹¹¹ Худойберганов Н. Таҳлил ва талқин маҳоратини эгаллаш йўлларида “тасдиқловчи” ва “инкор этувчи” танқид ташвишлари/ Бадий таҳлил сехри/. – Т.: 2008. –Б. 25.

¹¹² Қаюмов Л. Замондошлар. Адабий портрет ва илмий лавҳалар, воқеий ҳикоя ва эсдаликлар. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1985- й. – Б.292-293.

“Zamondoshlar” kitobining deyarli barcha qahramonlari shu taxlitda ko‘klarga ko‘tariladi, zamonamizning buyuk ijodkorlari sifatida ta’riflanadi... “Zamondoshlar” dagi bir-ikki yozuvchi emas, deyarli barcha ijodkorlar nuql maqtovlarga “ko‘mib” tashlangan, ularning faoliyatidagi “oq-u qora”lar, yaxshi-yu yomon xususiyatlar bir-birlaridan ajratilmaydi, nima to‘g‘risida so‘z ochilib, nimaga diqqatimiz jalb etilmasin, barchasi balandparvozlik ruhida ta’riflanadi. Qizig‘i shuki, L.Qayumov katta, o‘rta va kichik avlod yozuvchilaridan qirq uch ijodkorni tanlab oladi, ular ichida negadir O.Yoqubovga, P.Qodirovga joy “topilmabdi”. Bu shundan dalolat beradiki, kitob muallifi ko‘proq o‘zi yoqtirgan, o‘ziga yaqin turgan qalamkashlarni qahramon tarzida e’tirof etadi-yu, boshqa iste’dodli ijodkorlarni o‘z “davrasи”ga kiritishni xohlamaydi”¹¹³.

Munaqqidning jon kuydirishiga asos bor. Darhaqiqat, XX asr o‘zbek nasrining yirik darg‘alari bo‘lgan, o‘zlarining tarixiy va zamonaviy mavzudagi asarlari bilan adabiyotimizni boyitgan, o‘z davrining yetuk allomalari bo‘lgan Ibn Sino, Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Zahiriddin Bobur obrazlarini badiiy adabiyotda yoritgan va yosh avlodni tarix bilan bog‘laydigan asar yozgan adiblar nomi bu kitobga kiritilmagan.

3.2. Tanqidchi tahlil uslubi

Abdulla Qahhor yozuvchining tarjimayi holi uning asarlariga singib ketishini va uning ijodiy izlanishlarga ko‘chishini ta’kidlagan edi. Agar yozuvchi asar ichida yashamasa, undagi qahramonlar bilan yonma-yon turmasa, qahramoning holatini yaxshi bilmasa, u asar muvaffaqiyat qozonmaydi, voqealarning soxtaligi bilinib qoladi. Abdulla Qodiriyl “O‘tgan kunlar” romanini yozayotganda Kumushning o‘limidan qattiq izardrobga tushganini yozgan. Shuning uchun ham bu asar bir asrdan buyon o‘z qimmatini yo‘qotmaydi.

---

¹¹³ Худойберганов Н. Бадий таҳлил сехри. – Т.: 2008. – Б. 26-27.

Adabiy jarayon har bir ijodkor uchun o‘ta murakkab voqelik hisoblanadi. Munaqqid ushbu jarayonga o‘z bilimi, saviyasi, talabchanligi va, albatta,adolati bilan kirib keldi. Norboy Xudoyberganov – kurashchan munaqqid. U qoliplangan fikrdan qochishga, adolatli va murakkab yo‘ldan, mehnatdan qochmaslikka va o‘z ustida ishlashga chorlaydi. Uning yagona maqsadi – milliy so‘z san’atimiz, uning nazm-u nasr, adabiy tanqid rivoji uchun, o‘z ona tilining rivoji uchun murosasiz kurashish edi.

Odatda, xaridorlar diqqatini tortish uchun mahsulotning faqat yaxshi xususiyatlari, sifatlari, foydalari, afzallikkari biroz bo‘rttiriladi. Bu holat badiiy adabiyotda ham, tanqidchilikda ham uchraydi. Farqi shuki, mahsulotning kamchiligi, zarari, foydasiz tomonlari aytilmaydi, aks holda, u mahsulot sotilmay qoladi. Lekin adabiy tanqidchilikda munaqqid asarning fazilatlari, qahramonlarning hayotda tutgan o‘rni, asarning tarbiyaviy ahamiyati, tanlangan mavzuning hayotiyligi va boshqalar haqida to‘lib-toshib maqtashadi va bu asarning kamchiliklariga ham to‘xtalib o‘tiladi. Shunday bo‘lsa-da, bu asarning “narxi” tushmaydi. Asosan, badiiy asarlar shu taxlitda tahlil va tanqid qilinadi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, tanqidchilikka oid adabiyotlar o‘z o‘quvchisini topishi biroz mushkulroq.

“V.Belinskiy, N.Dobrolyubov, N.Chernishevskiy maqolalari tufayli esa rus adabiy tanqidchiligi keng jamoatchilik o‘rtasida yuksak e’tibor qozongani necha zamondan beri e’tirof etiladi. V.Belinskiyning aksariyat maqolalari savol qo‘yishdan boshlanadi. Masalan u, “Adabiy orzular” maqolasida: “Bizning adabiyotimiz qandoq? U jamiyat ifodasimi yoki xalq ruhining ifodasimi?” degan savolga javob izlaydi. Shoir, adiblarning asarlarini shu nuqtayi nazardan tahlil qilish, tabiiyki, ijodkorlar doirasida ham, omma orasida ham keng qiziqish uyg‘otadi. Matyoqub Qo‘shtonov, Ozod Sharafiddinov kabi munaqqidlarning maqolalarida ham savol muayyan darajada shu tarzda qo‘yilgan. Shu bois ular jamoatchilik e’tiborini tortgan. Norboy Xudoyberganov – ularning shogirdi. U o‘tgan asrning 70-80-yillarida hozirjavob munaqqid sifatida o‘zini namoyon qildi. 70-90-yillarda gazeta-

jurnallar bilan tanishib borgan kishilarning so‘z san’ati to‘g‘risidagi tushuncha, tasavvuri shakllanishiga adabiy tanqidchilik, shubhasiz, samarali ta’sir ko‘rsatgan. Ana shunday ajoyib missiyani bajarganlarning peshqadamlari safida turgan Norboy Xudoyberganov asarlarga hamisha “Xo‘sish, ushbu asar bizning ong-u tafakkurimizga nima beradi? Ayni she’r, hikoya, doston bilmaganimizni bildirib, sezmaganimizni sezdiradimi?” degan savol qo‘yib yondashadi. U asarlar to‘g‘risida mulohaza yuritar ekan, “Xo‘sish, shunday bo‘lish mumkinmi?”, “Qarang-a”, “Diqqat qiling”, “E’tibor qiling”, “Ochig‘ini aytish kerakki”, “Avvalo shuki”, “Negaki”, “Afsuski”, “Yana shunisi borki”, “E’tibor etish kerakki”, “O‘zingiz o‘ylab ko‘ring”, “Xo‘sish, qanday ekan...”, “Ko‘ryapsizki”, “Bordi-yu”, “Tabiiyki” kabi ta’kidlarni ko‘p qo‘llaydi. Uning bunday nuqtayi nazardan qarashi, tabiiyki, hammaga ham birday yoqavermaydi. Chunki, asarlarga ayni tarzda qaralsa, ularning kamchiliklari, badiiy nochor jihatlari yaqqol ko‘rinib qoladi”.¹¹⁴

N.Xudoyberganov maqolalaridan birida: “Mayli, shunday bo‘lsin, deylik, biroq men o‘quvchi sifatida qahramonning holdan toyib, asabi qaqshaganini his qilolmadim, sezolmadim, ko‘z o‘ngimda tasavvur etolmadim. Negaki, qahramon holati, xatti-harakatlarining ta’siri yo‘q, u charchadi, uning asabi qaqlashi, degan gap aytigan, xolos. Bu gap esa tasvirning o‘rnini bosmaydi, qahramon holatini hayotning o‘zidagidek gavdalantirmaydi”, deydi. Uning maqolalari “manzara”sini ayni xildagi rang va chizgilar belgilaydi. Lekin munaqqid shunchaki e’tiroz bildirish, rad etish bilan cheklanmagan, balki ularni “ O‘zingiz o‘ylab ko‘ring ” deya o‘ziga xos uslubda asoslashga intilgan. O‘tgan davr Norboy Xudoyberganov rost so‘zni aytganini, u haq ekanini ko‘rsatdi. Ya’ni u e’tiroz bildirgan aksariyat asarlar allaqachon unut bo‘lib ketdi.

Norboy Xudoyberganov asarlarni mayda bo‘laklarga ajratib tahlil qilmaydi. U asarlarning bitta o‘rnini tanlab oladi-da, shu asosda umumiy

---

¹¹⁴ Улуғов А. Муросасиз мунаққид. / Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сехри./ – Т.: 2008. – В.123-124.

xulosa chiqaradi... Olim nochor asarlar yo‘lini to‘sishga shoshadi, o‘quvchilarni badiiy barkamol asarlarni mutolaa qilishga da’vat qiladi. Ilk kitobini “Ehtiros to‘lqinlari” deb atagani, boshqalarini “So‘z kurashga chorlaydi”, “Seni o‘ylayman, zamondosh”, “O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi”, “Haqiqat yog‘dulari” deb nomlagani ham shundan dalolat beradi... “Ma’lumki, haqiqiy iste’dod kam uchraydi va u ham doimo barakali meva beravermaydi, kashfiyotlar yaratavermaydi ” deydi u va o‘zi e’zozlaydigan atoqli adib, shoirlar asarlaridagi kamchiliklarni dangal aytaverган”¹¹⁵.

Olim birovlarning tuturiqsiz fikrlarini gapirib yuradigan insonlar o‘zini yorqin fikrli daholar deb bilishini, o‘ziga yuqori baho berishini aytadi... Norboy Xudoyberganov bundaylarni “lanj va zerikarli odamlar” deb ataydi, ularni puch, bamisolli sovun ko‘pigiga qiyoslaydi. Ularning qiyofasi, ko‘rinishi kishida darhol noxush taassurot uyg‘otishini aytadi. Chunki ularning sayoz fikr yuritishi, sayoz his qilishi odamning g‘ashiga tegadi, degan xulosaga keladi. Olim adabiy tanqidchilik nimaga asoslanishidan bexabar bo‘lgan ba’zi ijodkorlarning borligidan afsuslanadi. Ular mudrab qolgan munaqqidlar va adabiy kuzatuvchilarga aylanganidan xafa bo‘ladi.

Asar syujetini to‘lig‘icha o‘rganib, undagi obrazlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni va ularni keltirib chiqargan omillar haqida mufassal bayon qilish ijodkor uslubiga xos xususiyatlardan yana biri hisoblanadi. U qaysi asarni tahlil qilmasin, uning syjeti, kompozitsiyasi, kulminatsion nuqtasi, tuguni va yechimigacha izohlab beradi. Bundan tashqari, asar muallifining oldingi asarlaridagi kamchilik va yutuqlarning navbatdagi asarda takrorlangan yoki takrorlanmaganini aytib o‘tadi. Va odatini kanda qilmagan holda savollar bilan murojaat qiladi.

“Nima uchun “Dehqonning bir kuni”, “Urushning so‘nggi qurbanoni”, “Bahor qaytmaydi” singari hikoya va qissalarida ta’sirchan, haqqoniy obrazlar yaratgan O‘tkir Hoshimovning keyingi asarlarida, xususan, “Kvazarlar”da mavzuni chuqur tadqiq etmasdan, yaxshini yaxshi, yomonni yomon deyish

---

¹¹⁵ O‘sha joyda. - B.123-124.

bilan cheklanib, ijtimoiy-ma’naviy, intim ziddiyatlarni to‘la yoritolmayotganini qanday izohlash kerak? Uchqun Nazarov-chi? “Aks-sado” hikoyasida iste’dodli arxitektorning halokatini haqqoniy yoritib bergen bu yozuvchimiz nima uchun “Sohil” asarida oilaviy mojarolar bilan o‘ralashib qolib, o‘tkir ijtimoiy muammolarni ko‘tarib chiqqa olmadi? Bordi-yu, Murod Muhammad Do‘s’t “Galatepaga qaytish”, “Iste’fo” yoki Tog‘ay Murod “Oydinda yurgan odamlar” qissalarini e’lon qilishga shoshilmasdan, yanada pishitib, obdon yetiltirib berganda bu asarlar katta kashfiyotlar darajasiga ko‘tarilmasmidi?”¹¹⁶

Bu tahlillar orqali tanqidchining tahlil qilayotgan asari syujetini mukammal bilishi, qaysi asarida ijtimoiy muammo ko‘tarilgan va yechimi berilgan, qaysi asarida bu muammo ko‘rsatilmay qolgan, qaysi asari obdon pishiq yozilgan, qaysi bir asari pishitilmagan - hamma-hammasini nazardan chetda qoldirmaydi. Hammasini sinchiklab o‘rganib chiqadi. Ba’zi o‘rinlarda hatto dunyo adabiyotiga javohir bo‘lib qo‘shilgan asarlarning qanday mashaqqatlar bilan yozilgani va uning shirin hosilini ham eslatib o‘tishni joiz, deb biladi. Munaqqid nazdida har bir yaratilgan yangi asar yangi bir kashfiyot darajasiga ko‘tarilishi kerak. Shu o‘rinda Lev Tolstoyning “Urush va tinchlik” epopeyasi yetti marta qayta ishlangani, yetti variant yaratilganida qancha kuch, qancha mehnat va qancha vaqt sarflanganini e’tirof etadi. Shuning uchun ham bu asarning umri uzunligi, u haqdagi bahslar hali nihoyasiga yetmaganligini aytadi. Bu bilan munaqqidning rus adabiyoti durdonalarini sinchiklab o‘rgangani-yu undagi kashfiyot, boqiylikning siri nimada ekanligini o‘rganib chiqqan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Munaqqid ijodining xususiyatlaridan yana biri tahlil jarayonida xalq og‘zaki ijodiga murojaat qilishidir. Uning “Dil-u til sehri” deb nomlangan kitobchasida xalq maqollaridan samarali foydalanadi va uni fikrlariga singdirib yuboradi.

---

¹¹⁶ Худойберганов Н. Ишонч. Адабий-танқидий мулоҳазалар, баҳслар, кузатишлар, қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б.39.

“Albatta, xohish, istak, orzu, niyat yomon, salbiy hodisa, deb hech kim ayta olmaydi, biroq *yaxshi niyat* – *yorti mol*, deydi xalqimiz. Ammo avlod-ajdodlarimizga bu naqlning mohiyatini idrok etishga imkon berilmadi... Basharti, yorti mol butun bo‘lmasa, kimgarga, nimalarga naf keltirib, o‘sish-unishga u qanday foyda keltirishi mumkin? Axir, yorti mol bilan kun kechirish, yashashdan ko‘ngil to‘lmaydi-ku!”¹¹⁷

“Dil-u til sehri” kitobida munaqqidning “Jumboqlar girdobida” maqolasi “O‘z-o‘zimni taftish” turkumidan olingan, deb berilgan. Unda munaqqid o‘z ilmiy faoliyatining boshlanishi, ustozlari haqida gapirib o‘tadi va shu o‘rinda ham ketma-ket maqollar kiritadi. ”...Shu bilan birga nomi, unvoni, darajasiga muvofiq fan doktorlariga ro‘baro‘ keldim-da, bir oddiy haqiqatni butun vujudim bilan his qildim. Xalqimizdagi “*qari bilganni pari bilmas, pari bilganni qari bilmas*” degan naql beziz tug‘ilmaganligiga to‘la ishonch hosil qildim.

Ishonishim uchun Moskvada o‘qib, o‘sha yerda “Literaturnaya gazeta”, “Drujba narodov” kabi gazeta-jurnallarda ijodiy hamkorlik qilishga to‘g‘ri keldi. Ota-bobolarimiz, *oldingdan oqqan suvning qadri yo‘q*, deb bekor aytmaganlarini angladim...fahmimcha, ...*o‘zganing yurtida shoh bo‘lguncha, o‘zingnikida gado bo‘lganing yaxshi*, degan naql ham ota-bobolarimiz tajribasining natijasidir”¹¹⁸.

“Shaklan asar-u, mazmunan-chi?” maqolasida ham maqollardan foydalangan holda jamiyatdagi kamchiliklarni keskin tanqid qiladi va shu kamchiliklarni qilishda o‘zining ham ishtiroki borligini inkor etmaydi: “Osiy banda kimgargadir nigoh tashlasa, shubhasiz, ularning ko‘zi, yuzi, gavdasi, qaddi-qomatini, qisqasi, suratini ko‘rishga qodir, lekin siyrati, ya’ni ichki mazmuni, ruhiy dunyosini ko‘rishi ham, anglab olishi ham amri mahol. Darvoqe, *mol olasi sirtida, odam olasi ichida*, degan naql ham beziz to‘qilmagan.

---

¹¹⁷ Худойберганов Н. Дилу тил сехри. – Т.: Ёзувчи, 2002. – Б. 4.

¹¹⁸ O‘sha manba, – В. 40.

Tabiiyki, bu naqlni e’tirof qilmaydiganlar, rad etadiganlar topilmaydi.

Ayni chog‘da *xom sut emgan banda* bo‘lganimiz uchunmi yoki boshqa bir sababdanmi, har birimiz o‘zimizni donolarning donosi, deb hisoblaymiz... Faqat yozishni biladigan, biroq qalbimizni to‘lqinlantirib, ong-u tafakkurimizni larzaga soladigan, boyitadigan, o‘zgartiradigan darajada ta’sir qiladigan asarlar yaratishga qodir bo‘lmagan hamda moddiy jihatdan yaxshi ta’minlangan qalamkashlar ustunlik qilyapti. Ustiga - ustak ularning surati bor, *sirti yaltiroq, ichi qaltiroq* asarlari so‘z san’atining nodir namunalari tarzida ko‘klarga ko‘tarilmoqda”¹¹⁹.

Munaqqid qo‘llagan shu va boshqa maqollar asar tahlilining badiiyligini oshirgan. Shunchaki oddiy so‘zlar bilan emas, xalq og‘zaki ijodi bilan fikrlar boyligi ta’minlangan.

Norboy Xudoyberganovga xos yana bir uslub, tahlil qilayotgan asarining nomini keltirmaydi, qahramonlar haqida tavsiflar keltiriladi, munaqqid o‘z fikrini bildiradi, e’tirozi bo‘lsa, e’tirozini aytadi va adibning yutug‘i-yu kamchiliklari haqida ayтиб o‘tgandan so‘ng asar nomiga navbat keladi. Ibrohim Rahimning “General Ravshanov” romanidagi bosh qahramon haqida uzundan uzoq tavsiflar keltiradi. Yoki Hamid G‘ulomning “Qoradaryo” romanidagi Uzoqov obraziga xuddi shunday tavsiflar berib, keyin ikkala asar nomi va qahramonlari o‘rtasidagi farq va o‘xshashlik tomonlari izohlanadi.

“Qiziq, odamlarga mehribon rahbar birinchi galda bir majlisni ikkinchi majlisga ulash to‘g‘risida bosh qotiradimi?! Bu gapning tagiga yetib ulgurmasingizdan yana bir muammoga duch kelasiz; “Uzoqovning yana bir odati bor: byuro majlisi yoki biror yig‘ilish tugagach, albatta yolg‘iz qolib, ko‘rilgan masalalar bo‘yicha obdon o‘ylaydi, mabodo bironta nuqson topsa, darhol maslahatlashish uchun yordamchisi Kamolovni qidirib qoladi”...

“Savolga javob izlay boshlaymiz: “Ravshanov egarda tog‘day bo‘lib o‘tirardi... Ravshanov otdan tushib, uni non- tuz ko‘tarib kutgan aholiga egilib salom berdi”... Uni yozuvchi talantli qo‘mondon, tadbirkor jangchi, mard,

---

¹¹⁹ Худойберганов Н. Диլ-у тил сехри. – Т.: Ёзувчи, 2002. – Б.61-62.

halol, aqli inson, deb maqtayveradi, ammo qahramon iste'dodi, tadbirkorligi yuraklarni to'lqinlanuvchi manzaralarda chizilmaydi.

Ibrohim Rahimning “General Ravshanov” romanidagi bosh qahramon mana shunday nodir va noyob inson, oljanob, bahodir komandir sifatida ta'riflanadi. U o‘z kasbi, hayotda tutgan o‘rni, hunariga ko‘ra yuqorida tilga olingan Hamid G‘ulomning “Qoradaryo” romanidagi Uzoqovdan farqlanishi lozim. Ma’lum darajada shunday bo‘lib chiqadi”¹²⁰.

Munaqqidning asarlardagi obrazlarni bir-biriga qiyoslab tahlil qilish metodi ijodining yetakchi xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Buni yuqorida O‘lmas Umarbekovning “Kurort” pyesasidagi Qo‘ziboy Ro‘ziboyev obrazining ba’zi jihatlari bilan Rasul Nuriddinovga o‘xshab ketishi yoki general Ravshanov obrazi bilan Hamid G‘ulomning “Qoradaryo” romanidagi Uzoqov obrazlarni bir-biriga qiyosan tahlilida ko‘rishimiz mumkin.

Lekin hayotda hamma narsa ham har doimgiday to‘g‘ri bo‘lavermaydi, bir tekisda silliq ketavermaydi. Norboy Xudoyberganov ijodida ham bu narsa ko‘rinadi. Uning asarlar haqida bergen tahlillari ba’zi o‘rinda haq bo‘lsa, ba’zi o‘rinda sal oshirib yuborilgan. Bunday ayovsiz mulohazalar faqat badiiy ijodga xos bo‘lgan asarlarda emas, balki o‘zi bilan zamondosh bo‘lgan tanqidchilarning fikrlariga nisbatan ham ko‘rinadi.

“...Jumladan, tajribali adib, hassos shoirlarimizdan biri Asqad Muxtor Abdulla Oripovning “Kuz xayollari”, “Jannat”, “Muhabbat”, “Tilla baliqcha” kabi she’rlarini keskin tanqid qiladi... e’tiborimizni quyidagilarga jalb etadi: “Lekin unda (ya’ni shoir ijodida – N.X) goho zamon nishonalari yetishmaydi, ba’zida u (gap lirik qahramon haqida ketyaptimi yoki shoirning o‘zi to‘g‘risidami - buni aniqlash amri mahol – N.X) majnunsifat, ko‘pincha hazin: qalbida insoniy zavq, porloq umid, hayotbaxsh quvnoqlik barq urmaydi... yosh shoirning kitobida katta yorqin fikr va tuyg‘ular o‘rniga ba’zan pastqam,

---

¹²⁰ Худойберганов Н. Ишонч. Адабий-танқидий мuloҳазалар, баҳслар, кузатишлар, қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б.214-215.

nojo‘ya fikrlar yuzaga chiqib qoladi.”(Asqad Muxtor. Yosh do‘stlarimga. “Yosh gvardiya” nashriyoti, 1971 yil. 128, 132-betlar).

Qani o‘sha “pastqam, nojo‘ya fikrlar?” “majnunsifat, hazin” lirik qahramonlar-chi?

Asqad Muxtor bu savollarga konkret, isbotli javob qaytarmaydi. U kasallikning o‘zi nimadan iborat ekanligini aniqlamasdan shoir bedavo dardga chalingan, deb e’lon qiladi”¹²¹.

H.Abdusamatovning Uyg‘un dramalari tahliliga bag‘ishlangan “Hayot qo‘shig‘i” kitobi haqida munaqqid shunday fikr bildiradi:

“...H.Abdusamatov “Hayot qo‘shig‘i”dagi qahramonlarni to‘laqonli yetuk badiiy tip darajasiga ko‘tarilgan, deb bong uradi, ularning fazilatlarini zo‘r quvonch bilan ta’riflaydi. Ayni choqda dramaturg qahramonlarning to‘qnashuvlari, ayniqsa, muhabbat olamidagi kelishmovchiliklarini chuqr yoritolmaganini, juda ko‘p tasodiflardan noto‘g‘ri foydalanganini aytadi.”...Pyesada bu kurash hukmron joy ololmagan, balki unda shaxsiy ziddiyatlar, nizolar ustunlik qiladi”(43-bet).

Bundan “Hayot qo‘shig‘i” zaif asar ekan, degan xulosa kelib chiqishi kerak, lekin H.Abdusamatov xuddi shu yerning o‘zida quyidagilarni ta’kidlaydi: “Ma’lumki, “Hayot qo‘shig‘i”da mahorat, sadoqat va botirlikni talab qiladigan razvedka hayot-mamot kurashini – konfliktni eng yuqori cho‘qqiga – kulminatsion nuqtasiga olib chiqadi”(43-44-betlar).

Qarang-a, hozirgina dramada konflikt rivojlantirilmagan, ijobiy va salbiy qahramonlarning to‘qnashuvlari berilmagan, deb da’vo qilingan edi. Endi esa xuddi shu yerning o‘zidayoq konflikt rivojlantirilib, o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga - kulminatsion nuqtasiga chiqarilgan deb bong urilmoqda!”¹²² Bu bilan munaqqid fikriga o‘ta murosasizlik bilan fikr bildirganini ko‘rishimiz mumkin.

¹²¹ Худойберганов Н. Гражданлик моҳияти. Шарқ юлдузи, 1984 йил- 4-сон, - Б.183.

¹²² Худойберганов Н. Ишонч. Адабий-танқидий муроҳазалар, баҳслар, кузатишлар, қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. – Б.116-117.

Norboy Xudoyberganov tahlillarining murosasizligini, uning o‘ta talabchanligini qoralab “Sharq yulduzi” jurnalining 1987-yil 11-sonida adabiyotshunos olimlar Ortiqboy Abdullayev hamda Usmon Qosimovlar “Qahr emas, mehr kerak” degan maqola e’lon qilishdi. Maqoladan ba’zi o‘rinlarni keltirib o‘tishni lozim deb topdik: “...Atoqli olim O.Sharafiddinov ham “Ba’zi zarur mulohazalar” maqolasida N. Xudoyberganovning chiqishlarida tez-tez uchrab turadigan pala-partishlik, avval bir fikrni aytib, o‘sha maqolaning o‘zida mazkur fikrni rad etuvchi boshqa gaplarni yozish nuqsoni borligini, ko‘pincha tanqidchining vazifasini nuql fosh etishdan iborat deb hisoblashini misollar bilan isbotlab bergan. Muallif to‘g‘ri ta’kidlaganidek, asarda mavjud fazilatlardan quvona bilish ham tanqidchilikning vazifasiga kiradi. Bo‘sh asarni ulug‘lash – madhiyabozlik. Ammo yaxshi asarning yutug‘ini aytishning madhiyabozlikka aloqasi yo‘q.

O.Sharafiddinov o‘z maqolasida bunday deydi: Endi ikki og‘iz so‘z N.Xudoyberganov maqolalarida tez-tez uchrab turadigan “kashf qilish” hamda “fosh etish” xususida. Ba’zi tanqidchilar “kashf etish” talabini boshqalarga yuklashadi, shekilli, tanqidning mohiyatini “fosh qilish”dan iborat deb o‘ylashadi. Bunday tanqidning na adabiyotga, na kitobxonga keragi bor”¹²³.

Filologiya fanlari doktori A. Rasulov “Taqid mas’uliyati” maqolasida shunday xarakterli misol keltiradi: “Norboy Xudoyberganov yetuk asar bilan zaif asarni chalkashtirmaydi, lekin tanqid qilganini ham dalillar bilan yetarli darajada isbotlamaydi. Goho munaqqid yozuvchi g‘oyasini anglamasdan turib, tanqid otiga qamchi bosadi. Masalan, yozuvchi N.Qilichev “Tongdek oppoq namozshom”, “Oqim” hikoyalarida sharoitga moslashuvchi, xarakterida kurashchanlik yetishmaydigan, murosasoz Asqar, Sulton obrazlarini yaratadi. Tanqidchi esa kurashchan xarakter yaratmagani uchun yozuvchini tanqid qiladi. Mohiyat anglab yetilmagach, yozuvchining atayin qo‘llagan obraz,

---

¹²³ Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси, 1983 йил 11 февраль

iboralari tanqidchiga erish tuyulaveradi (Qiziq, namozshom ham oydin bo‘larkanmi? Yana nima deng? Tongdek oydin emish!) ”¹²⁴

Maqola mualliflari munaqqidning ba’zi maqolalaridagi takrorlarni ham keltirib o‘tadi.

“Olim bir xil bosmaqolip fikrlar, tayyor hukm-xulosalarni maqoladan maqolaga ko‘chirib yurishdan “erinmaydi”. “Ayniqsa, shaklan ham, mazmunan ham badiiy asarga o‘xshab ketadigan, ammo aslida *o‘quvchilar qalbini “jizillatib”* ularning *ma’naviy barkamolligini oshirishga, tafakkurini boyitishga* xizmat qilmaydigan ko‘p sonli notavon she’rlarga *qarshi kurash* vazifasi diqqat markaziga chiqarilmog‘i lozim.”(Norboy Xudoyberganov, “Ma’no qudrati”, “Sharq yulduzi”, 1977, №4, 221-bet)

“...biroq bunday she’rlar *xalqimizning ma’naviy qudratini oshirmaydi, o‘quvchilarining ijtimoiy faolligini ta’minlamaydi, ongi, tafakkurini charxlamaydi, estetik zavq-shavq bag‘ishlamaydi*”. (O‘sha maqola, 222-bet).

“...ko‘pchilik o‘quvchilar har bir she’r yoki hikoya, qissa yoxud romandan *bitmas-tuganmas zavq-shavq, ma’naviy madad, g‘oyaviy-badiiy saboq olib, o‘zining ong-u tafakkurini boyitishga, ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotning g‘oyatda muhim, dolzarb muammolarini hal qilishga intiladi*” (Norboy Xudoyberganov, Qahramonning ma’naviy olami”, “Sharq yulduzi”, 1982, №11, 199-bet).

“Zotan tajribali adiblarga emas, balki yosh yozuvchilarimiz ham ijodiy faollik bilan qalam tebratib, *ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan* darajaga muttasil ko‘tarilib bormoqdalar...”(O‘sha maqola, 199-bet)¹²⁵

Maqola mualliflari maqolalardagi takrorlarni kuyunchaklik bilan tahlil qilib berar ekan, bunday holat munaqqidning kitoblarida ham uchrashini e’tirof etadi.

---

¹²⁴ Расулов А. Танқид масъулияти. Шарқ ўлдузи, 1987 йил 9-сон, – Б.183.

¹²⁵ Абдуллаев О., Қосимов У. Қаҳр эмас, меҳр керак. Шарқ ўлдузи, 1987 йил 11-сон, – Б.194.

“Bunday kamchiliklar hurmatli olimimizning kitoblarida ham keragidan ortiq uchraydi.

“...hayot murakkabliklarini tadqiq etish natijasida *kashf qilingan* salmoqli fikr, qudratli ma’no “payvandlanmagani” tufayli ongimizga ong, aqlimizga aql, tuyg‘ularimizga tuyg‘u qo‘sadigan zo‘r poetik topilma yaratilmagan” (“So‘z kurashga chorlaydi” to‘plami, 171-bet).

“B.Isroil ong-u tafakkurimizni boyitib, yuraklarimizni “jizillatish” haqida bosh qotirmaydi, hammaga ma’lum-u manzur fikrlarni she’riy shaklga solib bayon etaveradi” (“O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi” to‘plami, 46-bet)...

“...Shu yerda yana bir ibratli misol keltiramiz. “Mushtum” kutubxonasi seriyasida N.Xudoyberganovning “Foydali janjal” kitobi nashr etildi... Taassuf bilan aytish kerakki, “Foydali janjal”ni o‘qigan kitobxonni yerga yotqizib ming joyidan qitiqlasangiz ham, aqalli iljayib qo‘ymaydi. Aksincha, ensasi qotadi. Negaki, to‘plamga jamlangan deyarli hamma “asarlar” ikki tomchi suvdek bir-birini takrorlaydi... Maqsadimiz shuki, N.Xudoyberganovning juda ko‘p maqolalariga xos bo‘lgan til g‘aribligini, o‘z-o‘zini takrorlash, pala-partishlik, mantiqiy chalkashlik, faqat o‘zini haq deb bilish, adabiy jamoatchilik fikrini bir tiyinga olmaslik, ba’zan asarlarning janr xususiyatlarini yaxshi tushunmasdan “fosh etish”, tanqidbozlikka o‘tib ketish, goho o‘z xulosalariga o‘zi qarshi chiqish va eng muhimi – mehrdan ko‘ra qahrning kuchayib ketishi kabi kamchiliklar qanchalik tez tuzalsa, adabiyotga shunchalik ko‘p naf yetgan bo‘lardi”¹²⁶.

Adabiyotshunos olim Rahmon Qo‘chqor Norboy Xudoyberganov ijodini kuzatib, uning tahlillaridagi kashf qilish, fosh etish kabi talablarga nisbatan e’tirozli fikrlarini bildirib, “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasining 1989-yil 17-fevral sonida “Achchiq tajribalar” nomli maqolasini e’lon qilgan. Unga ko‘ra, tanqidchi Nurmuhammad Xolliyev tahlillaridagi Abdulla Oripov va Erkin Vohidov ijodiga nisbatan yuqori baho bergenligini, dabdababozlikka, ofarinbozlikka yo‘l qo‘ylganligini, asossiz maqtab

¹²⁶ Абдуллаев О., Қосимов У. Қаҳр эмас, меҳр керак. Шарқ юлдзузи, 1987 йил 11-сон – Б.195.

yuborilganligini ta’kidlagan. Lekin maqola muallifi Abdulla Oripov va Erkin Vohidovlarning shu davrgacha yaratgan asarlarida yuzakilikka yo‘l qo‘yilmagani, dabdababozlik avj oldirilmaganini ular yaratgan asarlar misolida isbotlab beradi. Bu asaralar ozmi-ko‘pmi, xalqimizning ma’naviy mulkiga aylanib bo‘lganini, ularni hozirgacha qalbida saqlab kelayotganini e’tirof etadi, uning xitobli jumlalarini keltirib o‘tadi: “...Bunday quruq xitoblarni bir chekkaga yig‘ishtirib qo‘yib asl ahvolni – Erkin Vohidov va Abdulla Oripovning hozirgacha yaratilgan asarlarini, hech bo‘lmasa yuzaki tarzda bir esga olaylik-chi, ularda dabdababozlik avj oldirilib, turg‘unlik yuzaga keltirilmadimikan? Masalan, Abdulla Oripovning “Munojotni tinglab”, “Yuzma-yuz”, “Bahor” “O‘ylarim”, “Yozajakman”, “Mo‘min Mirzo”, ”Malomat toshlari”, “Olomonga” kabi yuzlab she’rlari, “Jannatga yo‘l” dramatik dostoni, “Ilohiy komediya” tarjimasini yoki Erkin Vohidovning “Arslon o‘rgatuvchi”, “Chumolilar jangi”, “Bizlar ishlayapmiz”, “O‘zbegim”, ”Inson” kabi she’rlarini, o‘ta badiiy did mevasi bo‘lmish g‘azallarini, “Ruhlar isyoni” dostonini eslaylik. Bu asarlarni xalqning yodidan, uning ozmi-ko‘pmi orttirgan ma’naviy mulkidan ayro tasavvur qilish mumkinmi?”¹²⁷

Muallif tanqidchining E.Vohidov va A. Oripov ijodidagi loaqlal biror asarni obyektiv, estetik tahlil qilmaganini aytadi. Jahon va ittifoq miqyosida o‘quvchilar ommasining nafaqat A.Oripov va E. Vohidov ijodi haqida, balki Navoiy, Bobur, Ogahiy va Qodiriyni ham rus ijodkorlari bo‘lmish Yevgeniy Yevtushenko va Aleksandr Voznesenskiychalik bilmasligi mumkinligini, lekin ijodkor haqida hukm chiqarishda, bu ijodkorlarning adabiyotdagi o‘rnini belgilashda bular ilmiy tahlil o‘rnini bosa olmasligini munaqqid yaxshi bilganligini, shunday bo‘lsa-da, bu shorlarning asarlariga yuqori baho berilgan deb xitob qilishini asossiz, deb ta’kidlaydi. Bu fikrlar qanchalik haqiqat, qanchalik achchiq bo‘lmasin, Norboy Xudoyberganov o‘z davrida adabiyot jonkuyari sifatida ijod qildi, asarlarga o‘z so‘zi bilan, o‘z fikri bilan baho berdi. Haqiqatni kimdir to‘g‘ri qabul qildi, kimdir hazm qilolmadi.

---

¹²⁷Рахмон Кўчкор. Аччиқ тажрибалар. Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1989 йил 17 февраль
117

“Haqiqatning bahslarda tug‘ilishiga eng ko‘p darajada amal qilgan tanqidchi shu Norboy Xudoyberganov bo‘ladi. Adabiyotshunoslik va adabiy tanqidchilikda qizg‘in munozaralar tez-tez bo‘lib turadigan oltmishinch-yetmishinchi yillarda o‘zi tengi Umarali Normatov, Bahodir G‘ulomov, Ibrohim G‘afurov, Hofiz Abdusamatovlarni qo‘ya turing, hatto ustoz maqomidagi Ozod Sharafiddinov, Matyoqub Qo‘shtonovlar bilan ham bahsga kirishish, o‘z nuqtayi nazarini ilgari surish, turfa fikrlilikka moyillik uning adabiy tanqidchi sifatidagi yetakchi xususiyatlaridan biriga aylanganini munaqqid zamondoshlari e’tirof etadi.

Norboy Xudoyberganov sobiq Sho‘rolar davrida Odil Yoqubov, Abdulla Oripov, Pirimqul Qodirov, To‘lepbergen Qaipbergenov, Shukrullo, Shukur Xolmirzayev, Rauf Parfi, Omon Matjonning hukmron mafkura mezonlariga to‘g‘ri kelmagan asarlarini butun vujudi bilan qo‘llab-quvvatladi, hali kompartiyaning zug‘umi, qilichi qayralib turgan qaltis saksoninchi yillar o‘rtalarida Cho‘lpon-u Fitratlar ijodi nega xalqqa qaytarilmaydi, deb bong urdi, ochiq-oshkora,adolatli qarashlari o‘zimizda “o‘tkazish”ning imkonini bo‘lmasa, adabiyotimiz sha’nini haqiqiy ijodni himoya qiladigan, yuzakilik, sxematizm, hayotni bo‘yab-bejab ko‘rsatishga qarshi qaratilgan o‘tkir muammoli maqolalarni sobiq markazdagi gazeta-jurnallarda muttasil chiqarib turdi va bu bilan adabiy jarayonga baimkon ta’sir ko‘rsatdi.

Darvoqe, har bir asarga, uning muallifi Oybek, Abdulla Qahhor yoki boshlovchi yozuvchi bo‘ladimi, hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirish nuqtayi nazaridan yondashish, mana shu yuksak mezondan turib tahlil qilish, baho berish, adabiyotdagi o‘rnini belgilash tanqidchi ijodiy kredosi (e’tiqodi – S.Eshpulatova)ning o‘zagini tashkil etadi”¹²⁸.

Norboy Xudoyberganov ijodi davomida besh yuzdan ortiq maqola va o‘n beshdan ortiq ilmiy asar yozdi. Uning asarlarida, asosan, zamon adabiyotining barcha janrlari tahlildan o‘tkaziladi. Olim nafaqat o‘zbek adabiyotiga oid

¹²⁸ Бегимкулов Д. Ҳақ сўз соҳиби. /Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сеҳри./ – Т.: 2008. – Б. 130-131.

asarlarni, balki rus va jahon adabiyoti asarlarini ham chuqur o'rgandi, o'z o'rnida u asarlardagi qahramonlar bilan o'zbek adabiyoti asarlaridagi qahramonlarni solishtirdi, o'xshash va farqli jihatlarini isbotlab berdi.

L.Tolstoyning “Anna Karenina”, “Tirilish”, “Urush va tinchlik”; F. Dostoyevskiyning “Aka-uka Karamazovlar”, ”Telba”, “Jinoyat va jazo”, V. Shekspirning “Hamlet”, “Otello”, “Qirol Lir”, “Makbet” kabi jahon tan olgan klassik asarlarni chuqur o'rgangan. Bu asarlarda hech qanday murakkab narsa ko‘rinmasligini, asarlar o‘ta jo‘n va soddaligini ta’kidlash barobarida bu asarlar zamirida o‘ta murakkab ziddiyatlar, salmoqli ma’nolar, xilma-xil, rang-barang tuyg‘ular oqimi mavjudligini e’tirof etadi. Bularning barchasini L.Tolstoy, F.Dostoyevskiy, Shekspir dahosi bir asr, bir davr emas, balki bir necha asrlar, bir necha zamonlar ehtiyojini qondiradigan san’at mo‘jizalariga aylantirganini e’tirof etadi. Navoiyning o‘lmas g‘azallari ham jahon adabiyoti durdonalari safidaligidan faxrlanish tuyg‘usini his qiladi va bu hisni o‘quvchiga ham yuqtiradi. Bu adiblarning asarlaridagi dunyoviylilik nafaqat o‘z zamoni va makoni uchun, balki asrlar osha, makonlar osha yashab kelayotganini ta’kidlaydi. L.Tolstoyning “Anna Karenina” romani haqida shunday deydi:

“...Lev Tolstoy shunchaki o‘z baxtini topmasdan halok bo‘lgan ayol taqdirinigina yoritgan emas. U Anna Karenina timsolida zamon va davr fojiasini, insonni erkidan ayirib, zulm-u zulmatga mahkum etgan jamiyat fojiasini gavdalantirib, romanning bir qarashda o‘ta jo‘n, oddiy bo‘lib ko‘ringan mazmuniga bir-biriga mushtarak yoki zid fikrlar, xilma-xil ma’nolar. Tuyg‘ular, hislar, ehtiroslar oqimini singdirib yuborganki, oqibatda romanni birdaniga osonlikcha tushunib olish juda qiyin”¹²⁹. Ammo olim asarda ham oddiy, ham murakkab mazmun borligini, ana shu mazmun san’atning beqiyos mo‘jizasi deb qabul qilinganini aytadi. Va shuni ham ta’kidlaydiki, bunday mo‘jizani faqat L. Tolstoy dahosi dunyoga keltirishi mumkinligini e’tirof etadi.

---

¹²⁹ Худойберганов Н. Ишонч. Адабий-танқидий мулоҳазалар, баҳслар, кузатишлар, қайдлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988. –Б. 206.

Olim yuqorida nomlari kelitirilgan asarlarni “badiiy kashfiyot” deb ataydi va bu asarlarning har bir so‘zida, har bir misrasida g‘oyatda salmoqli, rang-barang, bir-biriga zid ma’nolar qatlami mujassamlanganini ta’kidlaydi. Va asardagi ko‘p ma’nolilik haqida to‘xtalib o‘tadi. Bunday ko‘p ma’nolilikni taniqli rus olimi M.Baxtin polifoniya deb ataganini va buni ko‘proq Dostoyevskiy ijodiga xos, degan fikrni ilgari surganini e’tirof etadi.

Lekin Norboy Xudoyberganovning fikricha, polifoniya faqat Dostoyevskiy yoki boshqa rus va qardosh mumtoz adiblar ijodida emas, o‘zbek adiblari ijodida ham borligini ta’kidlaydi.

“Menimcha, polifoniya ma’lum darajada Alisher Navoiy, Tolstoy, Shekspir kabi daholarning yetuk asarlarida mavjuddir. Uning bir qancha alomatlarini Sholoxov, Aytmatov, Rasputin, Bikov kabi butun jahon miqyosida shuhrat qozongan san’atkorlardagina emas, balki ko‘p millatli sovet adabiyoti ravnaqiga munosib hissa qo‘shtan Odil Yoqubov, Pirimkul Qodirovlarning barkamol romanlaridan ham topish mumkin”¹³⁰.

Norboy Xudoyberganov ijodini o‘rganar ekanmiz, ustozning shogirdlari nomidan Botir Norboyevning 2013-yil 4-sonida “Qalbimizda haqiqatga va adabiyotga mehr uyg‘otgan ustoz edilar...” deb nomlangan xotira –maqolasida olimning talabchanligi, o‘tkir va bahsli maqolalarini o‘qib ulg‘ayganligini qayd etadi. Munaqqidning talabchanligini shu bilan izohlaydiki, hatto o‘zi uchun ustoz maqomida bolgan M. Qo‘shtonovning “Saylanma”siga so‘zboshi yozgani, uning ijodidagi ba’zi kamchiliklarni ham aytib o‘tganini eslaydi. Shunda ularga, ustozingizni tanqid qilmasangiz bo‘lmaydimi, deb so‘raganlarida, ustozning ulug‘ligini, lekin haqiqat ustozdanam ulug‘ligini aytganini xotirlab yozgan. Bu bilan tanqidchining xoh u taniqli ijodkor bo‘lsin, xoh havaskor shoir bo‘lsin, ijodidagi salbiy jihatlardan ko‘z yumib ketolmasligini ko‘rsatgan: ”Norboy Xudoyberganov ko‘pchilik hollarda adabiyot olamidagi hamma ijodkorlarga bir xil mezon bilan yondashar, unisi ustozim, bunisi shogirdim ekan, pistonchi gazeta yoki jurnal muharriri-ku, deb

---

¹³⁰ O‘sha manba. – B. 208.

“skidka” qilmasdi. Bir gal o‘zinig ustozi bo‘lgan Matyoqub Qo‘shjonovning “Saylanma”siga so‘zboshi yozgani, uning ijodidagi ba’zi kamchilkilar haqida gapirgani esimda. Men kitob chiqishdan oldin, “Matyoqub aka ustozingiz bo‘lsa, hech bo‘lmasa so‘zboshida tanqid qilmasangiz, u kishini ayasangiz bo‘lmaydimi?!” deb so‘radim. Ustoz otaday ulug‘. Ammo haqiqat ustozdan ulug‘roqdir. Men u kishi ijodidagi salbiy jihatlar haqida ham gapirmasam, tanqid qilib yurganim boshqa munaqqidlar, masalan, Hafiz Abdusamatov nima deydi?!” degan savolni o‘rtaga tashlagandi¹³¹. Bundan ko‘rinadiki, olim haqiqat oldida hech kimni ayamagan, o‘ta haqiqatparast ijodkor bo‘lgan, o‘z e’tiqodiga sodiq qolgan. Chunki o‘z davrida Asqad Muxtor, Mirmuhsinning ba’zi romanlarini, A.Oripov, E.Vohidov kabi shoirlarining o‘rtacha she’rlarini tanqid qilgani o‘sha davr kitobxonlariga ma’lum.

Uning iste’dod siz yozilgan asarlarni tanqid qilish bilan birga, talantli adiblarni nohaq hujumlardan himoya qila olganini ta’kidlaydi maqola muallifi.

Barcha yaxshi asarlar iste’dod hamda mashaqqatli ijodiy mehnat natijasidir. Munaqqid Norboy Xudoyberganov ijodini o‘rganar ekanmiz, bu ijodkorning o‘ziga xos ijod usuli, ijodkorlardan faqat kashfiyot qidirishi, dabdababozlik, ofarinbozlikka qarshiligi, yaxshi asarning yaxshilagini, sifatsiz asarning kamchiliklarini murosasiz tahlil va tanqid qilishi, o‘rni kelganda asar yoki maqola muallifini bahs-munozaraga chorlashi uning adabiyot uchun, uning ravnaqi uchun jon kuydiruvchi ijodkor bo‘lganligini ko‘rsatadi. Uning ijodiga nisbatan tanqidlar bo‘lishiga qaramay, yangi davr adabiy tanqidchiligi olamini o‘zining o‘lmas asarlari bilan boyitdi. Olimning o‘zbek adabiy asarlarini tahlil qilib yozgan yigirmaga yaqin asarlari va besh yuzga yaqin maqolalari uning sermahsul ijod sohibi bo‘lganligining yaqqol dalilidir.

---

¹³¹ Норбоев Б. Қалбимизда ҳақиқатга ва адабиётга меҳр уйғотган устоз эдилар... Турсистон тонги, 2013 йил 4-сон

Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar:

1. Norboy Xudoyberganov adabiyotshunos olim sifatida ko‘plab tanqidiy va ilmiy asarlarida zamonaviy adabiyot tanqidchiligi an’analarini sadoqat bilan yangicha shakl va mohiyatda davom ettirgan yetuk olimdir.
2. Norboy Xudoyberganovning adabiyotshunoslikdagi, tanqidchilikdagi qiziqishlari keng qamrovli. U adabiyotning turli janrlaridagi asarlarni, yangi davr badiiy olamini, undagi barcha ijorkorlarning, o‘zi bilan safdosh, zamondosh adabiyotshunos, munaqqidlarning ijodini juda yaxshi biladi.
3. Norboy Xudoyberganov – bahs - munozaraga o‘ch munaqqidlardan. U shu xarakteri bilan boshqa munaqqidlardan ajralib turadi. Buni uning L.Qayumov, H.Abdusamatov, I.G‘afurov, No‘mon Rahimjonov va boshqa munaqqidlarning tahlillariga bildirgan munosabatlarida ham ko‘rish mumkin.
4. Norboy Xudoyberganov tadqiqtolarining qimmati va ahamiyati shundaki, ularga qat’iy asos qilib shoirlarning va olimlarning asarlari, ular ijodining barqaror omillari olingan. Shu sababdan olimning bundan o‘ttiz-qirq yil oldin yaratgan kitoblari ham hozirgi kunda ahamiyati va qimmatini yo‘qotmagan.
5. Norboy Xudoyberganov qaysi bir ijodkorning badiiy yoki ilmiy asarlarini tadqiq qilmasin, avvalo, u yashagan zamon, muhit, davr ichiga bir necha manbalarni o‘rganish orqali kirib boradi, so‘ngra bevosita ijodkor shaxsiga oid ma’lumotlarni yig‘adi, nihoyat, o‘zi bevosita muallif ruhiyatiga oshno bo‘lib, u bilan go‘yo muloqotga kirishadi.
6. N.Xudoyberganov ijodida bahs janri yetakchi o‘rinda turadi. Uning ijodida yaxshi adabiy tanqid namunalari uchraydi. Munaqqidning bir qolipga tushib qolgan fikrlarga, asarlardagi quruq bayonga, hayotdagi asl haqiqatdan ham, badiiy haqiqatdan ham uzoq bo‘lgan to‘qima ifodalarga toqati chidamaydi. U xolis bo‘lmagan tanqidga uchragan ijodkorni qo‘llab-quvvatlash uchun darhol bahs-munozaraga kirishgan.

7. Olim asarlarni tahlil qilib, maqola yozar ekan, u yozuvchining mansabi-yu yoshini, qayerda ishlashi-yu qayerda yashashini hisobga olmaydi. Lekin ko‘nglidagini ochiq-oydin aytishi, badiiy asarlarga talabchanlik bilan qarab, oqni oq, qorani qora deyishi tahlil qilinayotgan asarga xolis baho berishi, kezi kelganda, shuni aytish lozimki, o‘ziga, ijodiga talabchan ijodkorni kashf qilganligidan dalolat beradi.

UMUMIY XULOSALAR

Norboy Xudoyberganov ilmiy-amaliy faoliyati davomida olib borgan tadqiqot usullari va mezonlarini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotimiz natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1.O‘zbek adabiy tanqidchiligining XX asr 60-80-yillarida yuksak cho‘qqiga ko‘tarilishida olim Norboy Xudoyberganov o‘zining asarlari va ilmiy maqolalari bilan katta hissa qo‘shtan munaqqidlardan biridir.

2. Olim nafaqat o‘zbek adabiyotiga oid asarlarni, balki rus va jahon adabiyoti asarlarini ham chuqur o‘rgandi, o‘z o‘rnida asarlardagi qahramonlar bilan o‘zbek adabiyoti asarlaridagi qahramonlarni solishtirdi, o‘xshash va farqli jihatlarini isbotlab berdi.

3. Norboy Xudoyberganovning qator maqola, tadqiqotlarida badiiy asarlardagi, adabiy tanqidagi sayozliklarni, yuzakilikni o‘z vaqtida va keskin tanqid qilishga qaratildi, muammolarning idrok etilishi nuqtayi nazaridan ayrim kasbdoshlari tomonidan keskin tanqidga uchraganiga qaramay, tadqiqotlarida ba’zi asarlarning badiiy jihatdan past darajada ekanligini murosasizlik bilan ochib tashladi.

4.Munaqqid Norboy Xudoyberganov ijodining o‘ziga xos ijod usuli, ijodkorlardan faqat kashfiyot qidirishi, dabdababozlik, ofarinbozlikka qarshiligi, yaxshi asarning yaxshilagini, sifatsiz asarning kamchiliklarini murosasiz tahlil va tanqid qilishi, o‘rni kelganda asar yoki maqola muallifini bahs-munozaraga chorlashi uning adabiyot uchun, uning ravnaqi uchun jon kuydiruvchi ijodkor bo‘lganligini ko‘rsatadi. Uning ijodiga nisbatan tanqidlar

bo‘lishiga qaramay, yangi davr adabiy tanqidchiligi olamini o‘zining o‘lmas asarlari bilan boyitdi.

5. Norboy Xudoyberganov nasriy, she’riy va dramatik asarlarni tahlil qilganda kitobxon ko‘nglidagi gaplarni topib aytadi, e’tirozini, maqtovini o‘z tilidan qog‘ozga tushiradi, kitobxon bilan suhbatlashadi, savollar beradi va o‘z o‘rnida savollarga o‘zi javob beradi. Olim muammolarni, kamchiliklarni chuqur, teran tahlil qilgan, dadil turib ko‘rsatib bergen ijodkordir.

6. Norboy Xudoyberganov o‘zi tahlil qilayotgan asarlardan yangilik izlaydi, kashfiyat qidiradi, kamchiliklarini ochiq-oshkora ko‘rsatib, kerak bo‘lsa yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Ko‘rsatilayotgan kamchiliklarni dalillar bilan isbotlab beradi. Bu uning asar mohiyatini chuqur anglashidan dalolatdir.

7. Tanqidchi nasriy asarlar tahlilida har bir asar qahramoniga alohida tavsif berar ekan, u qahramonning boshqa asar qahramoni bilan o‘xhash va farqli tomonlarini ham aytib o‘tadi, ularning xarakterini bir-biriga qiyoslaydi.

8. Norboy Xudoyberganov badiiy asarlarni ham, ilmiy asarlar va maqolalarni ham tahlil qilish jarayonida doimo ishiga vijdonan yondashadigan, o‘zi kabi ijodkorlardan asarlarga xolis baho berishlarini xohlaydigan munaqqidlardan hisoblanadi, agar tahlil qilingan asardan ko‘ngli to‘lmasa, u maqola muallifini bahsga chorlaydi, keskin savollar beradi va izoh talab qiladi.

9. Munaqqidning adabiy - tanqidiy maqolalar, bahs va munozaralardan tashkil topgan “O‘z dunyosi, o‘z qiyofasi” deb nomlangan kitobidagi “Yozuvchi, munaqqid va kitobxon” maqolasida ijodkor, tanqidchi va kitobxon munosabatlarida yuksak talabchanlik, halollik, adolat o‘rniga ba’zan ofarinbozlik hukmronlik qilayotganligiga e’tiborini qaratadi.

10. Norboy Xudoyberganovning zamonaviy o‘zbek adabiyotiga oid asarlarni tahlil qilgan, ularning saragini sarakka, puchagini puchakka ajratgan, yigirmaga yaqin katta-kichik kitobi hamda besh yuzdan ortiq salmoqli maqolalari ijodi davomidagi yarim asrlik tinimsiz mehnati va mashaqqatining isbotidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar:

1. Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 40 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдевори // Халқ сўзи – Тошкент: 2017. – 4 август.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий ўзлигимиз ва мустақил давлатчилигимиз тимсоли (Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи) // “Халқ сўзи”, 2019 йил 22 октябр № 218 (7448).

II. Ilmiy-nazariy adabiyotlar

1) Milliy nashrlar

1. Адабиёт назарияси. 1-том (Адабий асар), – Тошкент: Фан, 1978. – 416 б.
2. Адабиёт ва санъат: Адабий-танқидий мақолалар, ўйлар, мунозаралар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1987. – 320 б.
3. Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. 5 жилдлик. 5-жилд. Ҳақ сўзнинг кучи. Мақолалар. Суҳбатлар. Қайдлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989. – 272 б.
4. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993. – 191 б.
5. Йўлдошев К., Йўлдошева М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2014. – 464 б.
6. Йўлдошев Б. Адабий жараён: танқидчи услуги ва маҳорат муаммолари. – Тошкент: Фан, 2002.

7. Каримов Б. Жадид мунаққиди Вадуд Маҳмуд. – Тошкент: Университет, 2000. –104 б.
8. Каримов Б. Рұхият алифбоси. –Тошкент: Ғафур Ғулом, 2018.–364 б.
9. Мамажонов С. Теранлик. (Адабий жараён ва адабий танқид) – Тошкент: Адабиёт ва санъат,1987. – 192 б.
10. Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги.– Тошкент: Фан, 1979.– 284 б.
11. Назаров Б., Расулов А., Аҳмедова Ш., Қаҳрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Тошкент: Тафаккур қаноти ,2012. –396 б.
12. Норматов У. Етуклиқ (Мақолалар). – Тошкент:Адабиёт ва санъат,1982. – 366 б.
13. Норматов У. Насримиз уфқлари. – Тошкент: Ёш гвардия, 1974. – 228 б.
14. Норматов У. Давр туйғуси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987. –96 б.
15. Одоб-ахлоқ китоби/ Жадид адабиёти намояндалари: М. Беҳбудий ва бошқ. – Т.: Янги аср авлоди, 2020. –192 б.
16. Норматов У. Ижод сөхри. – Т: ШАРҚ, 2007. – 352 б.
17. Норматов У. Кўнгилларга қўчган шеърият (Эркин Воҳидов ижод йўлига бир назар). – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2006. – 44 б.
18. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. – Тошкент: Фан, 2006 йил. – 232 б.
19. Раҳмонов Б. Ўзбек адабий танқидчилиги. – Тошкент: 2004. – 242 б.
20. Худойберганов Н. Бадиий таҳлил сөхри. – Тошкент: 2008. – 136 б.
21. Худойберганов Н. Дил-у тил сөхри.–Тошкент: Ёзувчи, 2002. – 112 б.
22. Худойберганов Н. Ёшлиқ илҳомлари [М.Қўшжонов таҳрири остида]. – Т.: Ёш гвардия, 1975. – 124 б.
23. Худойберганов Н. Ишонч. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1988. – 248 б.

24. Худойберганов Н. Кашфиётлар йўлида (Адабий мавзуларда муҳокама, мунозара, ва мулоҳазалар), – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – 171 б.
25. Худойберганов Н. Парвоз давом этади (Одил Ёқубов ижоди сахифалари). – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – 118 б.
26. Худойберганов Н. Сени ўйлайман, замондош. (70-80-йиллар ўзбек насли, шеърияти ва адабий танқидчилиги ҳакида ўйлар, мулоҳазалар, мунозаралар). – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983 йил. – 296 б.
27. Худойберганов Н. Сўз курашга чорлайди. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978. – 232 б.
28. Худойберганов Н. Чўққилар чорлайди (Социалистик реализм. Замонавийлик. Махорат). – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1975. – 256 б.
29. Худойберганов Н. Эҳтирос тўлқинлари (Адабий мулоҳазалар). – Тошкент: F.Гулом, 1970. – 316 б.
30. Худойберганов Н., Расулов А. Ўзбек совет адабий танқидчилиги. – Тошкент: Ўқитувчи. 1990. – 168 б.
31. Худойберганов Н. Ўз дунёси, ўз қиёфаси. Адабий ўйлар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1986. – 206 б.
32. Худойберганов Н. Ҳам инсон, ҳам табиат. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2001. – 64 б.
33. Худойберганов Н. Ҳақиқат ёғдулари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. – 312 б.
34. Шарафиддинов О. Гўзаллик излаб. Адабий-танқидий мақолалар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985.
35. Шарафиддинов О. Домлалар. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 280 б.
36. Шарафиддинов О. Талант – халқ мулки. – Тошкент: Ёш гвардия, 1979. – 184 б.
37. Шарафиддинов О. Ҳақиқатга садоқат. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989. – 416 б.

38. Шарафиддинов О. Ижодни англаш баҳти. – Тошкент: ШАРҚ, 2004. –640 б.
39. Чўлпон. Адабиёт надир: (Адабий-танқидий мақолалар, Чўлпон ҳақида хотиралар): /Ўрта мактаб ёшидаги болалар учун/. Тўпловчи ва изоҳ муаллифлари: Д. Куронов, З. Эшонова, У. Султонов; Масъул мухаррир О. Шарафиддинов, У. Норматов/. – Тошкент: Чўлпон, 1994 . – 192 б.
40. Ўзбек адабий танқиди:[Антология] тузувчи ва нашрга тайёрловчи Б.Каримов; таҳрир ҳайъати У. Норматов[ва бошқ.]. – Тошкент: Турон-Иқбол, 2011. – 544 б.
41. Ўзбек совет адабий танқиди тарихи. 2 томлик. 1-том. – Тошкент.: Фан, 1987. –345 б.
42. Ўзбек совет адабий танқиди тарихи. 2 томлик. 2-том. – Тошкент.: Фан, 1987. –332 б.
- 43.Қаюмов Л. Замондошлар. Адабий портрет ва илмий лавҳалар, воқеий ҳикоя ва эсдаликлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. – 376 б.
44. Қулжонов Анқабой. Илм ва ижод оламида. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – 200 б.
45. Қўшжонов М., Мели Сувон. Озор нидосининг изҳори./ Абдулла Орипов/. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 136 б.
46. Қўшжонов М. Ижод сабоқлари(Адабий ўйлар). – Тошкент: Ёш гвардия, 1973. – 192 б.
47. Қўшжонов М. Моҳият ва бадиият (Адабий-танқидий мақолалар).– Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1977. – 232 б.
48. Қўшжонов М. Қалб ва қиёфа. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978. – 218 б.
49. Faфуров И. Ҳаё –халоскор. Сайланма, Мансуралар, рисолалар. – Тошкент: 2006. – 385 б.

2) Xorijiy nashrlar:

50. Белинский В.Г. Адабий орзулар. Адабий-танқидий мақолалар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1977 йил. – 265 б.
51. Белинский В.Г. Танланган асарлар. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 1955. – 511 б.
52. Баранов В.И. Литературно-художественная критика / В.И.Баранов, А.Г.Бочаров, Ю.И. Суровцев. – М.: Высш. шк., 1982. – 207 с.
53. Хализев В.Е. Интерпретация и литературная критика / В.Е.Хализев // Проблемы теории литературной критики. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 262 с.
54. Чернышевский Н.Г. Танланган адабий-танқидий мақолалар. – Тошкент: Ўздавнашр, 1956. – 443 б.
55. Шамсиддин Мухаммад бинни Қайс Розий ”Ал-Мо‘жам”. – Душанбе: Адиб, 1991. – 65 б.

II. Lug‘atlar

56. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. А. Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2007. 3- жилд. – 688 б.

IV. Badiiy adabiyotlar

57. Воҳидов, Эркин. Палаткада ёзилган достон. – Тошкент: Ёш гвардия, 1967. – 40 б.
58. Воҳидов, Эркин. Тирик сайёralар. Шеърлар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1978. – 128 б.
59. Воҳидов, Эркин. Ҳозирги ёшлар. Шеърлар ва достон. – Тошкент: Ёш гвардия, – 1975. – 64 б.
60. Воҳидов, Эркин. Ишқ савдоси. Сайланма. 1-жилд. – Тошкент: ШАРҚ, 2000. – 416 б.

61. Вохидов Эркин. Келажакка мактуб. Шеърлар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1983. – 80 б.
62. Ёқубов, Одил. Диёнат. –Тошкент: Қалдирғоч, 2019.–376 б.
63. Ёқубов, Одил. Оққушлар, оппок қушлар...[Роман]. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1988. – 336 б.
64. Ёқубов, Одил. Улуғбек хазинаси (тарихий роман) "Абадий барҳаёт асарлар" туркуми. – Тошкент: Илм-зиё-заковат, 2019. – 368 б.
65. Мұхаммад, Али. Севсам, севилсам. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983. – 328 б.
66. Орипов, Абдулла. Сайланма: Муножот: Шеърлар.– Тошкент: Faafur .Ғулом, 1992. – 432 б.
67. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1991. – 576 б.
68. Қодирий А. Мехробдан чаён. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1974. – 256 б.
69. Қодиров, Пиримқул. Эрк. Қисса. – Тошкент: Адабиёт учқунлари, 2018. – 128 б.
70. Ҳошимов, Ўткир. Дунёнинг ишлари. – Тошкент: Faafur Ғулом, 2017. – 192 б.
71. Ҳошимов, Ўткир. Ўзбеклар. Ҳикоялар, ўйлар, ҳажвиялар. – Тошкент: Faafur Ғулом, 2013. – 268 б.

V. Dissertatsiya va avtoreferatlar:

72. Абдулҳакимова О. Абдулла Орипов адабий-эстетик қарашлари. Филол.фан.б.фалс.док.дисс... автореф. – Тошкент, 2022. – 52 б.
73. Адизова О. Адабиётшунос Азиз Қаюмов тадқиқотларида биографик методнинг ўрни. Филол.фан.б.фалс.док. ..дисс . – Қарши. 2018. – 162 б.

74. Бурханова Ф. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм. Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс. автореф. – Тошкент: 2019. –54 б.
75. Рахмонова Д. М. Тавалло ижодида поэтик шакл, мазмун ва образ янгиланиши тамойиллари. Фил.фан.б.фал.док.дис.– Тошкент: 2023. – 56 б.
76. Тўйчиев А. Нурали Қобул насри поэтикаси (ҳикоя ва қиссалари мисолида). Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс. – Гулистон: 2021. – 146 б.
77. Умарова С. Суйима Ғаниева илмий-адабий мероси: тадқиқот усуллари ва мезонлари. Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс.автореф. – Тошкент: 2021. – 50 б.
78. Худойқулова М. Ўзбек танқидчилигига баҳс: табиати ва тараққиёти. Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс. – Қарши: 2022. – 158 б.
79. Қосимов А. Ўзбек адабиётшунослигига рецепция муаммоси. Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс.автореф. – Тошкент: 2021. – 64 б.

VI. Ilmiy to‘plam, jurnal va gazetalardagi maqolalar

80. Абдуллаев О., Қосимов У. Қаҳр эмас, меҳр керак. Шарқ юлдузи. – 1987, №11, –Б.194-195.
81. Беҳбудий М. Танқид сараламоқдур. Ойна журнали – 1914 йил, 32-сон, –Б.621-623.
82. Норматов У. Орттирмай ва камитмай. Шарқ юлдузиб. – 1994. 11-12 –сон. – Б.160.
83. Норбоев Ботир. Қалбимизда ҳақиқатга ва адабиётга меҳр уйғотган устоз эдилар... Туркистан тонги. – 2013. 4-сон
84. Олим Султонмурод. Танқид қадимиий//ЎзАС. –1990, 25 май.
85. Расулов А. Танқид масъулияти. Шарқ юлдузи. –1987 йил, 9-сон, –Б.183.
86. Раҳмон Кўчкор. Аччик тажрибалар, Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1989, 17 февраль

87. Тоғаев Очил, Севги ва садоқат (Ёш бир адабиётчи хатига жавоб), Гулистон. – 1983 йил, 8-сон. –Б.26.
88. Халқ сўзи. - Тошкент: – 2017. 23 декабрь
89. Худойберганов Н. Маъно қудрати, Шарқ юлдузи.–1977, №4, –Б.221.
90. Худойберганов Н. Қаҳрамоннинг маънавий олами. Шарқ юлдузи. – 1982, №11. –Б. 199.
91. Худойберганов Н. Гражданлик моҳияти. Шарқ юлдузи. – 1984, 4-сон. – Б.183.
92. Худойберганов Н. Ўсиш-ўзгариш қийинчиликлари. Шарқ юлдузи. – 1984. 4-сон. –Б. 187.
93. Худайберганов Н. Исследование современной узбекской прозы. Вопросы литературы. – М.: –1984. №9;
94. Худайберганов Н. Заметки о провинциализме и не только о нём. Вопросы литературы. – М.: – 1985. №12;
95. Худайберганов Н. Анохронизм. Вопросы литературы. – М.: – 1988. №8:
96. Шарафиддинов О. Баъзи зарур мулоҳазалар. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1983, 11 февраль
97. Қосимов Яшар. Тилла балиқчанинг толеи. Шарқ юлдузи. – 1986 йил, 12-сон, – Б.183.
98. Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномайи султоний. Маърифат. – 1994 йил 30 ноябрь

VII. Internet saytlari

1. Умарали Норматов. Абдулла Қахҳор ҳақида хотиралар: <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/umarali-normatov-abdulla-qahhor-haqida-abdulla-qahhor-zamondoshlari-xotirasida.html>

2. <https://uzhurriyat.uz/2019/10/01/oqibat-professor-ochil-togaevni-eslab/> (Oqibat. Hasan Sattoriy(Professor Ochil Tog`ayevni eslab...))
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/maqsuda-ergasheva-abdulla-oripov-sheriyatning-oziga-xos-xususiyatlari.html>
4. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/umarali-normatov-abdulla-qahhor-haqida-abdulla-qahhor-zamondoshlari-xotirasida.html>
5. <https://fayllar.org/abdulla-qahhor-hayoti-va-ijodi-haqida.html>
6. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/ozod-sharafiddinov-uch-magola.html>
7. <http://uza.uz<posts>